

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
İKTİSAT FAKÜLTESİ
PARA-BANKA ANABİLİM DALI

13373

İRAN'IN BANKACILIK SİSTEMİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

T. G.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

HAZIRLAYAN: SİYAMAK HAGHİGHİ
(90/5999)

TEZ DANIŞMANI: DOÇ.DR. TARGAN ÜNAL

İSTANBUL - 1994

İ Ç İ N D E K İ L E R

Sayfa

Ö N S Ö Z

G İ R İ Ş	1
-----------------	---

BÖLÜM 1 : İRAN BANKACILIĞININ GEÇMİŞİ VE

GENEL GÖRÜNÜMÜ	3
----------------------	---

1.1. İran Bankacılığının Tarihsel Gelişimi	3
1.1.1. İktisadi ve Ticari Müesseseler	4
1.1.2. İlk Kurulan Bankalar	5
1.2. İran'lı Bankaların Kurulması	8
1.2.1. Bank Milli İran	8
1.2.2. Bank Merkezi İran	10
1.3. İran'da Özel Bankaların Kurulması	13
1.4. İslami Devriminden Önce Bankacılık Kanunları	14
1.4.1. Bankacılık Kararnameleri	14
1.4.2. Bankacılık Kanunları	15
1.5. İslami Devriminden Sonra Bankacılık Kanunları.....	16
1.5.1. Bankacılık Sisteminin Temel Organları	16
1.5.2. Bankalar Genel Kurulu	16
1.5.3. Bankaların Birleştirilmesi	18
1.5.4. Faizsiz Bankacılık Kanunu	21
1.5.4.1. İran'da Bankacılık Sisteminin Amaç ve Görevleri	21
1.5.4.2. Maddi Kaynakların Güçlendirilmesi	23
1.5.4.3. Bankalarca Sağlanan Kolaylıklar	24
1.5.4.4. İran'ın Merkez Bankası ve Para Politikası	25

BÖLÜM 2: İSLAMİ BANKACILIK SİSTEMİ (FAİZSİZ BANKACILIK).. 27**2.1. Faizsiz Bankacılığın Uluslararası Düzeyde**

Doğuşu ve Gelişmesi 27

2.2. İslami Bankacılığın Tanımı ve Kuruluş Şekli 29

2.3. İslam Bankacılığının Temel Politikaları 32

2.3.1. Faizsiz Bankacılığın Faaliyetleri 32

2.3.1.1. Paralı Hizmetler 32

2.3.1.2. Bankacılığın Yatırım Biçimi 33

2.3.1.3. Bedava Hizmetler 40

2.3.2. Yatırım Kaynaklarının Oluşumu 41

2.3.3. Merkez Bankası'nın Görevi ve Rolü 42

2.3.4. Tüketicilere Verilen Krediler 45

2.4. İslam ülkelerinin Faizsiz Bankacılıktan Beklentileri 47

BÖLÜM 3: İRAN'IN İSLAMİ BANKACILIK SİSTEMİ

3.1. İran'daki İslami Bankacılık Sisteminin Fonksiyonu 49

3.2. Kredi Sisteminin Tanımı ve Özellikleri 51

3.2.1. Kredi Sisteminin Sınıflandırılması 51

3.2.2. Kredilerin Türü ve Özelliği 53

3.2.2.1. Ödünç Verme İşlemleri 53

3.2.2.2. Mudaraba İşlemleri 57

3.2.2.3. Medeni Muşaraka İşlemleri 63

3.2.2.4. Hukuki Muşaraka İşlemleri 66

3.2.2.5. Doğrusal Yatırım 68

3.2.2.6. Taksitli Satışlar 69

3.2.2.7. Taksitli Konut Satışı 71

3.2.2.8. Mülkiyet Devriyle Sonuçlanan Ortaklık
(Leasing) 72

3.2.2.9. Self Sözleşmesi 74

3.2.2.10. Ceale Sözleşmesi 76

	<u>Sayfa</u>
3.2.2.11. Muzareaa Sözleşmesi	77
3.2.2.12. Mesağat Sözleşmesi	79
3.2.2.13. Borcun Alışı	80
3.2.2.14. Zımman Sözleşme	81
3.3. Kredi Verilebilmesi İçin Aranılan Nitelikler	82
BÖLÜM 4: İRAN BANKACILIĞININ DÜNYA VE BUGÜNÜNE	
BİR BAKIŞ	86
4.1. Devrimden Önce Uygulanan Politikalar	86
4.2. Devrimden Sonra Uygulanan Politikalar	90
4.3. Fiyatlar Üzerindeki Etkisi	93
4.4. Ülkenin Döviz Dengesi	106
4.5. Türkiye'de Bank Mellat'ın Durumu	110
4.6. 1969-1990 Yıllarında İran Bankacılığının Durumu ...	120
BÖLÜM 5: S O N U Ç	127
EK TABLO: 9 Para Ve Kredi Şurasının Yönetmeliklerine Göre Düzenlenen Kredi Sisteminin Uygulaması	132
YARARLANILAN KAYNAKLAR	135

Ö N S Ö Z

Bu tezin amacı, İran'ın Bankacılık Sisteminin, özellikle faizsiz bankacılık sisteminin ve onun kredi sisteminin daha iyi anlaşılabilmesi için yardımcı olmak ve bu konuda malzeme sağlamaktır.

Bu tezde İran'ın bankacılık sistemi detaylarıyla birlikte İslam Bankacılığının kuralları çerçevesinde ele alınmış ve tezin planı da bu temel çerçeve üzerine oturtulmuştur.

Beş bölümden oluşan tezin ilk bölümü; İran'da bankacılığın geçmişi ve tarihsel gelişimi, devrimden önce ve sonra yapılan değişiklikler anlatılmıştır. İkinci bölümde; faizsiz bankacılık sistemine genel olarak değinilmiştir. Üçüncü bölümde asıl anlatmak istediğim temel düşünceyi ortaya çıkarmaya çalıştım. Bu bölümde; İran'ın İslami kredi sistemi bütün özellikleriyle ele alınmış ve detaylarıyla incelenmiştir. Dördüncü bölümde; bankacılık sisteminin dün ve bugüne uygulanan politikaları anlatmaya çalıştım. Son bölümde; çağdaş ve faizsiz bankacılık sistemlerini birbiriyle karşılaştırarak iki sistemin daha iyi açıklanmasına çalıştım.

Bana bu tezin hazırlanmasında olanak sağlayan ve çalışmalarım esnasında büyük ölçüde teşvik ve yardımlarını esirgemeyen Sayın Hocam Doç.Dr.Targan ÜNAL'a en derin saygılarımla teşekkür ederim.

İstanbul, Temmuz-1981

Siyamak HAGHİGHİ

G İ R İ Ő

İnsanlar mağaradan çıkıp sosyal hayata başlayınca bankacılık onların günlük yaşam tarzı ve ekonomisi ile birleşmiş ve çeşitli ilişkiler alış-veriş ortamları meydana gelmiştir. Özellikle bir çeşit bankacılık sistemi olmadan bütün bu faaliyetleri yürütmek görüldüğü kadar kolay değildir. para taşımaya karşı tehlikeler çeşitli müşterilerinden mevduat toplamak ve alacaklarını tahsil etmek ve bu mevduatı güvenli bir şekilde saklamak dünyada bankacılığın kurulması için ilk temel esas olarak sayılmaktadır. Bir başka deyişle bankalar fon fazlası olanlar ile fon ihtiyacı olanlara, yani çeşitli kredi talep eden müşterileri arasında bir aracılık hizmeti yapmaktadır. Böylece kendi kaynaklarıyla beraber müşterilerin kaynaklarından da yararlanarak kredi verebilmektedirler (1).

Bankalar bir ülkenin toplam mevduatının büyük bir bölümünü ellerinde tutarak (herhangi bir ekonomik sisteminde) çok önemli ve hassas bir rol oynamaktadırlar. Devletlerin ekonomik politikalarında çok etkili olan bankacılığın bu özelliği devletlere para dolaşımını kontrol etmek amacıyla para politikası adına birçok imkân sağlamıştır. Böylece devletler para politikasıyla kendi amaçları, ekonomik plan ve programları doğrultusunda bankacılıktan yararlanabilirler. Bu nedenle her ülke kendi hedef ve beklentileri doğrultusunda kendi bankacılık sistemini geliştirmiştir.

Bankacılığın en önemli işlemlerinden sayılan kredi sağlamak ve ekonomik gelişmelerinde de üretim faktörlerinin en önemli aracı olan sermaye, ülkenin kalkınması için çok büyük bir rol oynamaktadır.

Sermaye olmadan ekonomik büyüme gerçekleşmez. Çünkü, bütün insanlar (gerçek veya tüzel) çeşitli nedenlerden dolayı ekonomik faaliyetlerinin herhangi bir kademesinde sadece kendi öz kaynaklarından yararlanmazlar. Ayrıca bu faaliyetlerin giderleriyle gelirleri birbiriyle uymayabilir. Bu nedenle fon ihtiyaçlarını kapatması amacıyla bankalara veya finans kuruluşlarına başvururlar. Bankalar kredi işlemleriyle fon fazlası olan kişi ve kuruluşlarından fon ihtiyacı olanlara kaynak aktararak ülkenin üretim artışına sebep olurlar.

Bankalar değişik kişilerden örneğin üretim yapmayan, ekonomik faaliyette bulunmayan kişilerden fon toplayarak kaynak isteyen ve ülke ekonomisine katkıda bulunan kişilere fon sağlayacaktır.

(1) MAACHEDI Ali, GOLRİZ Hasan; "Para ve Banka", İran'ın Merkez Bankası Yay., Tahran, 1989, s.163.

Sonuçta üretim artışı nedeniyle toplumun istihdam gücü artacaktır. Diğer yandan mal ve hizmetlerin artışıyla dengeye ulaşan bir ekonomik sistemde fiyatlar da düşecektir. Bankacılığın sağladığı çeşitli kolaylıkları hem bunları kullananlar, hem de mevduat sahipleri açısından de kadar önemli olduğunu, özellikle toplumun ekonomik yapısı üzerinde açıkça görebiliriz (2).

(2) HEDAYATİ A., SAFARİ A.; "İç Bankacılık İşlemleri", İran'ın Merkez Bankası Yay., Tahran, 1988, s.11.

B Ö L Ü M : 1

İRAN BANKACILIĞININ GEÇMİŞİ VE GENEL GÖRÜNÜMÜ

1.1. İran Bankacılığının Tarihsel Gelişimi

İran'da Sarraflık ilkel bir şekilde Hakamaneşi (Achaemenian) döneminden önce (2500 yıl önce) oluşturulmuştur. Ancak Şehzadeler ve rahiplerin kontrolü altındaydı. Hakamaneşi döneminden sonra alışveriş ve ticaret gelişmiş, sikke paralar kullanılmayı başlamıştır. O dönemdeki sarraflık ve bankacılık faaliyetleri kültürel açıdan dönemin en zengin imparatorluğu sayılan Babil İmparatorluğu'ndan alınmıştır.

Sasaniyan hanedanı zamanında ise bankacılık iyice gelişmiş, bu dönemde parayı ülkenin bir noktasından diğer bir noktaya gönderilmesi için havale işlemine başlanmıştır.

Günümüzde bütün dünya bankalarında kullanılan çek kelimesi aslında eski Farsça olan Pehlevi dilinden alınmış ve Sasaniyon döneminde uygulanmıştır. İran'a islamiye girmesi ve islami hükümlerin yayılışı ile faizli bankacılık sistemi yasaklanmıştır. (Faiz islamda haram olduğu için) İran'da bankacılık ortaçağa ve 19. yüzyıla kadar sadece sarraflık faaliyetleriyle yetinilmiştir. Safavi dönemindeki politik sükûnet ve ticari parlaklık Moğol hücumundan zarar gören İran sarraflığına yeni bir can vermiş ve ticari ilişkileri geliştirmiştir. Bu dönemde bazı büyük sarraflar yabancı bankalarda hesap açıp dışarıya temsilci gönderme ve önemli ticari merkezlerinde temsilci bulundurma eylemlerine girmişlerdir. Böylece kendi faaliyet alanlarını genişleterek uluslararası piyasalara girmişlerdir. Bu dönemin en önemli sarraflık merkezleri olarak bilinen Tebriz, Meşhed, Tahran, İsfahan, Şiraz'da birkaç ünlü sarraf faaliyet gösteriyordu. Tebriz Avrupa'yı İran'a bağlayan nokta, Meşhed Doğu Asya ile yapılan anlaşmaların merkezi, İsfahan, Şiraz ve Tahran Orta Asya ile yapılan bankacılık faaliyetlerinin merkezleri olmuştur.

Bu dönemde herhangi bir yabancı veya kamu kuruluşu İran'da bankacılık faaliyetlerini yapmıyordu. Para transferi içeride ve dışarıda sadece bu sarrafların vasıtasıyla yapılmıyordu. Ancak bu işlemlerden elde edilen ücret ya da kredilerden alınan faiz kısa bir zamanda sarraflık mesleğini en fazla gelir getiren meslekler arasına sokmaya başarmıştır (3).

(3) MACHEDI A., GOLRİZ H; "Para ve Banka", s. 168-180.

1.1.1. İktisadi ve Ticari Müesseseler

Bu dönemin en önemli sarraflık kuruluşlarını aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

1) Tomanıyans Kardeşlerin Ticarethanesi

Bu ticarethane 1890 yılından itibaren Haraton Tomanıyans tarafından dönemin en önemli ticaret merkezi olan Tebriz'de kurulmuş, böylece sarraflık ve bankacılık faaliyetlerine başlamıştır.

Tomanıyans gelişmesine önceleri İran'dan kuruyemiş ve ipek ihraç edip, karşılığında demir ve ülkenin ihtiyacı olan diğer malların ithalatıyla başlamıştır. Bu işten kâr edince çeşitli yabancı paraların alışverişine başlamış, böylece ticaret faaliyetlerinden çok, sarraflık işlemleriyle uğraşmıştır.

Tomanıyans kuruluşu zamanla küçük bir bankaya dönüşmüş ve kendi müşterileri için cari hesap açıp mevduat hesaplarına % 6 faiz öde-miş, kısa bir süre içerisinde halk arasında güven kazanmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra özellikle Rusya'nın Ekim devriminden sonra büyük bir kriz ile karşı karşıya gelmiştir. Rusya'daki mallarına devlet el koymuş; İran'daki halk kendi paralarını geri alabilmek için hücum edince kendi borçlarını ödeyebilme gücüne sahip olmasına rağmen işlerine son verilmiştir.

2) Cemşidiyan Ticarethanesi

Cemşidiyan ticarethanesi 1887 yılında sarraflık ve bankacılık işlemi için kurulmuştur. Erbab Cemşid tarafından kurulan bu firma önce tekstil ticaretiyle uğraşmış, daha sonra sarraflığa başlamış ve büyük bir başarı kazanmıştır. Bu firmanın işleri iyiye gidince de kısa ve uzun vadeli kredi vermeye başlamış, böylece kısa zamanda önemli ticaret merkezleri olan Şiraz, Kerman ve Yazd'de şubeler açmıştır. Daha sonra da Bağdat, Bombay ve Kelkete'de faaliyetlerini devam ettirmiştir. O dönemde gayrimenkul daha kârlı olduğu için Cemşidiyan ticarethanesi bu yönde faaliyetlerini sürdürmüş ve varlıklarının büyük bir kısmını gayrimenkule yatırmıştır. Bunun için Bank Şahensahi ve İran İstikraz Bankasından büyük krediler almıştır. Ancak bu bankalar kredilerin vadesini uzatmadıkları için firma dayanamamış ve faaliyetlerine 1914 yılında son verip devletin eline geçmiştir.

3) Cehaniyon Ticarethanesi

1901 yılında Hüsrev Şahcehan ve dört kardeşi tarafından ticaret ve sarraflık için Yazd Şehrinde kurulmuştur. Bu firmanın ilk faaliyetleri arasında Pamuk ihracatı vardı. Bu firmanın kurucuları da tarım kesiminden geldikleri için uluslararası pamuk piyasasına karşı oluşan talep artışından yararlanarak oldukça başarılı olmuşlardır.

Cehaniyan kardeşler de Tomanıyanlar gibi ticari faaliyetlerle yetinmeyip sarraflığa başlamışlar. Döviz alışverişi, vadeli mevduat kabulü ve para transferi bu kuruluşun en önemli faaliyetleri arasında yer almıştır. Bu firma ülkenin ve dünyanın en önemli şehirlerinde şubeler ve bürolar açmıştır. (Bombay, Londra ve New York'ta bürolar açmış). Şirketin diğer işleri arasında devletin vergilerini toplamak ve merkeze göndermek ve bu işler için belirli bir ücret almaktır. Cehaniyan kardeşler İran Telefon Şirketinin kurulmasında da katkıda bulunarak ilk kurucuları arasında yer almışlardır.

Bunlar meşrutiyet faaliyetlerinde mali destekte bulunarak özellikle Meclisi Şurâi Milli'nin birinci döneminde Bank Milli'nin kurulması için çok fazla çaba göstermişler. Ancak meşrutiyet ve özgürlük hareketlerine karşı olan grupların engeli ile karşılaşmışlardır.

Sonuçta şirketin iki müdürü öldürülerek, ticarethanenin kurucusunu da Avrupa'ya sürgüne gönderederek 1913 yılında faaliyetleri durdurulmuştur.

4) Birleşik Şirketi

Bu şirket 1898 yılında Tebriz'de kurulmuştur. Kuruluşundan itibaren Bank Şaheşahi İran ile rekabete girmiş, kuruluşun birinci yılında bir kaç sarrafın yardımlarıyla büyük miktar kâğıt para toplamış, para tutarı kadar değerli metal alabilmek amacıyla Bank Şaheşahi'ye başvurmuştur. Bankada o kadar gümüş olmayınca halk güvensizliğe düşmüş ve kâğıt para da değerini kaybetmiştir. Banka kendini kurtarabilmek için bir bölümünü ödemiş, bir miktarını da günlük fiyatının altında kredi mektubu vermiş ve ayrıca gümüş ticaretinde Birleşik Şirketi bankanın ortağı olarak kabul edilmiştir.

Şirket 15 yıl faaliyetini sürdürmüş, 1913 yılında ülkenin faaliyetine politik ve ekonomik durumunun kötüye gitmesi nedeniyle son vermiştir.

1.1.2. İlk Kurulan Bankalar

Yukarıda anlattığımız gibi bu kuruluşlar sarraflık yanında genellikle bankacılık faaliyetleriyle de uğraşmışlardır. Ancak aynı dönemde İran'da bazı kurumları resmen banka olarak faaliyetlerine başlamışlardır. Bunları aşağıda inceleyeceğiz.

1.) Yeni Şark Bankası

Bir İngiliz Bankası görünümünde olan ve merkezi Londra'da bulunan bu banka faaliyet alanı olarak Güney Asya özellikle Hindistan için kurulmuştur. Bankanın yöneticileri İran'daki bankacılık faaliyetlerini bilerek herhangi bir izin almadan 1888 yılında Tahran'daki şubelerini açmış, faaliyetlerine başlamışlardır. Daha sonra

İsfahan, Buşehir, Tebriz, Raşt ve Meşhed gibi İran'ın büyük şehirlerinde şubeler açarak faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Bu banka cari hesabı için % 2,5 faiz, altı ay vadeli mevduat için %4, bir yıl vadeli mevduat için % 6 faiz veriyordu. Başlangıçtan itibaren banka sarraflarla büyük bir rekabet ortamına girmiş, ancak bankanın ömrü fazla uzun olmamış ve 1891'de Bank Şahensahi'nin kurulmasıyla Tahran'daki Yeni Şark bankasının binası ve malları satın alınarak yeni bankaya devredilmiştir.

2) Bank Şahensahi İran

1873 yılında İran Şahı olan Nasrettin Şah Avrupa gezisi için Julius Reuter'den (Reuter haber ajansının kurucusu) 40000 sterling borç almış, bunun karşılığında İngilizlere birkaç imtiyaz vermek zorunda kalmıştır. Örneğin demiryollarının yapılma yetkisi, altın ve gümüş hariç bütün madenlerinin kullanılması ve 70 yıl için bir bankanın kurulma yetkisi gibi. Ancak bu imtiyaz daha sonra iptal edilmiş, ama 1883'de Bank Şahensahi'nin kurulması için 60 yıllık bir başka imtiyaz Reuter'a verilmiştir. Bu yetkiye göre kâğıt para çıkarılması aynı bankaya verilmiş ve vergi ödemekten muaf tutulmuş, ayrıca çeşitli ticari ve sanayi faaliyetlerde ve ülkenin bütün yeraltı kaynaklarından yararlanması için de serbest bırakılmıştır. Bütün bu imtiyazların karşılığında da Reuter'den aşağıdaki şartları yerine getirmesi istenmiştir:

a) Bankanın yıllık net kârın % 6'sını (4000 sterlinden az olmamak şartıyla) ve madenlerin net gelirinden % 16'sı devlete verilecektir.

b) On senelik % 6 bir faiz ile 4000 sterling İran devletine kredi verilecektir.

c) İran devletinin bütün hazine ve hesaplarının tutulması için karşı tarafa bir başka hak daha verilecektir.

d) İran Devleti bankanın faaliyetlerini denetleyebilecektir.

e) İran, parasına karşı altın tabanı oluşturulacak ve bu konuda işbirliği yapılacaktır.

f) İran topraklarında devlet izni olmadan gayrimenkul ipoteklerin alınması yapılmayacaktır.

Bankanın sermayesi 4 milyon sterling düşünülmüş, bir milyon sterling değerinde hissenin ihracatıyla bankanın çalışmasına izin verilmiştir.

Bankanın İngiliz ortağı daha fazla hisseye sahip olduğu için bankanın merkezi Londra olarak belirlenmiş, böylece İngiltere'nin kanunlarına göre yönetilmeye başlamıştır.

1931 yılında kağıt para çıkartma yetkisi 200.000 sterling değerinden Bank Şahensahi'den satın alınmış ve Bank Milli İran'a devredilmiştir. Bu banka 1953 yılına kadar normal bir ticaret bankası gibi faaliyetlerini İran'da ve Ortadoğu'da İngiliz Bankası adına sürdürmüştür.

3) İran'ın İstikraz Bankası

Bank Şahensahi'nin kuruluşundan sonra 1891 yılında yeni bir bankanın kurulması için Jak Poliyakof adına bir Rus uyrukluya İran'ın istikraz bankasının kurulması için yetki verilmiştir. Bu yetki 75 yıllık olup, bankacılık faaliyetleri dışında genel satış tenzilatı ve vergi muafiyeti yetkisini de kapsamaktaydı. Bu banka 30 milyon Ruble sermayeyle anonim şirketi olarak kurulmuştur. 1891'den itibaren Tahran'daki merkez şubesiyle birlikte ülkenin Kuzey bölgesinde bir kaç şube resmen çalışmalarına başlamıştır.

1898 yılında Çarlık Hükümeti bankanın bütün hisselerini satınalıp, devlet bankası olan Petersburg Bankasına devredince banka çarlık Rusya Devletinin politik amaçları doğrultusunda kullanılmaya başlanmıştır.

Bu banka 1921 yılındaki İran ve Sovyetler Birliği arasındaki anlaşmaya göre 1923 yılından itibaren İran hükümetine devredilmiştir. O tarihte bankanın bütün varlıklarından (131.790.083.60 Riyal) kasada yalnız 76.05 Riyal kalmıştır. Çünkü bankanın sermayesi onun çalışma sistemine göre giderek vadesinde alınmayan ve rehin işlemlerine göre gayrimenkul varlıklarına dönüşüp bankanın mülkiyetine girmiştir. Diğer yandan güven duymaması nedeniyle halk bankaya yüksek miktarda mevduat yatıramıyordu.

İstikraz Bankası İran Hükümetine devredildikten sonra İran Bankası olarak çalışmalarına devam etmiş, ancak nakit sermayesinin yetersizliği ve çeşitli sorunları nedeniyle 1934 yılında Ziraat Bankası ile birleştirilerek faaliyetine son verilmiştir.

4) Osmanlı Bankası

Osmanlı Bankası aslında bir İngiliz Bankası olarak 19. yy.'da Fransa ve İngiliz ortak sermayesiyle bugünkü Türkiye'de kurulmuş ve şubeleri de aynı adıyla komşu ülkelerde faaliyetlerin başlamıştır. Bankanın kuruluş sermayesi 1856 yılında 500.000 sterling olarak İngiliz yatırımcılar tarafından sağlanmış, ancak 1863 1863 yılında Fransız yatırımcıların yardımlarıyla 4.100.00 sterling'e

ulaşmış, Osmanlı Bankası başlangıçta kâğıt para çıkartma yetkisiyle işe başlamış, daha sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun hazine hesaplarının tutulması gibi diğer yetkileri de elde etmiştir.

Osmanlı Bankası 1923 yılında İran'da (Tahran ve İran'ın batısında) bir kaç şube açmıştır. Bankanın temel amacı İran ile Irak arasındaki ticari ve bankacılık ilişkilerini kolaylaştırmaktadır.

1.2. İran'lı Bankaların Kurulması

İran'ın yönetimi ve sermayesiyle yeni bir bankanın kurulma düşüncesi 1860 yılında ortaya çıkmış, ancak çeşitli ekonomik ve politik sorunları nedeniyle gerçekleşmemiştir. İran'da bankacılığın kurulmasında önemli olan başka bir konu da İran'lı sarrafların hiçbiri kendi faaliyet alanlarını geliştirememesi ve daha fazla başarılı olmamasıdır.

Sarraflık 1866 yılına kadar başarılı olmuş ancak, yabancı bankaların kurulması ve bu faaliyetleri üzerinde kontrol sahibi oldukları için sarrafları krize sokmuş, durumu farkedenden bazı sarraflar bu işleri bırakıp yatırımlarının büyük bölümünü emlak ve gayrimenkul üzerinde yoğunlaştırmışlar ve sarraflık faaliyetlerini sınırlı tutmuşlardır. Bazıları da sarraflık faaliyetlerini devam ettirmişler ve sonunda zarar ve iflas ile karşılaşmışlardır.

İlk kurulan İran bankaları arasında aşağıdaki bankaları da sayabiliriz:

A) Bank Sepah

Bank Sepah ile baştaki adıyla Bank Pehlevi Ordusu olarak 1926 yılında emekli ordu sandığı tarafından 3863950 Riyal, ilk sermayesi ile kurulmuş, böylece bu banka İran'da hükümetin sermayesiyle kurulan ilk banka olarak bilinmektedir. Banka 1926 yılında Tahran'ın merkezinde faaliyetlerine başlamış, kısa bir süre gelişmiş ve 1928'de ilk şubesini ülkenin kuzeyinde Raşt kentinde açmıştır. aynı yıl Meşhed ve Hamedan kentlerinde de yeni şubeler açmıştır. Bank Sepah günümüzde ülkenin en büyük altı ticaret bankası arasında yer almaktadır.

B) İran'ın Rehni MÜessesesi

Bu kuruluş 1927 yılında ülkenin emekli sandığı tarafından verilen küçük bir sermaye ile kurulmuş ve Maliye Bakanlığı'nın denetimi altında çalışmaya başlamıştır. Bu kurumun temel amacı kısa vadeli ve düşük faizli krediler sağlayarak karşılığında menkul değerleri teminat olarak almaktır. Bu kurumun kredi için kendi özkaynaklarından ve kişilerin yarattığı mevduat kaynaklarından yararlanmaktaydı.

İran'ın Rehni MÜessesesi daha sonra bank Milli bünyesinde yer alarak 1940 yılında Bank rehni adıyla halka kredi vermiştir.

1.2.1. Bank Milli İran

Bank Milli'nin kuruluş düşüncesi daha önce anlattığımız gibi Naserettin Şah'ın dönemi ve Meşrutiyet öncesi

yıllara rastlıyor, ancak gerçekleşmemiştir. Meşrutiyetin kazanılması ve yabancı devletlerden borç almasına karşı çıkan milletvekillerinin isteğiyle yine bu düşünce ortaya çıkmış. Devlet bütün teşviki çalışmalarına rağmen, ülke dışında yaşayan İran'lı yatırımcıların dikkatini bu konuya çekmeyi ve yeterince kaynak toplamayı başaramamıştır.

Bank Milli İran'ın kuruluş izni 5 Mayıs 1928'de Meclisi-Şurai Milli'den geçerek devlete verilmiştir. Bankanın gerçek sermayesi 150 milyon riyal olarak belirlenmiş, ancak ilk sermayesi için devlet 50 milyon riyal'den geçmemek şartıyla kendi depozitolarından verilmeyi kabul etmiştir. O dönemdeki nakit sıkıntısını devlet gözönüne alarak 1929'daki Bakanlar Kurulu ve Meclisi Şurai Millinin maliye kanunları komitesinin kararnamelerine dayanarak ilk sermayesi 20 milyon riyal belirlemiştir. Bu miktarın % 40'ını (8 milyon riyal) devlet ödeyince banka 8 Eylül 1929 yılında resmen açılmış ve faaliyetlerine başlamıştır. Böylece 50 yıllık çalışma sonucu İran'ın ilk devlet bankası olarak ülkenin ekonomik yapısında önemli bir görev üstlenmiştir. Bank Milli İran'ın görevlerini ilk başta vadeli ve vadesiz mevduat kabulü, yabancı ve yerli ticari senetlere verilen faiz, kefil ve menkul teminata karşı verilen kredi, normal insanlara kaynak sağlamak ve diğer bankacılık faaliyetleri olarak sayabiliriz. Ancak devlet ve ona bağlı kurum ve kuruluşlara, belediyelere Meclisi Şurai Milli'nin izni olmadan herhangi bir kredi verilmesi yasaklanmıştır. Bütün bu işlemleri dikkate alarak bankanın faaliyetleri başlangıçta normal bir ticaret bankası gibi görünüyordu ve herhangi bir merkez bankası gibi çalışmayıp, onun görevlerini yapmıyordu, sadece küçük çapta devlet hesaplarını ve onun kasasını kontrol ediyordu.

Bankanın faaliyet alanı devlet tarafından Bank Şahensahi'den kâğıt para çıkartma yetkisinin 1931 yılında satın alması ve Bank Milli'ye 1932'de verilmesiyle değişmiş ve hızlı bir gelişme göstermiştir.

Bank Milli'nin yeni banknotları 21 Mart 1933 yılından itibaren piyasaya sürülmüş ve banka bu tarihten kendi durumunu koruyarak bir ticaret bankası olmasına rağmen, aslında İran'ın merkez bankası gibi çalışıyordu. Bankanın şubeleri kısa bir zamanda ülkenin çeşitli şehirlerinde açılmış ve devletin bütün mal varlıklarının hesabının kontrolünü eline almıştır. Böylece Bank Şahensahi'nin 40 yıllık geçmişine rağmen, daha hızlı gelişmiş ve hiç bir zaman ülkede bütün şubelerin sayısının 25'in üzerinde olmasına izin vermemiştir.

1939'daki tüzüğe ve daha sonraki yasal nizamnamelerine göre bankaya daha fazla görev verilmiştir. Örneğin ulusal paranın değerinin korunması dövizin değerinin ayarlanması, ülkenin kredi sisteminin ayarlanması ve diğer bankaların denetiminin yapılması gibi. Böylece merkez bankasının bütün görevlerini yürüterek ülke ekonomisini yönlendirmiştir. 1960 yılındaki tüzüğüne göre Bank Milli görevlerini, iki müessese arasında, yani Bank Merkezi İran ve Bank Milli İran paylaşmıştır. Bank Milli İran'ın hukuki şekline göre kurululduğundan itibaren bir anonim şirketi olarak 20 milyonluk sermayesi ile 1000 riyalik yirmi bin hisseden oluşmuştur. Hisselerin 13500 isimli ve 6500 isimsiz olmasına rağmen, bütün hisseler devletin elinde bulunuyordu ve hiçbirisi satılmamıştı. Sonuçta 1939'daki bankanın yeni tüzüğüne göre bankanın bütün isimsiz ve isimli hisselerini başkalarına devretmesi resmen yasaklanmıştır. Bankanın sermayesi 1936 yılında 300 milyon riyal'a 1953'te 2 milyar riyal'a yani ödenmiş ilk sermayesinin 250 katına çıkmış ve hemen hemen bu artışın büyük bir bölümü bankanın tasarruflarından temin edilmiştir.

1.2.2. Bank Merkezi İran

İran'ın merkez bankası 28 Mayıs 1960 yılında Para ve bankacılık kanununa göre 3.6 milyar riyalik bir ilk sermayesi ile birlikte kâğıt ve madeni para çıkartma yetkisin de elde ederek bir devlet bankası veya daha doğrusu bir ana banka olarak kurulmuştur. Bankanın sermayesi daha sonra 1972 yılında 5 milyar riyal ve 1983'te 125 milyara ulaşmıştır. 1983'teki merkez bankasının çıkarttığı yeni banknotların miktarı 210 milyar riyal ve bankanın aynı yıla kadar çıkardığı toplam banknot miktarı 2010 milyar riyal olmuş.

Banknotların yanında yeni madeni paraların miktarı da 4.18 milyar riyal olup, bu yılın sonuna kadar bankanın çıkardığı madeni paranın toplamı 21.30 milyar riyale ulaşmıştır(4). 1960'taki Para ve Bankacılık kanununa göre İran Merkez bankasının esaslarını aşağıdaki gibi birbirinden ayırabiliriz: Genel Kurul, Para ve kredi şurası, Yönetim kurulu, Denetim Kurulu, Devlet Mfettişliği ve Genel Müdür.

Bu organlara 1972'deki kanunlara göre Tasarruf mevduatın denetim kurulu da ilave edilmiştir. Bankanın genel müdürü genel sektereti ve üç genel müdür yardımcıları bankanın yönetim kurulunu oluştururlar. Ekonomi ve Maliye Bakanlığı ve diğer

(4) "1983 Yılıının Ekonomik Raporu", İran'ın Merkez Bankası, s.140.

kurulların üyelerinden oluşan genel kurul yılda bir defa toplanır. Bankanın bilançosunu değerlendirirler. Bu kurulun diğer görevi ekonomi ve maliye bakanlığının önerdiği kişileri Denetim Kurulu için seçmek. Denetim kurulunun verdiği raporları değerlendirip sonuçlandırmak ve kâr dağıtımı için karar vermektir. Para ve kredi şurası bankanın temel politikası yanında para ve bankacılık faaliyetlerini de denetler (5).

Bankanın Genel Müdürü yönetim kurulu başkanı olarak para politikası ve onunla ilgili bütün kanun ve yönetmeliklerin uygulanmasını denetler. Tasarruf mevduatının denetim kurulu mevduat karşılığıyla ilgili kanunların uygulanmasını kontrol ediyordur. Bunların dışında milli mücevherat ve devletin değerli varlıklarının maddi hesabını tutmak, yürürlükten çıkarılan banknotların yokolmasını denetleme, bankanın hesap ve yükümlülüklerini incelemek ve öneri yapmak, bilançosunu inceleyerek bankanın yıllık genel kurulu için rapor hazırlamak gibi görevlerini de bu kurul üstlenmektedir (6).

Merkez Bankasının Görevi :

Para çıkartma görevinin yanısıra, merkez bankası diğer bankalar ve finans kuruluşlarının denetimi, döviz ve altın işlemlerinin denetimi, İran parasının giriş ve çıkışını da kontrol etmektedir.

Bankanın tüm görevleri ülkede etkili ve daha uygun bir para ve kredi politikasının uygulanması için düşünülmüştür. Merkez bankası bir ana banka ve devlet bankası olarak aşağıdaki görevleri de üstlenmiştir:

Bakanlıklar, devlet kuruluşları ve devlete bağlı kamu kuruluşlarının hesaplarını korumak, devlet tahvili ve hazine bonosunun satışı ve faizlerin ödenmesi, ülkenin altın ve döviz rezervlerinin korunması, uluslararası kuruluşların para kaynaklarını ulusal para cinsinden korumak.

Merkez bankası yukarıdaki görevlerini yerine getirebilmek için aşağıdaki yetkileri kullanır:

Bakanlıklar ve çeşitli kamu kuruluşları borç ve kredi sağlamak ve kefaletlerini kabul etmek, kısa dönemli ticari senetlere ve kredi mektuplarına verilen faiz bankalara sağlanan krediler, devlet tahvili ve hazine bonosunun alışverişi, yabancı ülkeler veya uluslararası firmaların çıkardıkları tahvilleri ve hazine bonolarının alışverişi, altın ve gümüş alışverişi,

(5) REZAHY İbrahim; "İran Ekonomisi", Ney Yay., Tahran 1988, s.221.

(6) GHADİRİ Asli-B.; "İktisat Biliminin Temelleri", Tahran, 1988, s.261.

yabancı bankalarda cari hesapların açılması ve korunması, iç ve dış bankaların hesaplarını korumak.

Merkez bankası ülkenin para politikasının belirlenmesi ve uygulanmasını denetleyebilmesi için 1972'deki bankacılık kanununa göre aşağıdaki yöntemlerden yararlanmaktadır:

Faizlerin ayarlanması ve kredi faizlerinin belirlenmesi, bankaların aktifinin özsermayeye olan oranının belirlenmesi veya merkez bankasındaki bankaların mevduat miktarı ve ödenen faizine göre kredi verilmesi, bankalarca alınan ve verilen faiz ve servis ücretinin maksimum ve minimum miktarını belirlemek, bankaların tüm ödenmiş sermaye artı tasarrufları ile varlıkların toplamı arasındaki oranın belirlenmesi, cari hesapları ve diğer hesapların açılması için gereken kanunların belirlenmesi, bankaların işlemlerini, hesaplarını, senetlerini ve evraklarının incelenmesi ve sonunda bankalardaki vadeli ve vadesiz mevduatın daha verimli bir şekilde kullanılmasını sağlamaktır.

Ülkenin bankacılık sistemi özellikle merkez bankasının amacı görevi, politikaları ve uygulama yöntemleri devrimden sonra değişmiştir. Bu değişikliklerde özellikle faizsiz bankacılık işlemleriyle ilgili kanun tasarısının kabulü (Eylül 1983) çok etkili olmuştur.

Merkez Bankasının para politikasındaki araçlarında meydana gelen değişiklikleri aşağıda sıralayabiliriz:

Merkez bankası kendi esnek politikasını kullanarak mevduat oranları yanında, kredi kapasitesi ve bankacılık kaynaklarının dağılımını da etkileyerek projelerin olası kârı ve bankanın kâr payını da belirleyebilir. Bu işlem faizsiz bankacılık kanununun 20. maddesine göre aşağıdaki gibi uygulanacaktır:

1) Mıçaraka ve müdaraba işlemlerinde bankaların en düşük ve en yüksek kâr payının belirlenmesi (Bu oranlar farklı yöntemlere göre değişebilir).

2) Devletin ekonomik politikaları çerçevesinde çeşitli yatırım ve ortaklık alanlarının belirlenmesi, seçilen yatırım ve ortaklık projelerinde en düşük olası kâr payının saptanması (Bu oran da alanlara göre değişir).

3) Bankalar taksitli satışlarında ve leasing faaliyetlerinde anlaşmanın tamamlanmış fiyatına göre en düşük ve en yüksek kâr payını belirleyecekler.

4) Bankacılık hizmetlerinin türünü en düşük ve en yüksek servis ücretlerinin belirlenmesi, (işin maliyetinden fazla olmamak şartıyla) vekalet senedi ile komisyon karşılığında toplanan yatırım mevduatının kullanılması.

1.3. İran'da Özel Bankaların Kurulması

İran'da yeni bankaların kurulması için herhangi bir hukuki yasaklamalar olmaması, ayrıca Bank Milli ve yabancı bankaların (Bank Şahenşahi, Osmanlı Bankası ve İran-Rus Bankası) bütün gelişmelerine rağmen İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar ülkede İran'ın sermayesiyle özel sektör olarak kurulan herhangi bir banka yoktu. Böylece ülkede bankacılık faaliyetleri sadece bankaların aracılığıyla yapılmıyordu.

1949 yılının Temmuz ayında Bank Bernameh (Program) kurulmuş, daha sonra ticaret kanunlarına göre bir anonim şirketi olarak kurulan Bank Bazargani (Ticaret) İran'ın ilk özel bankası ünvanını elde etmiştir. Bu bankanın kurulması ister İran'ın sermayesiyle, ister yabancı sermaye ile veya ortaklaşa olsun diğer bankaların kurulmasına yol açmıştır. 1952'den 1973'e kadar özel veya ortaklaşa (yabancı kaynaklı) kurulan bankaların sayısı giderek artmış, öyle ki bu dönemde kurulan 19 bankadan sadece üçü (sanayi kredisi, İran sigortası, işçilerin refahı) kamu bankası, bir tanesi devletle ortaklaşa kurulan banka İran'ın Dış Ticaret Bankası) yedisi özel banka, gerisi özel sektörün ortak sermayesi ile kurulmuştur.

Özel sektörde bankaların kuruluş şeklini inceleyecek olursak ekonominin ve bankacılığın hızlı büyümesinden kaynaklanan istikrarsızlığı kolaylıkla görebiliriz.

1970'li yılların başından itibaren başlayan petrol gelirlerinin artışı bu istikrarsızlığı daha da arttırmıştır. Öyle ki, kısa sürede, yani 1972'den 1978'e kadar ülkede bankaların sayısı 26'dan 36'ya yükselip bankaların şubeleri de 6980'den 8275'e ulaşmıştır. Bu bankaların kuruluş niteliklerini incelersek, çoğunlukla ülkenin bir kaç zengin ve sermayedarların tarafından ortaya çıktığını ve genellikle büyük ticari ve sanayi kuruluşların sahipleri olduklarını görebiliriz. Onların amacı da bankalarla ticari ve sanayi birimleri arasında doğrusal bir mali ilişki kurmaktır. Böylece bankacılığın geniş çaplı kredi sisteminden kolayca yararlanabilirler. Ancak, bu bankaların tecrübesizliği ve etkili bir yönetim eksikliğinden dolayı büyük ve deneyimli bankalarla rekabet etmeyerek fon sağlayabilmek için merkez bankası veya borç veren uluslararası finans kuruluşlarına başvurmak zorunda kalmışlar. Bütün bu olaylar da onların çökmesine sebep olmuştur. Durumu daha iyi kavrayabilmek için yani hızlı ve aşırı büyüme, yabancı kaynaklı ve özel

sektörün sermayesi ve kazançları ülkenin bankacılık sisteminde duruma hakim olması, bankacılık şebekesinin Tahran'da yoğunlaşmasını ve sonunda bankaların faaliyetleri özellikle verilen kredileri bakımından üretim dışı alanlarında yoğunlaşmasını anlayabilmek için 1979'daki görüntünün incelenmesi yeterli olabilir.

1976 yılında 36 bankanın sekizini kamu bankası (bütün bankacılık sisteminin % 58.2 sermayesine sahiptir). Bir tanesi devletle ortaklaşa kurulan banka, biri yabancı banka, geri kalan 26'sının yarısını da özel sektörle ortaklaşa kurulan bankalar oluşturmuyordu. Özel sektör ile ortaklaşa kurulan bankaların sermayesinde de % 40'ı yabancı sermayeden oluşmuştu. Aynı yılda 8275 tane bankacılık birimi ülkede faaliyet gösteriyordu. Bu birimlerin % 26'sı Tahran'da ve % 22.9'u diğer illgelerin merkezinde çalışmaktaydı. Bankacılık birimlerinin % 95'i ticari bankalara ve yalnız % 5'i ihtisas bankalara yani Rehin, tarım, ziraat gelişmeleriyle uğraşan bankalara aitti (7).

1.4. İslami Devriminden Önce Bankacılık Kanunları (8)

1926'deki Bank Milli İran'ın kuruluş tüzüğü genel olarak bankacılık faaliyetlerinin denetimi için yetersiz olup sadece bu bankanın faaliyetlerini kapsıyordu. Halbuki bütün iktisadi ve ticari gelişmelerine özellikle ülkenin yerli ve yabancı bankaların faaliyet alanlarının genişlenmesine rağmen 1946 yılına kadar ülkenin finans kuruluşlarını kontrol altına tutabilecek ve onların temel yapısına şekil verecek herhangi bir özel kanun uygulanmamıştır. Ancak II.Dünya Savaşından sonra bankacılık işlemlerinin artması ve bu konuda daha fazla gelişme görünce devlet bankacılığın denetimi için 1946'dan itibaren yeni kanunların düzenlenmesine başlamıştır.

1.4.1. Bankacılık Kararnameleri

Aralık 1946 yılında bankaların denetlenmesi için devlet tarafından kabul edilen ilk kararnameye göre bütün bankalar vadesiz mevduat % 15'ini ve vadeli mevduatın % 6'sını faiz almadan Bank Milli'deki özel hesaplarına yatırmak zorunda kalmışlardır. Mevduatın vade durumuna göre bu hesapları her 15 günde bir düzeltilmesi gerekir. Mevduatın yatırması ve düzeltilmesi konusunda herhangi bir gecikme sonucu Bank Milli

(7) 1979 Yılıın Ekonomik Raporu, İran'ın Merkez Bankası, s.91

(8) MAACHEDI A., GOLRIZ H., "Para ve Banka", İran'ın Merkez Bankası Yay. Tahran 1989, s.180-189

İran'ın resmi faizinden % 3 tutarına kadar daha fazla bir faiz ile ceza olarak aynı bankaya demek zorundadırlar. Bu kararname bankaların kredi faaliyetlerinde devletin denetimin özellikle ülkenin mali kaynaklarını daha verimli bir şekilde kullanılması için devletin ilk adımını göstermektedir. Bu kararnameye göre mevduat oranlarındaki herhangi bir değişiklik Bank Milli'nin önerisi ve Bakanlar Kurulu'nun onayı ile gerçekleştirilecektir. Ancak bu konudaki esas değişiklikler ne yazık ki para ve bankacılık kanununun yürürlüğe girmesine kadar (1960) gerçekleşmemiştir.

Bank Milli İran 1948 yılında ülkenin ilk bankacılık kanun tasarısını düzenlemiş ve Maliye Bakanlığı'na sunmuş, ama bu kanun tasarısından önce aynı yılın Mart ayında yabancı bankaları denetleyen ve bu bankalarda çeşitli kişi ve kuruluşların mevduat durumunu kontrol eden diğer bir kararname kabul edilmiştir. Bu kararnameye göre mevduat karşılık oranlarıyla ilgili Aralık 1946 yılının kararnamesinde belirtilen şartlar da bu tarihten itibaren yalnız İran'daki bankaları kapsayacak, yabancı bankalar için yeni kararlar daha sonra bildirilecektir. Nisan 1949 yılından itibaren yabancı bankaların mevduat kaynaklarından en az % 55'i faizsiz olarak Bank Milli İran'a yatırma zorunluğu başlamıştır. Bu kararnamenin diğer özelliğine göre yabancı bankalar kendi özsermayesi ve tasarruflarını Bank Milli İran'ın belirlediği döviz türünden bu bankaya devrederek karşılığında o dövizin resmi fiyatına göre İran riyali almak zorunda kaldılar. Bank Milli İran da karşılıklı olarak yabancı bankaların sermaye kaybı veya fesih olma durumunda alınan dövizin alındığı günün resmi fiyatından riyal karşılığında satmasını kabul etmiştir.

1.4.2. Bankacılık Kanunları

İran'ın ilk bankacılık kanunu 1955 yılında Parlamento'nun ortak komisyonlarından geçerek kabul edilmiştir. Böylece ülkede ilk defa bankaların faaliyetleri ve kurulmasına ilişkin özel bir kanun yürürlüğe girmiştir. Bu kanunlara göre yeni bir komisyon olan bankaları denetleyen heyeti bankaların kredi işlemleri ve diğer faaliyetlerini kontrol ediyordu. Örneğin bankanın kuruluşu, sonra kapatılması, ülkenin para ve kredi politikasının uygulanmasını döviz işlemlerinin yapılma izni ve müşterilerle banka arasındaki ilişkilerini düzenleyen yönetmeliklerini hazırlaması da bu heyetin görevleri arasında yer almaktadır. Özet olarak bu kanun 5 bölümden oluşmaktaydı. Bölümler sırasıyla, bankaların kurulması, yerli ve yabancı bankaların sermayesi ve

tasarrufu, yasak işlemleri ve öz kaynaklarıyla beraber belirtilen bankaların faaliyet alanı, bankaları denetleyen heyet, bankacılık kanunlarına uygun olarak denetim kurallarının yapılması ve onlara uyum sağlayarak çalışması, bankaların fesih olmasına ilişkin kuralları ve diğer konulardır. Ancak bu kanun tasarısı kabul edildikten sonra gerek ülkenin hızlı ekonomik değişikliği bakımından, gerekse Bank Milli'nin diğer bankalar ile olan ilişkisi bakımından devlet yeni bir kanunun düzenlenmesine 1959'da başlamış ve daha sonra Meclisi Şurai Milli'ye sunmuş. Bu kanun tasarısı her bakımdan diğer kanunlardan daha mükemmel sayılıyordu. Bankacılığın genel kuralları yanında, ülkenin para politikası ve İran'ın Merkez Bankasının kurulmasını da kapsıyordu. Bu kanun tasarısı 28 Mayıs 1960 tarihinde ülkenin para ve bankacılık kanunu olarak parlamentonun ortak komisyonlarından geçerek beş senelik bir deneme için devlete bildirmiştir. Bu kanun 9 temmuz 1972'ye kadar uygulanmış ve o tarihten itibaren yeni bir para ve bankacılık kanunu yürürlüğe girmiştir, ki, bu kanunun bir bölümü halâ uygulanmaktadır.

1.5. İslami Devrimden Sonra Bankacılık Kanunları

İslami Devrim zafere ulaşınca Şubat 1978'den sonra ülkenin bankacılık sistemi üzerinde bir değişiklik kaçınılmaz olmuştu. Çünkü, aşırı büyüyen bir bankacılık sistemi ve özellikle yerli ve yabancı sermayedarların elinde olan bu sistem devrimin amaçları ve ülkenin yeni ekonomik düzeni ile ters düşüyordu. Ayrıca, devrim öncesinin son aylarında bankacılık sistemine duyulan güvensizlik devleti bu durumu düzeltmek için zorluyordu. Bu durumda ülkenin yasama organı olan devrim şurası 28 Mayıs 1979'da yeni bir kanun düzenleyerek ülkenin bankacılık sistemini milli ilan etmiştir. Bu kanuna göre 28 banka, 16 finans kuruluşu ve 2 yatırım yirketi millileştirilmiş ve bu kurumların mülkiyeti devlete devredilmişti. 28 bankadan 13'ü yabancıların ortak sermayesiyle kurulmuş, 15 banka da İran'ın özel sektörüne ait olmaktaydı. Bu kanunda belirtildiği gibi bankaların millileştirme nedenleri sırasıyla:

- 1) Bankaların gelir tahsil yolları ve yasadışı yollardan bunları dışarıya transfer etmesi,
- 2) Ülke ekonomisinde bankaların temel rolü ve ülke ekonomisiyle bankaların doğal ilişkisi,
- 3) Devlete karşı borçlu olup onun denetlenmesine ihtiyaçları vardır.
- 4) Ülkenin bankalarıyla diğer kurumların faaliyetlerini dengelemek,
- 5) Bankaların faaliyet sistemini idari ve kazaçları bakımından islami sistemine çevirmek.

1.5.1. Bankacılık Sisteminin Temel Organları

Bankaların millileştirilmesi sonucu mülkiyeti ve yönetimi de eski yöneticilerinden alınmış, böylece bankacılık sisteminin temel organlarında da önemli değişiklikler yapılması gerekiyordu. Ancak bankaların yönetimi için düzenlenen kanun tasarısı 29 Eylül 1979 yılında İslami Devrim Şurasında kabul edilince bankaların temel organları aşağıdaki gibi olmuştur.

- 1) Bankalar Genel Kurulu , 2) Bankalar Yüksek Şurası,
- 3) Bankanın Yönetim Kurulu 4) Bankanın Genel Müdürü
- 5) Bankanın Mifettişleri

1.5.2. Bankalar Genel Kurulu

Bankalar Genel Kurulu Ekonomi ve Maliye Bakanı, Sanayi ve Maden Bakanı, Ticaret Bakanı, Tarım ve Köyişleri Bakanı, Mesken ve Şehircilik Bakanı, enformasyon Bakanı, Bütçe ve Planlama Kurumu'nun Genel Müdürlüğü'nden oluşmaktadır. Bankalar Genel Kurulu Başkanlığı:4nı Ekonomi ve Maliye Bakanı

yapar, hazır olmadığı zamanlarda Ticaret Bakanı bu görevi üstlenecektir. Bu kurul normal ve olağanüstü durumlarda oluşacaktır.

Bankalar Genel Kurulu'nun görevleri aşağıdaki gibidir.

1) Bütün bankaların yıllık raporlarını dinlemek bilançolarını incelemek, geçen mali yılın kâr zarar hesaplarını yapmak varlıkları ve yükümlülüklerini gözden geçirmek bütün yıllık hesaplarını inceleyerek bilanço ve bütçesini kabul etmek,

2) Her bankanın tasarruflarını inceleyerek karar vermek ve kâr payının kabulü,

3) Bankalar Yüksek Şurâsının önerilerine göre bankalar yönetim kurulunu seçmek.

4) İlgili bakanın teklifine göre ihtisas bankalarının genel müdürlerini seçmek ve yine Ticaret Bakanının teklifi ve Bankalar Yüksek Şurâsının onayıyla ticaret bankalarının genel müdürlerini seçmek,

5) Genel Müdürleri ve Bankaların Yönetim Kurulu Üyeleri Ekonomi ve maliye Bakanlığının onayı ile atanacak ve onlara bildirilecektir.

6) Her bankanın müfettişlerini seçmek

7) Her bankanın tüzüğünü onaylamak

8) İdari, istihdam, mali ve çalışma yönetmeliklerini onaylamak

9) Bankaların Yüksek Şurâsı tarafından Bankalar Genel Kurulu'na teklif edilen herhangi bir bankacılık işlemleri hakkında karar vermek;

Bankalar Genel Kurulu'nun, olağan oturumları yılda en az bir defa Temmuz'un ortasına kadar gerçekleşecektir. Herhangi bir bankanın tüzük değişikliği, sermaye artışı veya azalışı, kuruluş fesh etmek veya bankaların birleştirmesi de bu kurulun olağanüstü görevleri arasında yer almaktadır.

Bankalar Yüksek Şurâsı da sekiz üyeden oluşmuştur.

- 1) İran İslam Cumhuriyeti'nin Merkez Bankası Genel Müdürü
- 2) Bank Milli İran'ın Genel Müdürü
- 3) Ekonomi ve Maliye Bakanlığından bir temsilci
- 4) Bütçe ve Planlama Bakanlığından bir temsilci
- 5) Mesken ve Şehircilik Bakanlığından bir temsilci
- 6) Tarım ve Köy işleri Bakanlığından bir temsilci
- 7) Ticaret Bakanlığından bir temsilci
- 8) Sanayi ve Maden Bakanlığından bir temsilci.

Bankalar Yüksek Şurası'nın başkanlığını Merkez Bankası'nın Genel Müdürü yapar. Merkez Bankası ve Bank Milli'nin genel müdürleri dışında diğer kişilerin üyelik süresi iki yıldır. Şuranın oturumları her haftada en az bir defa şura başkanı veya en az üç üyenin isteği üzerine oluşacaktır. Bankalar Yüksek Şurasının görevlerini ve sorumluluklarını aşağıdaki gibi sıralayabiliriz;

- 1) Genel kuruluna bankaların yönetim kurulu için üye önermek.
- 2) Bankaların genel müdürlerini seçmek için danışarak açıklamada bulunmak.
- 3) Bankaların faaliyetlerini dengelemek.
- 4) Bankacılığın istihdam, mali, idari ve çalışma yönetmeliklerini düzenleyerek genel kurulun onayına sunmak.
- 5) Genel kurulun onaylanması için bütün bankaların bütçesini incelemek.
- 6) Genel kurulun onaylanması için bütün bankaların bilanço kâr-zarar hesabı ve yıllık raporları hakkında açıklamalarda bulunmak.
- 7) Her bankanın sermaye artışı veya azalışı için açıklamada bulunmak.
- 8) Bankacılık faaliyetleri hakkında bilgi toplamak ve yüksek şurasına verilen her bankanın yönetim kurulunun raporlarını incelemek.
- 9) Ülke içinde veya dışında herhangi bir bankanın şube açılması veya kapatılması için genel politika düzenlemek.
- 10) Her bankanın tüzük değişikliği için açıklamada bulunmak.
- 11) Bankaların iktisadi, idari, kredi politikaları ve bankacılık faaliyetleri ile ilgili diğer konularda karar vermek.
- 12) Bankaların yönetiminde yaratıcılık ve çalışma hırsıyla halk ve ülke ekonomisine hizmet ederek islamın kurallarına göre ülkenin milli gelirini arttırmak.

1.5.3. Bankaların Birleştirilmesi

Bankaların millileştirme kanunundan sonra özel bankaların mülkiyet hakkı da devletin eline geçti. Ancak bu kanunda tekbaşına bankacılık sisteminin gelişmesi ve ulusal ekonomik hedefleriyle birlikte uyum sağlaması için yeterli değildi. Bu nedenle bankacılık kanununda düşünüldüğü gibi bankaların birleştirilmesine başvurulmuştur.

Bankaların birleştirilme nedenlerini özetle aşağıdaki gibi sıralayabiliriz;

- 1) İdari ve personel maliyetlerinin artışı,
- 2) İnsan gücü ve mali kaynaklarının israfı,
- 3) Bazı bankalarında aşırı kârlılık görülmesi,
- 4) Bazı bankalarında finans açığı görülmesi ve kapatmak için yüksek bir maliyet ile dış borçların alınmasına başvurmak,
- 5) Para ve kredi politikalarının uygulanması sırasında banka birimlerinin sayısı fazla olduğundan ve uyum içinde olmadıkları için meydana gelen sorunlar,

Bankalar genel kurulu ve yukarıdaki nedenlerden dolayı Ocak 1979 yılındaki kararıyla 36 bankadan oluşan bankacılık şebekesini aşağıdaki gibi yeniden organize etmiştir (9).

A. Ticaret Bankaları

- 1) Bank Milli İran
- 2) Bank Sepah (Ordu)
- 3) İşçilerin Refah Bankası
- 4) İran'ın İhracat Bankası: Hazar bölgesinin gelişmesi, Kozistan ve Azerbaycan bankalarından oluşan bu banka daha sonra il bankası olarak her ilde o ilin adını alarak faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu bankanın kurulmasında amaç mali kaynaklarını belirli bir noktada yoğunlaşmaması ve her ilin özel ihtiyaçlarını gidermektedir.

5) Ticaret Bankası: Bu banka İngiliz-İran Bankası, İran kredisi, İran ve Ortadoğu, Hollanda ve İran ticareti, İran Şehir, Sanayi İran, Şehriyar, İraniyan, İş, Uluslararası İran ve Japon bankalarından oluşmuştur.

6) Bank Mellat: Bu bankada Tahran, İran-Arap, Daryuş, Pars, İran'ın Yardımlaşma ve Dayanışma Kredileri, Bayındırlık (Umran), İran Sigortası, İran'ın Dış ticareti, Uluslararası İran ve Eğitimciler bankalarından oluşmuştur.

B. İhtisas Bankaları

1) Sanayi ve Maden Bankası: Bu bankada sanayi kredisi, İran'ın Sanayi ve Maden Gelişmesi, İran'ın Yatırım ve Kalkınması, İran Bankalarının Yatırımcılık Şirketi, Madenler Sandığı, Sanayi Tazminat Sandığı gibi kuruluşların birleştirilmesi ile meydana gelmiştir.

(9) REZAGHY İbrahim; "İran Ekonomisi", Ney Yay., Tahran 1988, s.226.

2) Mesken Bankası: Bu banka da Yapı Bankası ve İran'ın Rehni Bankası gibi iki banka ve ülkenin 16 tane inşaat üzerine yatırım yapan ve emlak kredisıyla uğraşan şirketlerin birleşmesi ile meydana gelmiştir.

3) Ziraat Bankası: Bu banka Ziraat kooperatif bankası, ziraat kalkınma bankası ve tarım bakanlığına bağlı bütün kredi kuruluşlarının birleştirilmesi ile kurulmuştur.

Ülkenin bankacılık şebekesini birleştirme olayından sonra incelersek, ülkenin banka sayısı (Merkez Bankası Hariç) 1976 yılının sonuna kadar 36 banka olduğunu, daha sonra 6 ticari ve 3 ihtisas bankası, yani toplam 3 bankaya düştüğünü görürüz.

1979'un Şubat ayından itibaren İran'daki bütün yabancı bankaların temsilcileri ve şubeleri kapatılarak ülke dışına çıkarılan veya doğrudan kaçırılan sermayenin son yolları da kesilmiş bulunuyor. Böylece bankaların millileştirilmesi ve merkezileşmesi ile beraber yabancı bankalara olan bağımlılık da kesilmiş olup, bağımsız bir bankacılık sistemiyle ekonomik bağımsızlığa bir adım daha atılmıştır. Bankacılık sistemindeki bu yeniliklerin sonucu 1976 yılında ülkenin 8275 tane banka birimi 1984 yılında 6695 birime düşmüş. Bu rakamdan % 24.8'i yani 1662 birimde ülkenin bankacılık sisteminde çalışan tüm personelin yani 74003 kişiden yüzde 432'sini elinde tutarak Tahran'da çalıştırmaktadır.

Bankacılık sisteminin birleştirilmesinden beklenen sonuçları özet olarak aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

- 1) Para ve kredi politikalarının uygulanması sırasında çeşitli kolaylıklar sağlayarak daha dikkatli bir şekilde uygulanışını denetlemek.
- 2) Haksız rekabeti önlemek.
- 3) İdari maliyetleri düşürerek emek ve mali kaynaklarında tasarruf yapmak.
- 4) Bütün bankalarda sosyal refahı ve istihdam projelerinin uygulanmasına imkan vermek ve bütün çalışanlara eşit davranmak.
- 5) Gelişmiş, dengeli ve monoton bir muhasebecilik ve idari anlayışına imkan vermek.
- 6) Mali kaynaklarını geliştirerek bankanın hukuki durumunu sağlamlaştırmak.
- 7) Bankacılık bilimi ile ilgili bir araştırma merkezinin açılması ve bankacılık sistemi için gerekli olan eğitilmiş elemanları bankacılık eğitim merkezinde geliştirmek.

	Ülke Dışında Temsilci ve Şube Sayısı	Ülke Dışında Personel Sayısı	Ülke İçinde ve Dışında Birim Sayısı	Ülke İçinde ve Dışında Toplam Personel Sayısı
Bank Milli İran	25	63	1615	18088
Bank Mellet	2	4	791	11647
Bank Ticaret	2	3	707	9271
Bank Sepen	6	18	636	7230
İran'ın İhr.Bank.	23	26	581	5326
İşçilerin Refah Bank.	0	0	98	1610
Bank Mesken	0	0	316	2693
Sanayi ve Maden Bank.	0	0	1	562
Ziraat Bankası	0	0	261	4503
İl Bankası	0	0	1565	8231
T O P L A M	56	114	6581	69189

Tablo 1 - Mart 1962'ye kadar İran'ın Bankacılık Sisteminin Şubeler ve Personel Dağılımı (Merkez Bankası hariç)

Kaynak: İran'ın Merkez Bankası, Yıllık Raporu, 1962.

1.5.4. Faizsiz Bankacılık Kanunu

1.5.4.1. İran'da Bankacılık Sisteminin Amaç ve Görevleri

Madde 1 - Bankacılık Sisteminin Amacı

a) Para ve kredi politikalarını islamın kurallarına göre düzenleyerek sağlıklı bir para ve kredi sisteminin akışı ile ülke ekonomisinin sağlıklı büyümesini sağlamak.

b) Devletin amaçları, programları ve politikaların gerçekleştirilmesi doğrultusunda çalışmak.

c) Genel yardımlaşma ve iyiniyet borçlarının geliştirilmesi için çeşitli kolaylıklar göstererek halkın elindeki mevduat, tasarruf, vadeli mevduat ve diğer likiditelerin bankalara aktarılmasını sağlamak, böylece yeni yatırımların ve iş imkânlarının yaratılması ve anayasanın 43. maddesinin uygulanmasına imkân verilecektir.

d) Paranın değerini korumak, ödemeler bilançosunu dengeli tutmak ve ticari ilişkilerinde kolaylıklar sağlamak.

e) Kanuna göre bankalara devredilen gelir-gider, anlaşmalar, ticari ilişkiler ve diğer bankacılık hizmetlerinde kolaylıklar sağlamak.

Madde 2- Bankacılık Sisteminin Görevleri

a) Kanunlara göre ülkenin rayiç kâğıt ve metal paraların çıkartması.

b) Kanunlara göre para ve kredi akışını düzenleyip kontrol ederek yönlendirmesi.

c) Kanunlara göre bankacılığın tüm döviz ve riyal işlemlerini yapmak ve devletin bütün döviz yükümlülükleri karşısında ödenmesi için kefil olmak.

d) Altın ve döviz işlemlerini, İran'da rayiç olan para ve döviz giriş ve çıkışını denetlemek ve kanunlara göre bu konularda yönetmelikler düzenlemek.

e) Kanunlara göre menkul kıymetler ve hisse senetleri ile ilgili işlem yapmak.

f) Kanunlara göre para ve kredi politikaları uygulamak.

g) devletin ekonomik programında bankacılığın işlemleriyle ilgili olan para-kredi sisteminin vasıtasıyla uygulanacak işlemlerin yapılması.

h) Çeşitli cari ve tasarruf hesaplarının, vadeli mevduat hesaplarının açılması ve kanuna göre bu hesaplarla ilgili belgeler düzenlemek.

i) kanuna göre uygun faisiz borç ve kredi verilmesi.

j) Anayasanın 43. maddesine göre tüzel kooperatiflere borç, kredi ve diğer bankacılık hizmetlerinin tanınması.

k) altın ve gümüş işlemlerinin yapılması, ülkenin altın ve döviz kaynaklarını korumak ve kanuna uygun olarak yönetmek.

l) Uluslararası finansal kuruluşların ya da bunlara bağlı olan veya benzer kuruluşların mevduatlarını (Riyal olarak) kanuna göre korumak.

m) Devlet ile diğer ülkeler arasında yapılan maddi, ticari ve transit anlaşmalarında kanunlara uygun olarak ödemeler anlaşması yapmak.

n) Gerçek ve tüzel kişilerin altın, gümüş, değerli eşya ve menkul kıymetler ve değerli senetleri emanet olarak alıp saklamak ve emanet kasaları kira vermek.

o) Müşterileri için riyal ve döviz olarak kefalet senedi- nin çıkartması, onaylanması veya kabul edilmesi.

p) Vekâlet ve vesayet hizmetlerini kanuna göre yapmak.

1.5.4.2. Maddi Kaynakların Güçlendirilmesi

Madde 3- Bankalar aşağıdaki adlar altında mevduat kabul edebilirler;

A. Ödünç Verme Mevduatı

- 1) Cari Hesap
- 2) Tasarruf Hesabı

B. Vadeli Yatırım Mevduatı

Madde 4- Bankalar asıl mevduat tutarının geri verilmesini, onun türüne göre taahhüt edip sigortalayabilirler.

Madde 5- Madde 3'te belirtilen işlemlerinden elde edilen kazanç anlaşmanın temeline göre bir yandan vadeli yatırım mevduatının tutarı ve vadesiyle orantılı olarak, diğer yandan banka kaynaklarının payını da kullanılan miktar ve süresini gözönüne alarak bunlara orantılı olarak aralarında bölünecektir.

Madde 6- Bankalar mevduatların çekmesi ve güçlendirilmesi için çeşitli teşviki yollara başvurarak mevduat sahiplerine aşağıdaki hizmetleri sağlayabilirler;

a) Ödünç verme mevduatlarında değişik ödüller nakit veya çeşitli mallar şeklinde verilebilir.

b) Mevduat sahipleri servis ücreti, vekalet ücreti veya komisyon ödemekten muaf tutulabilir veya bazı indirimler yapılabilir.

c) aşağıdaki bölümde belirteceğimiz gibi mevduat sahiplerine bankalar öncelik hakkı tanıması gerekir (10).

(10) MACHEDI A., GOLRİZ H.; "Para ve Banka", İran Merkez Bankası yay., s.230-235.

1.5.4.3. Bankalarca Sağlanan Kolaylıklar

Madde 7- Bankalar üretim, ticaret ve hizmet sektörlerinin faaliyet alanlarını genişletebilmek amacıyla çeşitli kolaylıklar sağlayarak bu sektörler için gerekli olan yatırım veya kaynakların bir bölümünü ortaklık yoluyla temin edebilirler.

Madde 8- Bankalar yapılandırma ve üretimplanlama projelerinde doğrudan yatırım yapabilirler. Bu tür yatırım projeleri ilk önce bir tasarı olarak ülkenin Bütçe ve Planlama kurumu tarafından düzenlenip Meclisi-Şurai İslami'ye sunulacak, bunu meclis onaylayacak. Özellikle sözkonusu projeyi değerlendirirken zarar eden bir proje olmamalı. Ayrıca, bankalar zorunlu olmayan tüketim mallarının üretimi için kesinlikle yatırım yapamazlar.

Madde 9- Bankalar devletin ticaret politikası çerçevesinde ticari ilişkilerinin genişletilmesi için çeşitli kolaylıklar sağlayarak finansal kaynaklarını Mudaraba (Muzarebe) anlaşmalarının vasıtasıyla müşterileri özellikle tüzel kooperatiflere sunabilirler. Bankalar ithalat konularında özel sektörle Mudaraba'ya giremezler.

Madde 10- Bankalar konut birimlerinin yapılmasında Mesken ve Şehircilik Bakanlığı'nın vasıtasıyla taksitli satış veya mülkiyet devriyle sonuçlanan ortaklık (Leasing) anlaşmalara başvurabilirler.

Madde 11- Bankalar sanayi, maden, tarım ve hizmet sektörlerinin faaliyetlerinin genişletilmesi için gereken kolaylıkları sağlayarak müşterinin isteği ve kabulü üzerine menkul malların satın alınması, tüketimi veya bu mal ya da malların kullanılmasını, onun istediği doğrultuda yapabilir ve daha sonra müşteriye taksitli olarak satabilir.

Madde 12- Bankalar sanayi, maden, tarım ve hizmet sektörlerinin genişletilmesi için çeşitli kolaylıklar sağlayarak müşterinin isteği ve kabulü üzerine çeşitli menkul ve gayrimenkul mallarını mülkiyet devriyle sonuçlanan ortaklık (leasing) anlaşmasının vasıtasıyla müşteriye devredebilir veya kendisinin kullanması için satın alıp leasing yoluyla müşteriye devredebilir.

Madde 13- Bankalar üretim yapan birimlerin gereken döner sermaye'yi temin edebilmek amacıyla aşağıdaki yollara başvurabilir.

a) üretim birimleri için gereken hammadde ve yedek parçaları onun isteği üzerine satın alıp veresiye olarak müşteriye devredebilir.

b) Bu birimlerin üreteceği mamullerinden likit olanları onların isteği üzerine önceden satınalabilir.

Madde 14- Bankalar anayasanın 43. maddesine göre kendi kaynaklarından bir bölümünü ödünç verme, mevduat yoluyla isteyen müşterilere ayırması gerekiyor. Bu maddenin uygulama tüzüğü İran'ın Merkez Bankası tarafından düzenleyip Bakanlar Kurulu kararıyla geçerlidir.

Madde 15- Bu kanunun 9, 11, 12, 13 ve 14. maddesinin uygulanması için yapılan anlaşmaları ülke kanunlarına uygun, yasal ve hemen uygulanabilirlik özelliğine sahiptir.

Madde 16- Bankalar üretim, ticaret ve hizmet sektörlerinin gelişmesi için Ceale işlemlerine başvurabilirler.

Madde 17- Mülkiyeti veya denetimi bankaların elinde olan çiftlikler veya tarımsal arsaları üzerinde bankanın Muzarea ve Mesağat hakkı vardır, ayrıca gereken tohum ve malzemeyi sağlayarak çiftçilerle Muzarea ve Mesağat anlaşmasına girebilir.

1.5.4.4. İran'ın Merkez Bankası ve Para Politikası

Madde 18- İran'ın Merkez Bankası devlete bağlı olan ve hisselerin yüzde yüzü devletin elinde olmayan kamu şirketlerini bu kanunun belirttiği gibi idare edip yönetecektir.

Madde 19- Kısa vadeli (bir yıllık) olarak verilen krediler ve diğer kredi politikaları veya yapılan başka hizmetler İran'ın Merkez Bankası Genel Kurulu'nun önerisi ve Bakanlar Kurulu'nun kararıyla düzenlenecektir. 5 yıllık ve daha uzun kredi politikaları ve verilen diğer hizmetler ayrıca ülkenin 5 yıllık kalkınma programları ve daha uzun planlarını da aynı şekilde düzenleyip Meclisi-Şurai İslami'den geçirecektir.

Madde 20- İran'ın Merkez Bankası ülkenin para ve kredi politikasını daha doğru ve düzgün uygulayabilmesi için Bakanlar Kurulu'nun kararıyla düzenleyen bir tüzükten yararlanarak 19. maddeyi de gözönüne alarak Para ve Bankacılık faaliyetlerini denetleyip müdahale edebilir. Bunları aşağıdaki araçlarla yapabilir:

1) mudaraba ve Müşaraka işlemlerinde en düşük ve en yüksek kâr payı oranının belirlenmesi. Bu oranlar işlemlerine göre değişebilir.

2) Belirlenmiş ekonomi politikaları çerçevesinde değişik yatırım ve ortaklık alanlarının belirlenmesi. Bu yatırım ve ortaklık planlarının seçimi için en düşük tahmini kârını belirlemek. Bu en düşük tahmini kâr da çeşitli alanlarda farklı olabilir.

3) Taksitli satış ve mülkiyet devriyle sonuçlanan ortaklık işlemlerinde bankanın en düşük ve en yüksek kâr payını hesaplayarak

tamamlanmış fiyatı ile oluşturulan oranın belirlenmesi. Bu oranlar da işlemlere göre değişebilir.

4) Bankalarca alınan bankacılık hizmetlerinin ücreti (tamamlanmış maliyetten fazla olmaması şartıyla) ve yatırım mevduatının kullanılması için alınan komisyonun (veya vekâlet hakkı) en düşük ve en yüksek miktarını ve türünü belirlemek.

5) Altıncı maddenin kapsadığı kanunların türünü, miktarını, en düşük, en yüksek düzeyini belirlemek ve bu konularda bankaların reklamları için kural koymak.

6) Bankalar için en düşük ve en yüksek muşaraka, mudaraba, Ceale, yatırım, leasing, taksitli satış, veresiye, self, muzarea, mesağat, ödünç verme işlemlerinin miktarını veya değişik alanlarda bu işlemlerin tek tek miktarını belirlemek, ayrıca herbir müşteriye sağlanan en yüksek kaynak miktarını saptamak.

Madde 21- İran'ın Merkez Bankası herhangi bir banka ile olduğu gibi bankalar da birbiriyle faizli olarak çalışmazlar.

Madde 22- Bankalar Merkez Bankası'nın izniyle kamu kurumları ve devlete bağlı şirketlerle bankacılık faaliyetlerine girebilirler ve onlarla çalışabilirler.

Madde 23- Ücret, komisyon ve vekâlet hakkı adına alınan paralar bankaların gelirleri olarak sayılır ve mevduat sahipleri arasında dağıtılmaz.

Madde 24- Kanuna göre fabrika ve üretim yapan kurumlara verilen vergi ve gümrük muafiyeti ithalat yapan veya çeşitli fabrika ve üretim kurumlarının mülkiyetini elinde tutan bankaları da kapsamaktadır.

Madde 25- Bankaların yatırımı veya ortaklığı bulunan kurumlarda eğer başka kanunda onlardan başka bir şekilde açıklıkla söz edilmezse, ticaret kanununun kapsamına girerler.

Madde 26- Ekonomi ve Maliye Bakanlığı bu kanunun uygulama tüzüğünü İran'ın Merkez Bankası önerisiyle hazırlayıp Bakanlar Kurulu'nun kararıyla yürürlüğe koymak zorundadır.

B Ö L Ü M : 2

İSLAMİ BANKACILIK SİSTEMİ (FAİZSİZ BANKACILIK)

Faizsiz bankacılığın temel felsefesi sosyal yaşamda olduğu gibi ekonomik yaşamda da islam ilkelerine uygun hareket edilmesi ve müslüman ülkeler arasında ekonomik işbirliğinin sağlanmasıdır. İlike olarak paranın para getirmemesi esası kabul edilmiştir. Parayı bir değişim aracı değil de bir değer birikimi olarak yaklaşılarak toplumda bireyin bireyi veya belirli sınıfların diğer sınıfları sömürme sürecinin hızlanacağı düşünülmüştür. Bununla birlikte, çağımızda bankacılık sanayileşmenin kapitalist ve sosyalist ekonomilerde önemli bir yardımcısı olduğundan, islam ilkelerine ters düşmeyen bir kurumsal yapı kurulması ve bu yapı içersinde faize yer vermeyen bankacılığın gelişmesi gerekli görülmüştür (11).

2.1. Faizsiz Bankacılığın Uluslararası Düzeyde

Doğuşu ve Gelişmesi

İslami bankacılığın temeli 1970'li yıllardan itibaren Ortadoğu'da oluşmuştur. Özellikle Suudi Arabistan'da eski kralın yeğeni olan Mehmet El-Faysal ilk islami bankaların temelini 1970'li yılların ortalarında Mısır, Sudan ve Suudi arabistan'da atmıştır.

1973 yılında petrol fiyatlarının hızla artması nedeniyle islam ülkelerinin elinde büyük miktarda fon birikmiş, bu da faizsiz bankaların önemini arttırmıştır. Zira, islam Dünyası petrolden sağlanan gelirlerin batıda kullanılması yerine, müslüman ülkeleri ön planda tutmak koşuluyla, geliştirmekte olan ülkelerin ihtiyacını karşılayacak alanlarda kullanılmasını istemiş ve bunun islami kurallar esası içinde yapılmasını uygun görmüştür (12).

Aynı yıl içerisinde Cidde'de toplanan İslam Konferansı'nda sabit faiz oranlarının kaldırılması konusunda da karar alınmış ve bunun ışığında ilk İslam bankası 1975 Dubai'de kurulmuştur.

Bu ilk denemeden başarılı sonuçlar alınması üzerine, yeni islam bankaları kurulması ve değişik modeller uygulanması yolunda çalışmalar sürdürülmüştür. Dubai'de kurulan ilk islam bankasını Kuveyt, Mısır, Ürdün, Pakistan, Sudan, Birleşik Arap Emirlikleri, İran, Bahreyn ve Malezya'da kurulanlar izlemiştir.

(11) KONURALP Gürel, SARUHAN Sadi; "İslam Bankacılığı ve Faysal", Bankacılık Dergisi, Mayıs 1985, s.24.

(12) ÇİLLER Tansu; "Faizsiz Bankacılık Hakkında Açık Oturum", Dünya Gazetesi, 15 Ağustos 1985, s.6.

Suudi Arabistan'da ise islami esaslara göre çalışan bir bankanın kurulmasında geç kalınmış ve ancak 1983 yılında bu konuda çalışmalara başlanmıştır. Bunun nedeni Hazine'de biriken ve miktarı yüz milyarları bulan dolarların ticari bankacılıkta kullanılıyor olması ve fonların faiz gelirlerinin devlet gelirleri arasında önemli bir yer tutmasıdır. Söz konusu şekilde bir bankacılığın başlaması halinde halktan gelecek talepler karşısında gerek hazinenin, gerekse ticaret bankalarının zor durumda kalacağı düşünülmüştür. Ancak, para sarraflığı yapanların yani, yabancı paraları Suudi Riyaliyle değişen veya bu paraları emanet olarak muhafaza eden sarrafların yavaş yavaş bankacılık işlemlerine girmesi üzerine, Suudi Para otoritesi bunları bir düzen altına alma gereğini duyarak bu amaçla bir kararname yürürlüğe koymuştur. Bunun üzerine bazı tüccarlar Suudi Arabistan'da islam bankası kurmak üzere başvuruda bulunmuş, ancak bunlara hemen cevap verilmemiştir. Ama birçok ülkede ve özellikle Pakistan, Mısır, Malezya ve Kuveyt'te islam bankaları kurulduktan sonra Suudi Arabistan daha fazla karşı çıkmamış, 1983'de faizle çalışan bankalar yanında faizsiz bankaların da faaliyet göstermesine izin vermiştir (13).

Türkiye'de de 1983 yılında çıkarılan 70 sayılı Bankalar Hakkında Kanun Hükmünde Kararname'nin 90'ıncı maddesinde bankalar dışında finans ya da parasal aracılık kurumlarının düzenlenmesi konusunda hükümete bir yetki verilmiştir. Hükümet de bu yetkiye dayanarak 1983 yılı sonunda özel finans kurumları karar namesini çıkarmıştır. bu Türkiye'deki islam bankacılığının yasal dayanağını oluşturmaktadır. Ancak 83/7506 sayılı kararnamede islam bankacılığı kelimesi kullanılmamış ve bu tür kuruluşlar banka sayılmamıştır.

Günümüzde müslüman ülkelerin yanı sıra, müslüman olmayan ülkelerde de islam bankacılığı hızla yayılmakta ve İngiltere, Lüksemburg, danimarka, İsviçre gibi batı ülkelerinin yanı sıra, Singapur, Tayland, Hindistan'da da görülmektedir. Bunun nedeni oldukça büyük bir sermayenin sahibi olan hükümet ve sermayedarların elinde bulundurdıkları paraların bu tür bir bankacılıkla değerlendirilmesini istemeleri ve politika olarak bunu benimsemeleridir. Faizsiz bankacılığın uluslararası bir niteliğe bürünmesi bu bankacılığın kapitalist ve sosyalist sistemlerdeki bankacılık anlayışına alternatif olarak ele alınmasına neden olmuştur.

İran İslam Cumhuriyeti 1984 yılında ve Pakistan 1985'ten itibaren kendi bankacılık sistemlerini temelden değiştirerek islam kurallarına dayanan faizsiz bankacılığa başlamışlardır. Günümüzde yirmiye yakın ülkede toplam 50 islam bankası faaliyet göstermektedir.

(13) BULUTOĞLU Kenan; "Faizsiz Bankacılık Hakkında açık Oturum", Banka ve ekonomik Yorumlar Derg. yıl:22, sayı:5, Mayıs 1985, s.13-14.

2.2. İslami Bankacılığın Tanımı ve Kuruluş Şekli

Faizsiz bankacılığın temelinde faizin haram olma zihniyeti yatmakla birlikte, asıl amaç islam kanun ve ilkelerine uygun bir finans sisteminin oluşturulması değildir. Amaç yatırım yapmak ve bu yatırımdan sağlanan kâr ve zararın kâr-zarar ortaklığı ilkesine dayanılarak paylaşılmasıdır. Bu bankalar klasik bankalardan farklı olarak faizsiz ortaklık esasına göre kuruldukları için mevduat sahiplerine faiz ödemediği gibi, borç alanlara da faiz yüklenmez. Hissedarlar mevduat sahipleri ve ödünç alanlar bankacılık sistemine ortak olarak katılırlar (14).

İslam bankaları topladıkları fonları kârlılığına ve sağlamlığına inandıkları kısa, orta ve uzun vadeli yatırımlarda, mali destek sağlama, ticari alım-satım işlemleri, kiralama veya kâr-zarara katılma gibi çeşitli yöntemler yoluyla değerlendirmektedirler.

Bunların yanı sıra, kredi ve garanti mektupları verme, transfer işlemleri yapma, yazılmış senetleri ve ticari evrakları, pay akçesi ve dökümanları muhafaza etme, özel kasaları kiraya verme, abonman poliçesi işlemlerini yerine getirme, akreditif, çek konişmento tanzim ve kabul etme, şirketlerin hisse senetlerini şirket adına dağıtma gibi modern bankacılık işlemlerini de yerine getirmektedirler. Faizsiz bankalar için üç kural geliştirilmiştir (15). Bunlar :

- 1) Toplanan fonlara faiz verilmez. Buna karşılık bu paranın sağladığı kazanç oranında kârdan ya da zarardan pay verilir.
- 2) İşten veya borç alınan paradan kazanılan paralar tekrar işe yatırılmalıdır.
- 3) Tasarruf edilmiş para işe yatırılmalı ve toplum ile yatırımcıların refahı için kullanılmalıdır.

Faizsiz veya faizle çalışan bankaların mülkiyeti özel sektörün elinde olsa, bu durumda özel sektör herşeyden önce kendi çıkarlarını korumak zorundadır. Yani kendisi için kâr getiren faaliyetlere halkın parasıyla girerek kazançlı çıkmasını ister ama, buna hep devam edemez ve iflasa da sürüklenebilir. Bu durumda halkın çıkarlarını koruyamaz. Kendisi batarken halkın ve ülke ekonomisinin kaynaklarını da kaybedecektir. Bu nedenle faizsiz bankacılıkta insanların sömürülmesini, belirli gruplarda servet yoğunlaşmasını ve enflasyon oluşturmalarını önlemek ve ülke ekonomisini güçlendirmek amacıyla özellikle devletin eliyle ve onun sermayesiyle kurulmalıdır.

(14) MANNAN Muhammed Ashraf; "İslam Ekonomisi Teori ve Pratik", Çev: Tevfik ÖMEROĞLU, Özdemir Yay., 3. baskı, İstanbul, 1976, s. 315-316.

(15) Özel Finans Kurumları "Ekonomik Diyalog", Türkiye Bankalar Birliği Yay. Ankara, Mayıs, 1985, Sayı: 23, s. 60.

Böylece devlet de halkın temsilcisi olarak bu önemli ekonomik kurumların denetimini elinde tutacaktır. Sonuçta hem halk, hem de ülke ekonomisine daha fazla hizmet edecektir. Devlet bankacılık faaliyetlerini genişletebilmek amacıyla bankalara daha fazla sermaye vererek bankalar da kanunlara göre iktisadi kurumlar ve kişilere daha fazla kredi sağlayabilirler. Tabii bu konularda Merkez Bankası'nın denetimi altındadırlar ve onlardan da fon isteyebilirler.

Bir islam bankasının kurulması için müslüman olan kişi ve gruplar kurulacağı ülkenin kanunlarına uygun olarak kurulmuş mukavelesini hazırlayabilirler. Bu mukavelede bankanın ilk sermayesi, her ortağın koyduğu pay ve banka ile ilgili kurallar yazılmaktadır. Böylece kuruluş mukavelesinde adı geçen kişiler, kurucu heyeti olarak kurumun nizamnamesini düzenleyebilirler. Daha sonra gereken izinleri devletten alarak faaliyete geçerler. Bu durumda banka uluslararası islam bankalarının merkezine üye olabilir. Merkez, kurucuların isteği üzerine teknik konularda bunlara yardımcı olacaktır.

Kuruluş mukavelesinin kapsadığı esaslar (16):

- 1) Kurumun adı (Banka),
- 2) Kurumun nizamnamesinde (tüzüğünde) belirttiği esaslara dayanarak o tüzük ile birlikte bir Anonim Şirketi kurulmasını kabul etmesi,
- 3) Bankanın asıl yeri ve ülke içinde ve dışında şube, büro ve temsilci kurma imkanı,
- 4) Bankanın bütün işlemleri islami kurallar üzerine yapılacak. Özellikle faiz ve ona benzer faaliyetlere girilmeyecektir,
- 5) Bu şirketin (Banka) kurulmasındaki temel amaç,
- 6) Bankanın sermaye miktarı, bu sermaye kaç paya bölünecek ve her payın değeri nedir,
- 7) Her kurucunun payı ve değeri, halka arz eden hisse miktarı,
- 8) Kurucuların imzası,

Bankanın nizamnamesinde (tüzük) belirtilecek konular:

- 1) Yapısı, yeri, amacı ve kuruluş tarihi,
- 2) Sermayesi, payı, mevduatları ve varlıkları,
- 3) Kaynaklardan ve mevduatlardan yararlanma biçimi,
- 4) Yönetim Kurulu,
- 5) Dini ve şariat denetim kurulu,

(16) ABDULAZİZ Elnichar Ahmed; 'İslami Bankacılık Hakkında Yüz Soru ve Yüz Cevap', Çev:KHAN Mehemed Abbas, İran'ın Merkez Bankası Yay., Tahran, 1989, s.118.

- 6) Genel Kurulu,
- 7) Mali yıl ve kâr dağılımı,
- 8) İki müfettiş,
- 9) Faaliyetlere son verilmesi.

Önemli olan, bir işlem bankası kurulurken, hedefin ne olduğunu incelemektir. İslam bankasının kurulmasında amaç bütün bankacılık, finansal, ticari ve yatırımcılık işlemleriyle ekonominin kalkınmasında önemli olan sanayileşmenin ve altyapı projelerinin gelişmesi ve yeni yapılandırma projeleri için ortak yatırımlar yapmaktır. Bunları aşağıdaki araçlarla yerine getirebiliriz:

- 1) Cari mevduat hesaplarının açılması,
- 2) Kredi hesaplarının açılması,
- 3) Mevduat kabulü ve onunla beraber bankanın parasıyla da İslam kurallarına uygun olan alanlarda yatırım yapmak,
- 4) Özel kasalarda teminatlar ve ipoteklerin korunması,
- 5) Kefalet mektubu verilmesi,
- 6) Rehin gibi kişisel ve fiziksel teminat göstermesi ve kabulü,
- 7) Döviz işlemlerinin yapılması,
- 8) Çek verilmesi,
- 9) Şirketlerin hisselerini ve ticari senetlerini kabul edip, bankada korunması. Ayrıca, sahipleri tarafından ödenmeyen bu evraklarını kanunlara başvurarak geri alınmasını sağlamak, çek, havale ve borç senetlerinin ödenmesi ve alınması,
- 10) İşlemlerin teminatı olarak müşterilerce verilen emanetlerin korunması veya emanetle ilgili bütün işlemlerin yapılması ve korunması,
- 11) Kuruluş veya sermaye artışı durumunda firmaların ve şirketlerin hisse dağıtımında yardımcı olmak,
- 12) İslam kurallarına ters düşmeyen bütün yatırım ve bankacılık işlemlerinde faaliyet göstermek,
- 13) Banka ticari, sanayi, tarım ve diğer alanlarda doğrudan veya şirketlerin vasıtasıyla yatırım yapabilir veya ortaklığı olan işlerinde şirketin yönetimini üstlenebilir,
- 14) aynı amaçları paylaşan bankaların ve kurumların temsilciliğini yapabilir,

- 15) Bankacılık faaliyetleriyle ilgili işlemlere bankacılığın hedefleri çerçevesinde çeşitli mal, arsa alışı, bina alışı veya yapılmasına girebilir,
- 16) İslamın kuralları uygun gördüğü çeşitli alanlarda yatırım yapabilir.

2.3. İslam Bankacılığının Temel Politikaları

2.3.1. Faizsiz Bankacılığın Faaliyetleri

Faizsiz bankacılık sisteminde yapılan faaliyetleri genel olarak üç bölüme ayırabiliriz (17):

- 1) Belirli bir ücret karşılığında yapılan bankacılık hizmetleri,
- 2) Bankaların muşaraka ve müdaraba gibi işlemlere dayanarak yapılan sabit yatırımlar,
- 3) Bedava hizmetler,

2.3.1.1. Paralı Hizmetler

Bu hizmetlerinden elde edilen gelir, genellikle onun maliyetinden daha fazla olduğu için bankanın en önemli gelir kaynağı olarak sayılmaktadır. bu tür hizmetlerde herhangi bir faiz söz konusu olmadığı için, faizsiz bankacılık sisteminde de sabit bir ücret veya komisyon karşılığında aynı hizmetten müşteriye sunulabilir. Bunları daha iyi kavrayabilmek için aşağıda bu hizmetlerin birkaçını inceleyebiliriz:

A) Emanet: Bankalar mevduatın korunması yanında, mücevher, değerli eşya ve evrakların korunması için de çeşitli emanet kasaları oluşturarak bu değerli eşyaların korunma sorumluluğunu belirli bir ücret karşılığında üstlenmişlerdir. Bu tür hizmetler bankaların aracılığıyla faizsiz olarak yapılmaktadır.

B) Para Transferi: Bankalar değişik miktarda parayı, yolculuk çeki, banka havalesi, kredi mektubu gibi çeşitli araçlarla küçük bir ücret ve komisyon karşılığında bir yerden başka bir yere transfer edebilirler. Genellikle büyük bankalar çeşitli yerlerde şube sahibidirler. şubeleri olmadığı halde de birbiriyle alış-veriş yapabilmek için hesap açabilirler. Bu nedenle kendi müşterilerinin çıkarlarını korumak amacıyla bu hesapların maliyetlerine de katlanmak zorundalar. Bu hizmetler faizsiz bankacılıkta da gelir sağlayıcı bir kaynak olduğu için kullanılabilir.

(17) SİDDİQUİ M.Nejatullah; "Banking Without Interest", Çev: ATA Abadi A.Mehdipour, Soroush Press, Tahrán, 1982, s.18.

C) Bankalar, hava, deniz ve kara yollarından ticari ve diğer malların taşınması ve müşteriye zamanında ulaşması için müşteriden belirli miktar ücret almaktadırlar. Bu hizmetler faizsiz bankacılıkta da yapılmaktadır.

D) Müşteriler için gayrimenkul malların alış-satışı, mesleki konularda müşterilere yasal yolları gösterebilmesi için islam bankaları belirli ücret karşılığında bu hizmetleri yerine getirirler.

E) Bazı bankalar da danışman olarak çeşitli kişilere yeni bir şirketin açılması ya da mevcut olan şirketlerin gelişmesi veya hammadde, malzeme, makina ve diğer teçhizatların alış veya tedarik etmesi için yardımcı olurlar. Böylece tam bir hukuki ve mesleki danışman olarak bu şirketlerin kalkınması ve gelişmesi için çalışmaktadırlar. Bu nedenle bankalar genellikle uzmanlaşmış kişilere istihdam ederek uygun bir ücret karşılığında müşterilere sağlam bir hizmet sunmaktadırlar. Bu servis ücretleri faiz anlamına gelmez ve faizsiz bankacılıkta önemli bir gelir kaynağı sayılmaktadır.

F) Bankalar mali müşavirliği yanında müşteri ve hesap sahipleri için ticari hisselerin alış ve müşterilerin sermayelerini değişik ticari firmalarında çalıştırması gibi hizmetleri de yaparlar. Müşteri temsilcisi olarak hisselerin kârını toplayıp hisselerini de bir emanet olarak korurlar. Bu hizmetlerin karşılığında da servis ücreti alırlar .

Bankacılıkta bütün bu hizmetlerin karşılığında aldıkları ücret miktarı belli olmalı ve bu ücret konusunda herhangi bir değişiklik devletin onayı ile olmalı. Böylece aşırı bir şekilde artmasını engelleyebilir.

2.3.1.2. Bankacılığın Yatırım Biçimi

A) Bankanın Muşaraka Şeklinde Yatırım Yapması: Bankaya en çok kâr getirebilecek yollardan biri de, birkaç yatırımcı ile ortaklaşa yatırım yapmak veya o şirketi yönetmektir. Bu yatırımda bankacılar kendi uzmanlarından veya temsilcilerinden yararlanabilirler. Muşaraka sözleşmesinde işin türü, niteliği, sınırları, süresi ve kâr dağıtım oranı belirlenmiş olmalıdır. Herhangi bir ters duruma karşı şirket zarar ederse, bu zarar islamın kurallarına uygun olarak koydukları sermaye'ye göre sermaye sahipleri arasında bölünecektir.

Banka muşaraka sözleşmesine imza atarken, kollektif şirketlerin esaslarına göre şirketin maddi borçlarının onun öz sermayesinden fazla olmamasına dikkat etmelidir ve bu şart'a göre yönetilmelidir. Borç ya da kredi verir veya alırken bu konuya dikkat edilmesi

gerekir. Bu sınırlamanın nedeni de bankanın elindeki fonun büyük bölümü mudaraba yoluyla tasarruf eden kişilerden temin edildiğine göre, sağlıklı bir şekilde önemli alanlardan yararlanabilmesi için borçlar sınırlı tutulmalıdır. Muşaraka yoluyla fon temin edilirse, banka elde edilen kârın dağıtımını için de ortaklarla anlaşma yapabilir. Ancak taraflar arasında kâr dağıtımını için belirli bir oran belirlenecektir. Böylece önceden saptanmış sabit bir miktar, hiç kimseye verilmez. Kâr bu orana göre dağıtılacaktır. Banka koyduğu sermaye miktarına göre veya başka bir şekilde kâr dağıtımını için öneri verebilir veya birlikte karar verebilirler.

Muşaraka sözleşmesinin süresi bitince, banka koyduğu sermaye ile kâr payını isteyebilir. Bu da bankanın kâr hesabına yatırılacaktır. Eğer bu ortaklaşma sonucu taraflar zarar ederlerse, onun payı aynen banka hesabına yazılacaktır.

Eğer banka muşaraka anlaşmasına göre yatırım yapıp, şirketin yönetimine müdahale ederse, bu ters tepki yaratabilir. Bu durumda şirketin ortakları ihtiyacı olan fonu mudaraba yoluyla başkasından temin edebilirler. Çünkü, muşaraka yoluyla banka koyduğu sermaye ile şirketi yönetmeye kalkışırsa, bankanın kâr payı ortaklaşa yatırımlarında koyduğu sermayeye göre olmayacak, belki ondan daha az olacaktır. Zira, çalışan ortaklara daha fazla kâr payı ayırmak gerekir. Bu nedenle eğer banka bu sözleşmeyi kabul etmezse, kimse o banka ile ortaklaşmaya girmez. Böylece banka daha güvenli olan ve kâr payı da belirli yöntemlerle hesaplanan mudaraba anlaşmasını tercih eder. Bu konuları birkaç örnekle daha fazla açıklayabiliriz:

Eğer bir işadami 100.000 Riyal bir şirkette yatırım yapmışsa ve aynı miktarı da bankadan elde etmek isterse, birinci yönteme göre banka ile muşaraka anlaşmasına girmek zorundadır. Böylece banka resmen şirketin yönetiminde ortak olacaktır. Varsayalım anlaşma eşit kâr payı dağıtımını üzerine kurulmuş ve taraflar buna karar vermiş olsun. Böylece şirket 2000 riyal kâr elde ederse, 10000 riyali bankaya geri kalanı da ortaklar arasında paylaşıacaktır.

İkinci yönteme göre, eğer banka mudaraba sözleşmesi yapmış ise, bankaya koyduğu sermayenin yarısına kadar kâr verilecektir. Eğer şirket 20000 riyal kâr ederse 5000 riyal bankaya, 15000 riyal de diğer ortaklar arasında dağıtılacaktır.

Banka koyduğu sermayeden 10000 riyal kâr elde ederse, bunun 5000 riyali ortaklara verilecektir. Çünkü bankanın sermayesini başarılı bir şekilde geliştirerek kâr elde etmişlerdir. Üçüncü yönteme göre eğer banka 100.000 riyal yatırımı kolektif şirketlerin

esaslarına göre koyarsa ancak şirketin yönetim biçimi için herhangi bir karar vermezse bu durumda ortaklar bankanın isteği üzerine onunla anlaşarak kârın % 25'ini bankaya versinler. Yani 20000 riyalik kârdan sadece 5000 riyal bankaya, geri kalan 15000 riyalik ortaklara verilecektir. Eğer banka kârın üçte birini isterse şirket ortakları müdaraba anlaşmasını yukarıdaki diğer yöntemlerle yapabilirler. Sonuçta eğer banka şirketin yönetimi doğrultusunda bir istekte bulunursa, yatırımı müşaraka sözleşmesine göre yapmalı, bunun dışında yatırımı mudaraba sözleşmesinin şartlarına göre geliştirebilir.

B) Bankanın Mudaraba Şeklinde Yatırım Yapması: Bu yatırım türü de bankalar için kazançlıdır. Bu yatırımlarda zarar söz konusu ise, banka kaynaklarına doğrudan etkiler ve bunu banka üstlenecektir. Eğer bu yatırımlarından kâr elde edilirse, banka ve diğer ortaklar arasında belirli bir orana göre dağıtılacaktır. Mudaraba anlaşmalarında banka iş sahiplerinin fon ihtiyaçlarını temin ederse onun günlük muamelelerine karışamaz. Sözleşme imzalanırken, iş sahipleriyle nitelik, kapasite ve ortakların gücü ile ilgili bazı şartların da kabul edilmesi gerekir. Örneğin; sözleşmede bankanın sağladığı fonu ile yalnız ticaret ve özel sanayi dallarında yatırım yapmak gerektiğini söylüyorsa, işletmecisi bu fonu tarım veya diğer alanlarda harcayamaz. Eğer sözleşmede başka kişi veya kuruluşlardan mudaraba veya müşaraka yoluyla herhangi bir fon alınmayacağına dair bir şart varsa, bunu da şirket kabul edip uymak zorundadır. Bankacılık sisteminin önemli görevleri arasında yer alan hesapların incelenmesi ve denetlenmesi Merkez Bankası'nın özel ve uzman kişilerince yapılacaktır. Bu şartlar özellikle programsızlık ve plansızlık gibi durumların önlenmesi için çok dikkatli ve titizlikle yapılmaktadır. Çünkü kontroller ve kurallar olmazsa anlaşmanın feshine yol açılabilir.

Tarım ve sanayi mallarının üretimi için daha fazla yatırıma ihtiyaç vardır. Bu alanlarda işveren mallarını piyasaya süreceğine kadar hammadde, işçilik ve personelin maliyetine katlanmak zorundadır. Yani bu ücret ve maliyetlerini zamanında ödeyecektir. Çünkü, mamulu piyasaya sürüp satışa kadar çok zaman geçecektir. Bu nedenle fon ihtiyacını kısa vadeli kredilerle kapatıp, satıştan sonra borcunu ödeyebilecektir. Aslında piyasaya sürülecek nihai mamul borcun ödenmesi için bir sigortadır. Bu tür krediler geri dönmek bakımından güçlü bir güvenceye sahip oldukları için bankalar girişimcilerle sözleşmeye imza atarken, kısa süreli borçları da sözleşmelere ilave edebilirler.

Mudaraba anlaşmalarında girişimciler şirket için uzun vadeli krediler alamazlar. Çünkü bu tür krediler firmanın borç miktarını artırarak şirketin özsermayesinden aşmasına neden olacaktır. Eğer şirket için herhangi bir kredi almayı düşünüyorlarsa, bunu kendi ödeme gücü ve kendi sorumluluğu ile alabilecekler. Bu nedenle firma bu tip kredilerin geri ödenmesi için herhangi bir sorumluluk altına giremez. Bütün sorumluluk girişimciye aittir. Borçla mal almak konusunda da aynı kural geçerlidir. Yani hiç bir zaman şirketin borçları onun özsermayesinden geçmemelidir.

Banka fon ihtiyacı olanlara kaynak sağlanırken, kârın belirli bir yüzdesini de isteyecektir. bu oran banka ve işletmecinin kararı ile belirlenecektir. Banka değişik yatırımlarda farklı oranlar uygulayabilir veya basın ve yayın organları vasıtasıyla sabit bir oran saptanarak bildirilebilir. Böylece işletmecilerle bu sabit oranı üzerine anlaşma yapılabilir.

C) Banka ve İşletmeci Arasında Kâr Dağıtımı: Bankalar değişik şartlar altında değişik yöntemler kullanarak kâr dağıtımını kolaylaştırmışlar. Bu yöntemlerin bir kaçını örneklerle aşağıda inceleyebiliriz:

- 1) İşletmeci bir firmayı yalnız bankanın verdiği sermayesi ile kurup, başka bir kaynaktan yardımcı fon almazsa,
- 2) İşletmeci kende sermayesi ile beraber bankadan da fon sağlayarak yatırım yaparsa,
- 3) İşletmeci kendi sermaye payını kredi olarak temin eder, ayrıca bankadan da sermaye temin ederse,
- 4) İşletmeci sermayenin yarısını başkasından mudaraba yoluyla temin eder, geri kalan kısmını bankadan alır ve yatırım yaparsa,
- 5) İşletmeci sermayenin yarısını mudaraba yoluyla bankadan ve diğer yarısını bankanın onayıyla müşaraka yoluyla bir başka girişimciden elde edip, onunla ortaklaşa şirketi yönetirlerse,
- 6) Eğer yukarıdaki bütün olayları bir arada düşünersek, yani işletmeci kendi parasını ve bankanın verdiği fonu da kullanmış, ayrıca mudaraba veya müşaraka yoluyla elde edilen fonları da yatırmışsa,

Bütün bu durumlarda bankanın sağladığı fonu sadece mudaraba şeklinde verdiğini ve müşaraka olarak herhangi bir yatırım yapmadığını gözönüne alarak banka 200000 riyal fon sağladığını farz edelim. Bu durumda kârın yarısı bankaya, diğer yarısı işletme

sahibine verilecektir. çünkü işletmeci kendi emek ve bilgisiyle işi yapan, parayı çalıştıran ve kâr elde eden bir kişidir. Şimdi yukarıda kâr dağıtımını daha iyi anlayabilmek için bütün olayları rakamsal olarak inceleyeceğiz:

1) Birinci olayda eğer şirketin kârı 10000 riyal olursa, 5000'i işletmeciye, 5000'i de bankaya verilecektir. Eğer şirket 10000 zarar ederse bu zararı banka karşılayacaktır. Yani zarar bankanın verdiği fondan kesilerek bankaya 90000 riyal verilecektir. eğer banka ve işletmeci arasında kâr dağıtımını için başka bir oran kararlaştırılmışsa meselâ kârın % 40'ı bankaya, % 60'ı işletmeciye veya tersine bu oranlar uygulanacaktır. Ancak, zarar söz konusu olursa, bütün zarar bankaya aittir. Mudaraba'da zarar tutarı verildiği fonun üzerine yansiyacak ve ödenmesi yalnız sermaye verene (bankaya aittir. Bu kural kâr dağıtımında olduğu gibi belirlenmiş oranlar üzerinden olmayacaktır.

2) İkinci olayını inceleyerek, yani sermayenin 100000 riyal işletmeci tarafından 100000 riyal de bankadan elde edilmiş ve çalışmaya başlamıştır. Eğer şirket 20000 kâr elde ederse, herşeyden önce bu kâr koydukları sermaye paylarına göre eşit olarak bölünecek daha sonra banka kendi payının yarısını yani 5000 riyal alacak, geri kalan 15000 riyal de işletmeciye verilecektir. Böylece işletmeci 10000 riyalik kendi payından başka 5000 riyal da bankadan bir ücret veya emek karşılığı olarak alacaktır. Eğer şirket 20000 riyalik bir zarara girerse banka ve işletmeci eşit olarak 10000'er riyal zararı üstlenecekler.

3) Üçüncü durumda 100000 riyal bankadan ve 100000 riyal de işletmeci kendi sorumluluğu ile borç olarak işe girmişlerdir. Şirket açısından bu fon işletmecinin kendi parası olarak görülmekte ve her durumda kâr veya zarar da ona aittir. Böylece kâr ve zarar da yukarıdaki gibi dağıtılacaktır. Eğer şirketin sermayesi 200000 riyal olursa ve şirket 20000 riyal kâr ederse, bankaya koyduğu parasıyla beraber 105000 riyal (100000 riyal yatırım, ayrıca 5000 riyal kâr payı) ve işletmeci de 100000 riyalik borcunu ödedikten sonra 15000 riyal kâr payı verilecektir. (10000 kendi payı ile 5000 riyal da bankanın payından alacaktır).

Zarar ettiğinde şirketin sermayesi 180.000 riyale düşecektir. Yani 90000 riyal bankaya geri verilecek. İşletmeci de aldığı 100000 riyalik borcunu kendisi ödeyecektir. Böylece 10000 riyal eksik olan şirketin sermayesini de işletmeci karşılayacaktır.

4) Dördüncü olayında işletmeci 100000 riyal mudaraba yoluyla başka bir kişiden alır. Ayrıca, 100000 riyalik bir fonu da bankadan ve 100000 riyal de kendisi koyar. Böylece şirketin sermayesi

300000 Riyal olur. Eğer şirket 30000 riyal kâr ederse, işletmeciye 20000 Riyal, bankaya 5000 Riyal ve yatırımcıya da 5000 Riyal verilecektir. Ayrıca banka, yatırımcı ve işletmeci yatırım süresi sona erince kende paralarını da alabilirler. Bu olayda da herşeyden önce kâr koydukları sermayeye göre önce eşit paylara bölünecek, sonra banka ve yatırımcının kâr payından kararlaştırdığı gibi işletmeciye pay verilecektir. Eğer kâr dağıtımı için başka oranı taraflar kararlaştırmışlarsa, onu uygulayabilirler. Şirket 30000 Riyal zarara girer ise, bu sermaye paylarına göre eşit bölünecek ve banka, yatırımcı ve işletmeci 10000'er Riyal zararı ödeyecekler.

5) Bu olayda işletmeci 100000 Riyal mudaraba yoluyla bankadan elde eder ve onun onayı ile 10000 Riyal daha muşaraka yoluyla bir başka yatırımcıdan alır. Böylece şirketin sermayesi 200000 Riyal'a çıkar. İki ortağın kararına göre kâr eşit olarak aralarında paylaşılacaktır. Banka ve işletmeci arasındaki bir karara göre banka işletmecinin kârından yarısını alabilecektir. Şimdi şirket 2000 riyal kâr elde etmişse, 10000 riyal bankanın payı, 10000 Riyal de diğer ortağın payıdır. Ancak aralarındaki anlaşmaya göre banka anlaşma bitince kendi koyduğu 10000 Riyal'lık sermaye ile beraber 5000 Riyal da kâr payı alacak, geri kalan 5000 Riyal'i işletmeciye verilecektir. Aynı durumda Muşaraka yoluyla anlaşma yapan diğer ortak için geçerlidir. Yani işletmeci anlaşmaya göre 5000 Riyal ondan alarak toplam 10000 Riyal kâr payı elde edecektir. Zarar söz konusu olunca banka ve yatırımcı 10000'er Riyal zararı ödeyeceklerdir. İşletmeci bu zarara katılmaz.

Yukarıdaki olayda kâr dağıtımı için tarafların kararıyla değişik oranlar uygulanabilir.

6) Son olayı hakkında değişik örnekler verebiliriz. Ancak farzedelim işletmeci 10000 Riyal'lık bir yatırımla A şirketi tarafından yöneten ve sermayesi 100000 Riyal olan bir şirkete ortak olmuş, ayrıca bu yatırımda 100000 Riyal de bankadan ve 100000 Riyal de B şirketinden alınmıştır. Banka ve B şirketiyle bir yandan, diğer iki işletmeciyle de diğer yandan kâr dağıtımı için bir karar vermişlerdir. Bu karara göre banka ve B şirketinin kâr payından % 50'si işletmecilere (A şirketi ve işletmeci) verilecektir. Aynı zamanda işletmeci ve A şirketi de ortak yatırımda eşit kâr payı üzerinde anlaşmaya varmışlar. Böylece şirket toplam 4000000 Riyal'lık bir sermaye ile çalışmaya başlamıştır.

Eğer 400000 riyal kâr elde ederse, koydukları sermayeye göre herbirine 100000'er Riyal kâr payı düşecektir. ancak aralarındaki anlaşmaya göre banka ve B şirketi kârdan 5000'er Riyal alırlar, geri kalan 30000 Riyal'i de A şirketi ve işletmeci arasında eşit olarak paylaşırlar.

Şirket 40000 riyal zarar ederse, bu miktar eşit olarak banka, A şirketi, B şirketi ve işletmeci arasında bölünüp alınacaktır.

Bütün bu olaylara banka açısından bakarsak, şirket zarar ettiği sürece banka yaptığı yatırım miktarına göre zararı üstlenecektir. Ancak kâr söz konusu olunca banka kârdan belirli bir miktar işletmeciye vermek zorundadır.

Yukarıda incelediğimiz bu yatırım faaliyetlerine rağmen, şirket sahiplerine verilen kısa vadeli borçlarından hiç söz edilmemiştir. bu borçlar kâr ve zarar hesabı belirlenmeden önce ödenecektir. Yani şirketin kullandığı sermayeye dahil edilemez. Kısa vadeli borçlar yalnız şirketin gelişmesi ve kâr yaratması amacıyla kullanılmaktadır. Şirketin sermayesinde kâr veya zarar söz konusu olunca bu borç kâr ve zarar hesabına giremez.

D) Çalışmakta Olan Bir Firmaya Bankanın Yatırım Yapması:

Bir işletmeci yeni bir işe başlarken mudaraba yoluyla bankadan kaynak isterse, iki tarafın anlaşması ve hesapların incelenmesi sonucu hem kâr-zarar tahmini, hem de yatırım miktarının belirlenmesi bakımından herhangi bir sorun çıkmaz. ancak başka bir olasılık daha vardır. Örneğin; daha önce bir sanayi, ticari veya bir tarım kuruluşu sahibi olan bir girişimci yeni bir kredi için banka ile görüşme yapabilir. Bu durumda banka kendi açısından daha önce kullanılan kaynak miktarı hakkında araştırma yapar. Ayrıca banka için firmanın tüm varlıkları kesinlikle belli olmalıdır. Çünkü bu bilgiler olmadan şirketin kâr-zarar tahmini yapılmaz.

Bir firmanın varlıklarını değerlendirirken, en doğal yöntem bütün menkul varlıkların makina, malzeme, hammadde ve mamullerin değerini o günün piyasa değerine göre fiyat belirlemektir. Bir başka deyişle eğer bu mallara şimdi ihtiyacımız varsa, piyasada hangi fiyatla satın alabiliriz. Daha sonra firmanın likidite mevcudunu ve ödeyebilecek borçlarını karşılaştırırız. Böylece firmanın fiili sermayesi onun kuruluş sermayesi ile bankanın verdiği kaynağın toplamı olacaktır. Eğer bankadan kaynak temin etmeden diğer ortaklar mudarebe yoluyla bir firmada yatırım yapmak isterlerse, herhangi bir sorun çıkmaz. Firmanın varlıklarını değerlendirirken bu işlemler banka ve işletmecinin onaylarıyla olmalıdır.

İşletmeci faaliyette olan bir firma ile muşaraka vasıtasıyla bankadan kaynak alarak yatırım yaparsa, şirketin sermayesini ve varlıklarını değerlendirirsek, bazen sorun çıkabilir. Bazı görüşlere göre herhangi bir sorun çıkmaması için her iki tarafın yatırımı nakit olmalıdır. Fakat bu firma için zor ve sakıncalıdır. Çünkü eğer firma sanayi mamülleri üretiyorsa bu ortaklık onun normal faaliyetlerini etkiler. Bu da ülke ekonomisine yansır. Eğer firma endüstri malları üretiyorsa, işletmecinin sermayesi saptanırken, en iyi yol

firmanın tüm varlıklarını değerlendirmektedir. Bu konularda bankanın verdiği fon nakit olmalıdır. Şirketin gelecekteki tahmini kâr-zarar hesabı da bu iki değişik yatırım türüne göre hesaplanabilir. Ancak bunlar saptanırken kullanılan yöntemlerin taraflarca kabul edilmesi gerekir.

Anlaşmanın süresi konusunda da bir sorun çıkabilir. Eğer yatırım sabit bir süre içerisinde yapılırsa ve bu sürenin bitiminden sonra yatırımı hemen nakit paraya çevirmek istiyorsak, bu durumda bankanın isteği üzerine bu anlaşmayı uzatabiliriz. Böylece kâr-zarar hesabında hiçbir sorun çıkmaz.

Endüstriyel yatırımlarda anlaşma süresi sınırsız olursa veya sonunu önceden belirleyemezsek, banka için iki yol vardır. Birincisi kendi kaynağını belirli bir süre içerisinde yatırım yapması için verir. İkincisi banka kaynağını sınırsız çalıştıracak, ancak istediği zaman parasını çekebilmesi için ilk başta şart koyacaktır. Her iki durumda yukarıda anlattığımız gibi şirketin varlıkları ve yükümlülükleri belirlenecektir. Sanayi kuruluşları bankadan muşaraka yoluyla aldıkları fonu geri vermek ve hesaplarını kapatmak için kendi hammadde, makina, malzeme ve mamullerini anında satışa çıkarmak zorunda değildirler. Çünkü, bu durum hem şirkete, hem de ülke ekonomisine zarar verir. Bu nedenle kâr ve zarar hesabı yapılırken herşeyden önce firmanın varlıklarının değerlendirilmesi gerekir. Daha sonra tarafların kararıyla banka kendi parasını nakit olarak sınırsız veya sınırlı yatırımlarda belirlenmiş aralıklarda alabilecektir (Örneğin her üç ayda veya yılda).

2.3.1.3. Bedava Hizmetler

Bankalar isadi kurumlarla yapılan anlaşmaların şartlarına göre, onlara kısa vadeli krediler vererek bu hizmetlerin karşılığında herhangi bir ücret almazlar. Ancak bu hizmetler sadece belirli oranlarda ve tasarruf mevduatlarından ayrılan bir fon olarak verilmektedir. Bu kredileri alanlar belirli bir süre içerisinde bankaya geri ödemeyi garanti ederler. Bankalar bu tür hizmetlerinde herhangi bir ücret veya komisyon almadıklarına göre, bu hizmetleri sadece toplumun sosyal refahını sağlamak, halk ve mevduat sahipleri ve yatırımcılarla olan ilişkilerini geliştirmek ve daha fazla güvence yaratmak için yaparlar. Banka kendi kasalarında bulunan kredi hesapları gibi diğer fon kaynaklarından da yararlanarak ona kâr getiren ekonomik faaliyetlerine girebilir. Ancak banka kredi hesaplarında bulunan kişilerin mevduatına herhangi bir faiz ödeyemez.

Tasarruf ve mevduatlarını bankalara yatıran kişiler istedikleri zaman istedikleri miktarda parayı bankadan çekebilirler. Ancak tecrübeler göstermiştir ki, bu kaynakların büyük bölümü cari hesaplarında kalarak kişilerce kullanılmamaktadır. Tabi günlük veya haftalık masraflarını karşılayabilmek için bu kaynaktan küçük bir parça, meselâ % 10 çekebilecektir. Ama aynı dönemde yeni fonları bankaya aktararak tasarruf edebilir. Böylece tasarruf sahipleri devamlı kendi kaynaklarının miktarını değiştirmelerine rağmen, bu fonun büyük bölümü bankanın kasalarında kalacaktır. Eğer banka bütün kredi hesaplarından küçük bir bölümünü (meselâ %10'unu veya %5'ini) tasarruf olarak bankada tutarsa, kolaylıkla kişilerin günlük para ihtiyacını bu hesaplarından veya tasarruf olarak bankaya günlük giren fonlarından karşılayabilir. Böylece kredi hesaplarında geri kalan diğer bölümünü banka kullanabilir. Çağdaş bankacılık sisteminde cari hesaplarında kalan bu fonu banka kısa vadeli kredi olarak kullanır ve kendisi için bir gelir kaynağı yaratır. Faizsiz bankacılık sisteminde bu kaynağın bir bölümünü banka faizsiz kredilere ayırarak, diğer bölümünü gelir sağlamak amacıyla mudaraba şeklinde yatırım yapar. Kredi hesaplarının sahipleri hiç bir şekilde bankanın yaptığı yatırımlarından kâr payı alamazlar. Bu yatırımlardan dolayı elde edilen kâr uzun vadeli veya kısa vadeli mevduatın sağladığı faizinden daha fazla kazanç getirebilir. Bu nedenle eğer bu düşünce doğru olursa, faizsiz bankacılığın kredi hesaplarında çağdaş bankalarına göre daha fazla fon birikmiş olacaktır. Böylece bu yatırımlarından elde edilen gelir çağdaş bankacılığına göre daha kârlı olabilir. Yani mevcut olan bankaların yaptığı gibi borç verip faiz almaktan daha az kazanabilmek için herhangi bir neden yoktur.

2.3.2. Yatırım Kaynaklarının Oluşumu

Bankaların kuruluş sermayesi daha önce de anlattığımız gibi devlet tarafından temin edilmekteydi. Halk da kendi tasarruflarını ve yatırımlarını mudaraba şeklinde bankalarda biriktirerek, cari hesapları şeklinde bir kredi hesabı açıyorlardı. Bu fonlarla beraber mudaraba yoluyla toplanan fonlar da banka, ekonomik kurumlarında yatırım olarak değerlendirilecektir. Bu fonların % 10'u tasarruf olarak bloke edilecek, % 50'si kredi hesapları olarak faizsiz krediler ayrılacak, geri kalan bölümü ile birlikte mudaraba için toplanan fonları da banka iktisadi kurumlara yatıracaktır. Bu fonların çoğaltılmasından elde edilen kâr mevduat sahiplerinin mudarabaya koydukları miktarına göre bir bölümü bu kişilere, kalanı bankaya verilecektir. Bütün bu iktisadi faaliyetlerin temeline bakarsak, banka için çok daha kârlı olacak,

bundan başka ülke ekonomisini de güçlendirerek toplumun sosyal refahını arttıracaktır. Bankacılığın varlıklarıyla beraber, ayakta duran bir iktisadi sisteminde, devletin çıkardığı kâğıt ve metal paradan farklı olarak bankacılık sistemi tarafından bankanın yatırım fonu denilen bir başka para türü ortaya çıkacaktır. İnsanlar kendi tasarruflarının küçük bir bölümünü nakit olarak yanında taşıdıklarına göre, bankanın yatırım kaynakları temelinde kişilerin tasarruf isteği ve kaynaklarını büyük bir bölümü güvencede kalması için bankalarda korunması isteği yatar. Ayrıca hesap sahipleri bir başka kişiye ödeme yaparken, bu ödemeyi çek ile daha kolay yapabileceği için, yanında fazla nakit para bulundurmak zorunda değildir. Çeki kullanan kişi de genellikle parayı nakit olarak yanında taşımayacak ve kendi hesabına yatıracaktır. Yine bu paralar bankalarda kalacaktır.

İnsanlar alışkanlıkları dolayısıyla, kendi nakit ihtiyaçları için kaynaklarından çok küçük bir bölümünü bankadan alırlar. Bu nedenle bankalar da bu kaynakların büyük bir bölümünü, kredi mudaraba, muşaraka, veya diğer yöntemlerle ekonomik faaliyetlerinde geliştirerek kazanç sağlamak isterler. Bankalar mevduat sahiplerinin paralarını yukarıda anlattığımız herhangi bir yöntem ile kullanırken yeni bir yatırım fonu oluştururlar. Bu yeni yatırım fonu banka ile çalışan ve kredi alan kişilere kredi verilirken meydana gelir. Bankalar tasarruf mevduatlarının korunması yanında, bu mevduatların belirli bir oranını vadeden önce alınabilecek kredi olarak fon ihtiyacı olanlara verebilirler. Ayrıca, menkul kıymetli evrakların alımı-satımı için de harcayabilirler. Bu nedenle bankalar nakit kaynakları yanında istediği zaman nakit paraya çevirebilen likidite bir kaynak daha oluşturmuşlardır.

2.3.3. Merkez Bankası'nın Görevi ve Rolü

Merkez Bankası, ülke ekonomisinin yönlendirmesi, bankacılık faaliyetlerinin gelişmesi, bankalara yardımcı olabilmesi ve sonunda ülkenin ticaret ve para politikasının yürütülmesi için meydana gelmiştir. Faizsiz bankacılık sisteminde de Merkez Bankası faizli bankacılıkta olduğu gibi aynı görevleri üstlenmektedir. Merkez Bankası para çıkartma görevinden başka bir devlet bankası olarak devlet için bir hesap açıp, yabancı ülkelerle yapılan ticari anlaşmalarını yerine getirebilirler. Devlet merkez bankasından başka bankalarda da hesap açıp Amerika'da olduğu gibi yatırım ve tasarruf yapabilir. Merkez Bankası ayrıca yabancı ülkelerle yapılan işlemlerinde, maddi konuları denetleyebilir. Bütün bankalar Merkez Bankası'nda bir hesap açtırıp gerekli olduğu durumlarda ondan kredi alabilirler.

Merkez Bankası ülkenin iktisadi gelişmesi, istihdam, gelir ve fiyatların düzeyini yakından denetleyerek gerekli yöntemlerle bunların iyileştirmesini ve korunmasını sağlar. Ülkenin bütün mali kaynaklarını, ülkenin kalkınması ve toplumun refahı için daha yararlı ve öncelikli olan özellikle iktisadi ve sanayi dallarında yatırım yapılmasını sağlayacaktır. Bu banka kaynak yaratması için çalışmaktadır. Bu nedenle halk ve bankaların nakit ihtiyaçlarını gözönüne alarak bu durumun dengelenmesi, yani likidite arzın artışı veya azalışını sağlayabilir. Merkez Bankası bütün bankaların ihtiyaçlarına göre onların fon ihtiyaçlarını karşılamak ve halkın ihtiyaçları doğrultusunda bankaların ekonomik faaliyetlerini organize edebilme haklarına sahiptir.

Merkez Bankası, devletin mali ihtiyaçlarını karşılayabilmek amacıyla kendi görevi ve sorumluluğu çerçevesinde istediği faaliyetlere girişebilir. Örneğin devlete vadeli krediler sağlamak devlet tarafından halka, iktisadi kurumlara ve bankalara muşaraka veya mudaraba yoluyla kredi sağlamak, enflasyonu önlemek ve piyasada devletin hisseleri ve bonoların değerini korumak ve istikrarını sağlamak da Merkez Bankası'nın görevleri arasında yer almaktadır. Merkez Bankası ulusal paranın değerini ülke içinde ve dışında korumasını denetleyerek ülke çıkarlarına zarar veren herhangi bir değişikliği engelleyecektir. Merkez Bankası devamlı bankaların faaliyetlerini denetleyerek halkın çıkarları ve ülke ekonomisinin gelişmesi doğrultusunda yeni programların düzenlenmesini teşvik etmektedir. Diğer bankalara ve iktisadi kuruluşlara bankacılığın faaliyetleri hakkında gerekli istatistikleri ve bilgileri sağlayarak yatırım alanları, kanalları ve tekniksel yöntemler hakkında onları bilgilendirmektedir.

Merkez Bankası ticari ve sanayi sektörlerinde mudaraba gibi yöntemlerle değişik gelir düzeyleri için daha fazla kazanç sağlayabilecek yatırım alanlarını, bankalara göstererek bu alanlarda daha fazla yatırım yapmalarını sağlar. Aynı şekilde toplumun refahına zararlı olan yatırım alanları konusunda bankalara bilgi vererek kaynak israfını önleyebilir. Bu konularda bankalar bazen Merkez Bankası'na danışarak faaliyete geçerler. Ancak, Merkez Bankası herşeyden önce ülke ve halkın çıkarlarını korumak amacıyla bazı kuralları bankalar kanunu çerçevesinde düzenleyerek bankalara bildirir. bu kanunlar meclisten geçerek yasal hale gelir.

Merkez Bankası bütün kitlelerin güvencesini arttırmak ve diğer bankalarla olan ilişkisini düzenlemek amacıyla belirli ölçüde temel kurallar koymuştur. Bu temel kurallar daha fazla bankacılık faaliyetleri ve kaynak arzının Merkez Bankası tarafından kontrolünü kapsamaktadır. Bu kuralların vasıtasıyla kendi hedefleri

doğrultusunda fon kaynaklarının artışı veya düşüşünü ayarlayabilmektedir. Bu temel kuralları aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

- 1) Bütün bankalar, mudaraba ve kredi hesaplarında yatırılan mevduatın sabit bir bölümünü nakit olarak kasalarında tutmak zorundalar. Ayrıca bankalar merkez bankasında hesap açarak tasarrufların bir bölümünü orada bloke olarak tutacaklardır. Bankalar bu sabit miktarından daha fazla parayı Merkez Bankasına yatırabilirler. Bu fazlalığı istedikleri zaman çekebilirler. Bloke olan para da bankanın faaliyetleri sonucu yükümlülüklerini nakit olarak karşılayamazsa ve fon ihtiyacı duyarsa Merkez Bankası tarafından iade edilir.
- 2) Bankalar kredi hesaplarında biriktirilen mevduatın belirli bir oranını kredi açmak için ayırmak zorundadırlar. Bu krediler genellikle faizsiz olarak verilir ve banka için herhangi bir kazancı olmaz. Ancak tarım sektöründe olduğu gibi mudaraba şeklinde verilen kredilere ilgi çoktur.

- 3) Bankaların kendi nakit kaynakları yanında, halkın ihtiyaçları doğrultusunda başka kaynaklara da ihtiyaçları varsa, halka verilen kredilerin karşılığında alınan ticari senetleri Merkez Bankasına devrederek fon sağlayabilirler. Bu krediler de sabit oranlı olup, devamlı değildir. Borçlar kanununa göre bankalara verilen fon yalnız bankaların nakit açığı olduğu sürece devam eder ve bunun nedeni de yalnız halk tarafından nakit paraya olan talep artışı olmalıdır.

Başka bir nedenle bankalara verilmez. Yani bankalar kendi ekonomik faaliyetlerini geliştirebilmek için bu kredilerinden yararlanamazlar. Sadece halkın nakit ihtiyaçlarını karşılayabilirler.

- 4) Bankalarca çeşitli sektörlerle verilen kredilere göre Merkez Bankası da değişik istikraz oranı uygulayabilir. (Merkez Bankası tarafından bankalara verilen kredi ile bankalarca kişilere verilen kredi arasındaki orana istikraz oranı denir). Örneğin Merkez Bankasının kararına göre bankalarca tarım sektörüne verilen kredinin istikraz oranı % 10 olursa, ticaret sektörüne verilen kredinin istikraz oranı farklı olabilir. Yani sektör bazına göre merkez bankası değişik istikraz oranı uygulayabilir. Bunun nedeni bazı sektörlerin gelişmesini sağlamak, yatırımları kontrollü bir şekilde gerekli alanlara yönlendirmek, ve devamlı olmasını sağlamaktır. Merkez Bankası ayrıca ticari senetlerin alımı ve satımını da üstlenebilir.

2.3.4. Tüketicilere Verilen Krediler

Faizsiz bankacılık sisteminde bankalar kendi kazançlarını ve özellikle ülke çıkarlarını gözönüne alarak faizsiz kredilerin verilmesini sağlayacaklar. Böylece firmalar bu kredilerden yararlanarak ülke ekonomisinin kalkınmasına yardımcı olurlar. Ancak, bankalar belirli bir çerçeveye içersinde tüketicilere bu kredileri açabilirler.

Tüketicilere verilen kredileri daha sonra detaylarıyla inceleyeceğiz. Ancak genel bir açıklama yapabiliriz. Birinci yöntem gere; eğer tasarruf sahiplerinin kendi tasarruflarından fazla bir miktara ihtiyaçları varsa, sabit bir süre içerisinde bu miktar onlara kredi olarak verilebilir. Banka gerekli görürse teminat ister. Genellikle bankalar düşük miktar kredi verilirken hesap sahiplerine güvenebilirler. Bu kredilerin sınırlandırılması haftalık veya aylık olarak kişilerin ortalama tasarruf miktarına göre olabilir. Bu yöntem mevduat sahiplerini, teşvik ederek paralarının bankalara yatırılmasını ve hesap açmalarını sağlayacaktır. Böylece ihtiyaç olduğu zaman kendi tasarruflarına göre daha fazla para alabilirler. bu yöntem yine bankaların kredi hesaplarını artırarak onların ekonomik faaliyetlerini güçlendirecektir. Ancak, tüketicilere verilen bu krediler belirli ölçüde olursa, herhangi bir sorun oluşturmaz. Bu yöntem gere tüketicilere açılan krediler bankalar açısından sanayiciler ve firma yöneticilerine verilen kredilerle aynı ölçüde faydalı olur. Bankalar tüketicilere verilen kredilere karşı Merkez Bankasından kredi kurallarına göre kredi alabilirler. Tabi Merkez Bankası kararlaştırılan tüzüklere göre bankalarca tüketicilere ve firma yöneticilerine verilen kredileri sabit bir oran içerisinde tutmasını isteyebilir. ayrıca, bankalar kesinlikle verilen kredilerin geri dönmesini kontrol etmelidirler.

İkinci yöntem gere bankalar araba veya diğer dayanıklı malların taksitli alış için tüketicilere kredi mektubu gibi havaileler verirler. Böylece alışverişte satıcılar bu havale veya evrakları alıp, bankaya vererek paraya dönüştürebilirler.

Bu satış belgesinde malın niteliği, fiyatı, ödeme biçimi, alıcı ve satıcının adı ve adresi yazılıdır. Bu belge satıcıda kalır, böylece satıcı istediği zaman bu belgeyi bankaya teslim ederek, yazılan tutarı alabilirler. Bu durumda veresiye olarak alınan malın taksitlerini geri ödemek ve borç hesabını kapatmak açısından satıcı sorumlu tanınmaktadır. Yani alıcı alınan malın tüm parasını ödemedikçe bu belge teminat olarak denetim altında olup, satıcı bir dilekçe ile mahkemeye başvurabilir ve alıcı hakkında dava açabilir.

Bir ülkede kredili satışlara olan talep artarsa bu da endüstrinin gelişmesine yol açar. Taksitli satışların düşmesi sonucu talep de düşerek üretim ve dömeier dengesinde de düşüş meydana gelir. Bu devam ederse ülke ekonomisi durgunluğa girer. Bu yolun en büyük faydası yeni kurulan aileler için geçerlidir. Çünkü bu yeni aileler ilk başta ev ve çeşitli dayanıklı mallar ihtiyaçları vardır. Eğer bunları alırlarsa kişinin üretim gücü ve de yükselecektir. kişinin verimlilik artışı onun gelirini de arttırabilir ve sonuçta topluma fayda sağlayacaktır.

İslami bir devlet de halkın isteklerini inceleyerek onun ihtiyaçları doğrultusunda dayanıklı malların alış için tüketicilere yardımcı olabilir. Bu yardım özellikle taşıt veya ev eşyalarının alış için verilen kredi olarak düşünebilir. Devlet bu malları satın alabilir. Ancak tüketicilere çeşitli kolaylıklar sağlayarak malın değerini taksitli olarak ödenmesine izin verebilir. Bu konuda her iki yöntemi bir arada uygulayabiliriz. Tabi bu durumda kredi taksitlerin geri ödenmesi için seçilen yolda her iki tarafın rahatlığını düşünmesi gerekir. Örneğin maaş alan kişilerden kredi taksitlerini kişinin maaşından keserek gerekli bölümlere gönderebiliriz. Alıcıların gelir düzeyine göre çeşitli yöntemler uygulanabilir. Tüketici kredilerinde kullanılan üçüncü yöntem göre Devlet Merkez Bankası veya diğer kurumların vasıtasıyla bazı tüketim malların taksitlerini nakite dönüştürme sorumluluğunu üstlenebilir. bu kurumlar satış belgeleri karşılığında malları satıcılarından nakit satın alarak tüketicilere verebilir ve daha sonra taksitlerini vadesinde tüketicilerden alabilirler. tabi bu yöntem diğer yöntemlerle beraber uygulanabilir. Ancak dayanıklı malların temin edilmesi konusunda devletin etkili bir yol izlemesi için birkaç konuya dikkat etmemiz gerekir.

İlk olarak devlet özel sektöre göre taksitleri daha kolay toplayabilir. Devlet ödeme şekli konusunda firma sahipleriyle kolayca anlaşarak diyalog kurabilir. Ayrıca alıcıların çoğu devlet ve ona bağlı kamu kurumlarında çalıştıkları için kredi taksitlerini daha kolay olabilirler. İkincisi bu malların temin etmesi için gerekli olan fonun belirli bir bölümünü genel bütçeden sosyal refaha ayrılan bölümünden ayarlanabilir.

Tüketicilere dayanıklı malların temin edilmesi hem ekonomik ve hem sosyal bir faaliyet olarak düşünülebilir. Bu nedenle devlet bu malların üretimi için gerekli olan kolaylıkları ve işlemleri sağlayabilir. Bu konuda bazı sorumlulukları da bankalara devredebilir. Böylece toplumun ihtiyaçları doğrultusunda

insanların ödeme de gözönüne alarak taksitli satışları gibi tüketicilere kredi verebilir (18).

2.4. İslam Ülkelerinin Faizsiz Bankacılıktan Beklentileri

Günümüzde sanayi ve yatırım faaliyetleri oldukça artmıştır. Bu durumda bankaların sanayinin ihtiyacı olan finansmanı sağlamakta daha aktif rol oynaması gerekmektedir. Ancak İslam Ülkeleri bankaların, firmaların sermaye ihtiyaçlarını faizle kredi vermek yoluyla karşıladığı ve onların kâr ve zararlarına ortak olmadığı bir ekonomik düzende bunun gerçekleşmeyeceğini düşünürler. Neden olarak bankaların bizzat sanayi ve ticari faaliyetlere ortak olmadıkça kendi menfaatlerini ön plana alacaklarını sanayi ve ticaret alanında iş yapan işletmeler üzerinde baskı kuracaklarını ileri sürerler. Ama faizsiz bankacılığın ekonomik sistemin bir parçası olarak kabul edilmesi halinde finans kesimi ile sanayi ve ticaret kesimi arasında sıkı bir işbirliğinin sağlanacağını bunun sonucunda da gerek sanayi, gerekse ticaret dünyasında gelişme kaydedilebileceğini savunurlar. zira böyle bir sistemde mevduat sahipleri bir sermayedar niteliğine bürünecek, bankalar ise onların sermayelerini kârlı alanlarda kullanarak, ekonomik olmayan toplumsal açıdan verimsiz olan sanayi ve ticaretin yayılmasını önleyecektir. böylelikle ekonominin istikrarlı bir şekilde gelişmesini sağlanacaktır.

Bunun dışında İslam Ülkeleri bünyelerinde yeralan gelişmiş ülkelerin sosyo-ekonomik kurum ve altyapı özelliklerini taşıyan ekonomik ve mali kurumları gelişmelerinin gecikme nedeni olarak göstermektedirler. Çağdaş dünyada başarısızlığa uğramış mali ve ekonomik kurumları kullanmaya devam ettikleri takdirde gelişmekte olan öteki ülkelerle beraber kendilerinin de sefalete sürükleneceğini ve enflasyon, gelir dağılımı eşitsizliği vb. ile başa çıkamayacaklarını savunurlar. Bunların önlenmesi amacıyla İslam ilkelerine ters düşmeyen bir kurumsal yapı kurulmasını ve bu yapı içerisinde faiz gibi İslam değerlerine ters düşen değerleri içermeyen mali kurumlar ağının kurulmasını ve geliştirilmesini isterler. Faizsiz esasa dayalı bir sistemin yaygınlaşmasıyla kaynakların tam kullanımının sağlanacağını ve bu şekilde işsizliğin önleneceğini, toplumda sosyal adaletin gerçekleşeceğini, bireylerin daha fazla gelir ve bunun sonucunda da daha fazla tasarruf etme imkanına kavuşacaklarını düşünürler.

(18) SİDDİQUİ M.Nejatullah, "Banking without interest", çev: Ataabadi A.Mehdipour, Soroush Press, Tahran 1982 s.176-186

Ancak yukarıda belirtilenlerin gerçekleşmesi için faizsiz bankaların yalnızca kârı amaçlayan bir ticari kurum olarak çalışmamaları gerekir. Durgun sermayeleri biraraya getirip, üretim alanına kaydırabilmeli, gerektiğinde bunları üreticilere verebilmeli, ticari, sınai ve yatırımlar için gerekli kredileri açabilmeli, mübadele hızını arttıran ve ticaret alanını genişleten yolları çoğaltabilmelidir. Ayrıca kalkınmakta olan bir ülkede bir bankanın banka olarak başarıya ulaşabilmesi için ekonomiye gerçek katkıda bulunması lazımdır (19) .

(19) ESSADR Muhammed Ben, "İslam Ekonomi Doktorini", ç: Beşir Eryarsoy, cilt II, Yelken matbaası, İstanbul 1979, s.309

B Ö L Ü M : 3

İRAN'IN İSLAMİ BANKACILIK SİSTEMİ

İslami devriminden önce İran'da bankacılık sistemi rejimin ekonomik politikalarının özelliklerine göre ve onun ihtiyaçları ve amaçları doğrultusunda faaliyet göstermekteydi.

Devrimden sonra ekonomik ve toplumsal programlarında kökten bir değişiklik olduğundan dolayı bankacılık sisteminde de faizi ortadan kaldırarak, temelden değişiklik yapılmıştır. Bu bölümde İran'ın islami bankacılık sisteminin fonksiyonunu ve kredi sistemini detaylarıyla inceleyeceğiz.

3.1. İran'daki Bankacılık sisteminin Fonksiyonu

Gelişmiş bir ekonomik sistemine sahip olabilmek ve ülkenin mali kaynaklarını toplumun temel ihtiyaçları doğrultusunda çekebilmek için bankacılık sistemi önemli bir rol oynamaktadır. Biz faizsiz bankacılık kanununda bu sistemin temel amaçlarını anlattık. Ancak bu amaçları gerçekleştirebilmek için ülkenin Para ve Kredi Politikası ile devletin Ekonomik Politikaları arasında bir uyum ve denge olmalıdır. Faizsiz bankacılıkta kaynak tahsisi iki esas üzerinde kurulur.

1. Borç verme

2. Kredi verme

Bu esaslara göre kişiler finansman ihtiyaçlarına karşı faiz ödeyerek borç ve kredi temin edebilirler. Ama faizsiz sisteminde kaynak temini ödünç verme veya daha sonra anlatacağımız işlemlerle yapılmaktadır. Faizsiz bankacılık sistemi ve özellikle bu sistemin Kredi Politikası iki temel üzerinde kurulmuştur:

1. Bankalarca verilen krediler önceden planlandığı gibi belirli bir zamanda ana para ve kârıyla beraber geri ödenmesi gerekir. Yani bankalarca kullanılan mevduatın türü ve yapılan anlaşmalar veya verilen krediler üzerinde dikkatli olarak inceleme yapılması gerekir. Böylece verilen kredilerin geri dönüşü için güvenli bir yol seçerek, halkın mevduatını tehlikeye girmesini engelleyebiliriz.

2. Yapılan anlaşmaların doğru uygulanabilmesi için bankalarca verilen kaynakların tüketimini ve geri dönüş şeklini denetleyebiliriz. Bir başka deyişle bankaların müşterilerle olan ticari ilişkilerinde anlaşmalar, onların güvenilirliği üzerine kurulmuştur. Ancak bu kaynakların daha güvenli bir şekilde çalıştırılması ve tüketilmesi ve gerekli alanlarda kullanılması için çeşitli denetimlerin yapılmasını şart koymuştur.

Faizsiz bankacılık sisteminde bankalar tüccarlara benzeyen ticari rolü üstlenirler. Ancak gerekli önlemlerin alınmasından dolayı bankaların mevduat komisyonculuğu korunmakta ve doğrudan ticari ilişkilerine girmesi önlenmektedir. Aşağıdaki özellikler bu kredi sistemi ile diğer kredi sistemleri arasındaki farkı göstermektedir.

a) Verilen krediler her iktisadi sektörün maliyet niteliği ve şekline göre ve her sektörün önceliklerine göre belirlenmiştir. Buna göre üretim sektörü (sanayi, maden ve tarım) ülke ekonomisinde daha öncelikli bir yere sahip olduğu için kendi döner sermaye ihtiyaçları veya diğer yatırım maliyetleri doğrultusunda banka kaynaklarından yararlanabilir. Halbuki ticaret sektöründe en önemli maliyet ticaret üzerinde yoğun olduğu için kısa dönemli kredi kaynaklarından yararlanabilir.

Hizmet ve inşaat sektörü de yatırım kaynaklarına ihtiyaçları olduğu için orta ve uzun dönemli bankacılık kaynaklarından yararlanabilir.

b) Yeni kredi sisteminde verilen kredileri daha iyi değerlendirebilmek ve geri dönüşünü sağlamlaştırmak amacıyla gerekli teminatı isteyebilmek hakkı bankalara verilmiştir. Böylece kaynakları daha verimli ve kârlı bir şekilde değerlendirilmesi ve anlaşma şartları doğrultusunda kaynakların kullanılması için bankalar daha fazla teminat isteyebilirler.

c) Yeni kredi sisteminin diğer önemli bir özelliği de müşterilere verilen para ve sermayenin kesintisine ve devamlı olarak bankaya geri dönmesidir. Bu da genellikle anlaşmayı içeren şartlarından kaynaklanmaktadır. Aslında verilen kaynakların kullanma yerini ve biçimini saptanması, belirlenmesi, bu konuyu denetlenmesi daha sonra anapara ile beraber kârın geri dönmesini sağlamlaştırılması bankacılık kaynaklarının dolaşım hızını arttırarak bloke kalmasını engeller. Bu özelliğin sonucu bankaların likiditesi ve kaynakları kişilerin fon ihtiyaçları doğrultusunda daha iyi kullanarak ve kişilerin fon ihtiyaçlarını daha geniş bir şekilde cevap verebilecektir.

3.2. Kredi Sistemin Tanımı ve Özellikleri

Faizsiz bankacılık kanununda toplanan mevduatlarında verilen krediler, hakkında yeterince bilgi verilmiştir. Bu bölümde kredi sisteminden ve kredi araçlarından bahsedeceğiz. İran'daki yeni bankacılık sistemi ve onunla ilgili bütün işlemler şeriat ve islam dinin kuralları üzerinden ve faizi haram sayarak kurulmuştur. Bu yeni bankacılık sistemin en önemli özelliği olarak bilinmektedir Bankacılık sistemin yeni araçları, müşterileri fon ihtiyaçlarını temini yanında firmaların finans kaynaklarını rekabet ortamında fiziksel olarak güçlendirilmesini ve istikrarlı bir gelişme elde etmesini sağlayacaktır. Bu araçların diğer özelliği de daha önce anlattığımız gibi bankacılık kaynaklarının akışkanlığıdır. Yani kullanım alanı belli, verilen miktar ve süre bellidir. Böylece düzenli bir denetim ile kaynakların bloke edilmesi ve gelişmemesini engellenir. Sonuçta daha hızlı bir akış içerisinde daha fazla kişi ve kuruluş öncelikli sektörlerde bu kaynaklarından yararlanarak ülke ekonomisini geliştirebiliyorlar. Yeni kredi araçların çeşidi ve değişikliği ekonominin herhangi bir sektöründe birkaç araçtan yararlanabilme olanağını vermiştir.

Yeni kredi araçlarını incelersek her birinin kendine göre has bir özelliğe sahip olduğunu görebiliriz. Her biri kendi başına bir anahtar gibi ekonomiden kendine özgü bir müşteri kitlesi ve sektörü hitap etmektedir. Bu araçlar belirli konularda ve sadece müşterinin faaliyet gösterdiği alanlarda kullanılır. Yani müşterinin ihtiyacının, yatırılan sektörünü ve faaliyet alanını, geri ödeme süresini ve ülke ekonomisi üzerinde etkisini dikkat etmeden verilmez. Bütün bunları titizlikle incelenmeliyiz (20).

3.2.1. Kredi Sistemin Sınıflandırılması

Kredilerin ortak özelliklerine göre bunları çeşitli şekilde sınıflandırabiliriz (21). Ancak bu araçların tanımını daha sonra sırayla anlatacağız.

(20) MOLAIY Heşmeti, "İran'ın Bankacılık Sistemi", *Islamic Economy Research Conference, Meşhed, 1988, s.5-21*

(21) HEDAYATİ - A.SARAFİ - A., "İç Bankacılık İşlemleri", *İran'ın Merkez Bankası Yay., Tahran 1988, s.55*

A. Zamana Göre

1. Kısa Dönem: Ödünç verme, mudaraba, medeni muşaraka, muzareaa, mesağat, ceale, zımman, borcun alışı, self, hammadde, yedek parça ve malzemelerin taksitli satışı (bu kredilerin kullanım süresi en fazla bir yıldır.)

2. Orta Dönem: Ödünç verme, medeni muşaraka (üretim ve hizmet sektörü), üretim aracı, makina ve tesisatın taksitli satışı, leasing (bu kredilerin kullanım süresi bir yıldan 5 yıla kadardır.)

3. Uzun Dönem: Taksitli satış (üretim araçları, makina ve tesisat), leasing (bu kredilerin kullanım süresi 5 yıldan genellikle daha fazladır.)

B. Ekonomideki Sektör Bazına Göre

1. Ticaret Sektörü: Mudaraba, medeni muşaraka, borcun alışı, ceale, zımman

2. Sanayi Sektörü: Hammadde, malzeme ve yedek parçanın taksitli satışı, üretim araçları makina ve tesisatın taksitli satışı self, borcun alışı, medeni muşaraka, leasing, ceale, ödünç verme, zımman, hukuki muşaraka, doğrusal yatırım

3. Tarım Sektörü: Taksitli satış (hammadde, malzeme, yedek parça, üretim araçları, makina ve tesisat), self, borcun alışı, medeni muşaraka, leasing, ceale, muzareaa, mesağat, ödünç verme, zımman, hukuki muşaraka, doğrusal yatırım

4. Konut ve İnşaat Sektörü: Medeni muşaraka, taksitli konut satışı, leasing

5. Hizmet Sektörü: Malzeme, makina ve tesisatın taksitli satışı, leasing, ceale, medeni muşaraka, hukuki muşaraka, zımman.

6. Diğer Sektörler: Ferdi ödünç verme

C. Kullanım Alanlarında Ortak Özelliklerine Göre

1. Borç verme ile ilgili konularda : Ödünç verme

2. Ortaklık ile ilgili konularda : Mudaraba, medeni ve hukuki muşaraka, doğrusal yatırım, muzareaa ve mesağat.

3. Ticari işlemleriyle ilgili konularda : Taksitli satışlar, self, leasing, borcun alışı

4. Yükümlülükleriyle ilgili konularda : Ceale, zımman

Faaliyet Türü	Sektör	Faizsiz Bankacılıkla Verilen Krediler
Üretim	1. Sanayi 2. Tarım 3. Madencilik	Taksitli satış, self, borcun alışı, medeni ve hukuki muşaraka, leasing, doğrusal yatırım, ödünç verme, muzarea, mesağat, ceale, zımman
Ticaret	1. İthalat 2. İhracat 3. İç ticaret	Mudaraba, medeni ve hukuki muşaraka, ceale borcun alışı, zımman
Hizmet	-	Medeni ve hukuki muşaraka, taksitli satış, leasing, ceale, zımman
Konut ve İnşaat	İnşaat ve Onarım	Medeni muşaraka, taksitli satış, leasing, ödünç verme, ceale, doğrusal yatırım
Ferdi İhtiyaçları	-	Ödünç verme

Tablo: 2 Ekonomideki Faaliyet Türü ve Sektörlere Göre Verilen Kredi Türü (22)

3.2.2. Kredilerin Türü ve Özelliği

İran'da bankalarca verilen kredileri İslamın kurallara göre 14 gruba ayırabiliriz.

3.2.2.1. Ödünç Verme İşlemleri

Bu anlaşmaya göre taraflarından biri (borç veren) belirli bir miktar kendi malını diğer tarafın (borç alan gerçek veya tüzel kişi) mülkiyetine devreder. Ancak borç alan için malın aynısını veya onun tutarı kadar parayı borç verene ödeyeceği şartı vardır. Bankalar üretim ve hizmet sektörlerinde veya ferdi ihtiyaçları doğrultusunda, tabiki kanun ve yönetmeliklerin çerçevesinde böyle kolaylıklar sağlayabilirler (23).

Burada amaç nakit mevduatı ihtiyacı olanlara hizmetler sunmaktır. Tabi bunun karşılığında herhangi bir faiz söz konusu değildir. Ödünç verme işlemlerin kaynağı halkın tasarruf mevduatı olarak bankalarda bulunan mevduatların bir bölümüdür. Böylece bankalarca ödünç adına verilen kredilerin miktarı o bankanın ödünç verme mevduat hesapların miktarını bağlıdır. Bu

(22) MOLAIY Heshmeti, "İran'ın Bankacılık Sistemi", Islamic Economy Research Conference, Meshed 1988, s.10

(23) MAACHEDİ Ali, GOLRİZ - Hasan, "Para ve Banka" İran'ın Merkez Bankası Yay., Tahran 1989, s.223

nedenle eğer insanlar kendi fon fazlalıklarını ödünç verme mevduat hesaplarına yatırırlarsa bu durumda bankalar da bu mevduatı küçük çapta şahsı mali sorunları için ihtiyacı olanları veya ödeme gücü düşük olan kitleler veya köylüler arasında dağıtacaktır. Bankaların faizsiz bankacılık kanununa göre ödünç verme işlemlerini hangi konularda kullanacağını aşağıda inceleyeceğiz.

1. Yeni işyerlerinin açılması için malzeme, makina ve teçhizat gibi imkanları bulunmayan kişilere, kooperatif şeklinde bu araçları temin edilebilir.

2. Tarım, hayvancılık ve sanayi mamüllerinin üretimini arttırması için yardımcı olabilir.

3. Zorunlu ferdi ihtiyaçları giderilmesi için kullanılır.

Bankaların ödünç verme işlemlerinin uygulama yönetmeliklerine göre bankalarca verilen en fazla ödünç borçlar kredilere ayıran yıllık toplam mevduatın % 10'unu oluşturuyor. Ancak bu oran toplam ödünç verme tasarruf mevduatından geçmeme şartıyla uygulanacaktır. Bu borç sistemin diğer kurallarına göre ferdi ihtiyaçları için verilen ödünç borçlar toplam ödünç borçların % 25'ini geçemez, ayrıca özel durumlarda bu tür borçların verilmesi için tüzüklerin çerçevesinde belirli şartlar da aranmaktadır. Bu tip borç sistemini aşağıdaki durumlarda da kullanılabilir.

A. Üretim ve hizmet yapan kooperatif şirketlerinin (ticari ve hukuki şirketler hariç) üyelerine iş imkanları olmadığı zaman malzeme teçhizat ve diğer iş araçlarının temini için verilebilir.

B. Tarım ve hayvancılıkla doğrudan doğruya uğraşan kişilere ayrıca şirketlere veya kişilere ait olan üretim yerlerine üretimi arttırmak amacıyla aşağıdaki konularda borç verilebilir.

1. Mevcut olan üretim birimlerinin faaliyetlerinin durdurulmaması

2. Faaliyette bulunmayan üretim birimlerini geliştirilmesi

3. Küçük şehirlerde ve köylerde küçük üretim yerlerinin kurulması ve geliştirilmesi,

4. Tarım sektöründe üretim yapan kişi veya üretim birimleri eğer deprem, sel, sıcaklık gibi doğal felaketlerden dolayı herhangi bir zarara uğrarlarsa ve onların ihtiyaçlarını karşılamak başka yoldan imkansız olursa ödünç vermeye başvurabilirler.

C. Aşağıdaki ferdi ihtiyaçlarını giderilmesi için

1. Evlenme masrafı
2. Çeyiz tedarik edilmesi
3. Sağlık sorunları
4. Yapı onarımı
5. Öğrenim masraflarını yardımcı olmak
6. Köylerde konut yapımına yardımcı olmak
7. Ucuz binaların yapımını tamamlamak

Kooperatif şirketlerine, üretim birimlerine ve ferdi ihtiyaçlara ödünç borç verilirken aşağıdaki şartlar aranmaktadır.

1. Borç isteyenler banka şubesinin faaliyet gösterdiği alının içersinde ikamet etmek zorundadırlar.

2. Borç isteyenlerin isteği gerçek olmalı ve verilen borç için gelişmesi, üretimin arttırması ve ferdi ihtiyaçların giderilmesi için kullanılmalıdır.

3. Verilen borç miktarının isteyenlerce belirlenmiş alanlarda kullanıldığından emin olunmalıdır.

4. Başvuranların diğer şubelere veya başka bankalara herhangi bir ödünç borcu olmamalıdır.

5. Verilen borç miktarı kişinin ihtiyacı, mali gücü ve borç alanın imkanlarına göre saptanacaktır. Böylece bu kaynakları kullanırken borç alan kişinin ödeme gücünü de gözönüne alınacaktır.

6. Bankalarda çalışan kişilere banka tüzüklerine göre ödünç borç verme yasaktır. Bankalarda çalışanların zorunlu ihtiyaçlarını giderilmesi amacıyla hazırlanmış ve onlarla ilgili bir tüzük varsa bu tür borçların verilmesi için bir sakınca yoktur.

Verilen Ödünç Borcun Miktarı:

1. Kooperatif şirketlere ve üretim birimlere verilen en fazla ödünç borç miktarı 5 milyon Riyal'dir.

2. Gerçek kişilere ferdi ihtiyaçları için verilen en fazla ödünç borç miktarı 500.000 Riyal'dir.

Verilen Ödünç Borcun Geri Ödeme Süresi:

1. Kooperatif ve üretim birimlere verilen ödünç borcun geri ödeme süresi en fazla 5 yıldır.

2. Ferdi ihtiyaçları için verilen borcun geri ödeme süresi en fazla 3 yıldır. Borcun taksitleri borcu onaylayanların kararıyla aylık, üç aylık, altı aylık, yıllık veya başka vadelerine göre alınabilir.

Faizsiz bankacılık kanununa göre ödünç borç verme işlemlerinin maliyeti her alanda Merkez Bankası tarafından değerlendirip borç alanlardan alınacaktır. Şimdilik bu borç sisteminde alınan ücret miktarı kooperatif ve üretim birimleri için yılda en fazla % 1.5 ve ferdi ihtiyaçları için verilen borçtan alınan ücret miktarı yılda % 1'dir.

Banka ödünç olarak verilen kaynakların güvenli bir şekilde geri dönmesini sağlamlaştırmak amacıyla gerekli olan teminatı isteyebilir. Kredi sözleşmesi tarafların onayı ile kanunları öngördüğü çerçevede içersinde hemen uygulanabilir. Ayrıca resmi ve yasal bir senet sayılıp kanunlara uygun olarak düzenlenmiştir.

3.2.2.2. Mudaraba İşlemleri

Mudaraba anlaşması banka ile gerçek veya tüzel kişiler arasında ticaret ile ilgili konularda çalışması ve işi gerçekleştirmesi için yapılır. Bu sözleşmede banka kaynak temin eden taraf ve gerçek veya tüzel kişi de ticaret konularda işi yürüten taraf olarak tanınmaktadır. Kâr bu iki taraf arasında bölünecektir. Ancak tanımına göre bu işlem yalnız ticaret konularında geçerlidir. Böylece herhangi bir sanayici veya çiftçiye kendi alanlarında kullanılması için mudaraba şeklinde kredi verilmez (24).

Mudarabanın Özellikleri:

1. Mudarabanın özelliğine göre her iki taraf bu sözleşmeyi fesih hakkına sahiptirler. Ancak sözleşmeye başka bir şart kaymamış ise.

(24) BANK MELLAT, Eğitim Bölümü, "Mudaraba", Bank Mellat Yay. s.1-3

Bankacılık işlemlerinde genellikle mudaraba sözleşmenin düzenlenme biçimine göre parayı işleten kişi sözleşmeye imzaladıktan itibaren borçların silinmesine kadar sözleşmenin fesih hakkını kullanmayacağını kabul edecektir.

2. Mudaraba'da malik ve işletmecinin rolü birbirinden tamamen ayrıdır. sözleşmenin şartlarına göre malik sadece sermaye verip hiç bir şekilde işleten kişinin görevlerini üstlenemez. Bir başka deyişle bankalara işletmecilik imkanları Mudaraba'da tanınmaz. Buna karşı fail de yalnız kendi işletmecilik görevini üstlenir. Hatta mudaraba süresince herhangi bir maliyete katlanırsa bile malik görevi doğmaz.

3. Mudaraba kısa dönemli en fazla bir yıllık bir sözleşmedir. Buna göre banka özellikle ticari alanlarını genişletebilmesi için bir malik olarak ticari işlemlerinde başvuran gerçek veya tüzel kişilere işletmeci olarak sermaye temin edip elde edilen kârı daha önce belirlenmiş oranlara göre aralarında paylaşacaklardır.

4. Mudaraba'da verilen sermaye kesinlikle nakit ve görülebilir olup toptan verilmelidir.

5. mudaraba sözleşmesinde belirlenmiş maliyetlerin dışında herhangi bir maliyet adına mudaraba sermayesinden nakit para alınmaz. Bu tür masraflar tarafların kararıyla işletmeciye aittir.

6. Mudaraba sermayesinin korunmasında failin sorumluluğu israf konular hariç emin kişilerin sorumluluğu gibidir. Böylece fail ticari işlemlerinde zarar söz konusu olunca sermayenin kefil olamaz, ama sözleşmede zarar ile ilgili bir şart varsa bu farklıdır.

Uygulama Koşulları:

Mudaraba işlemleri yalnız alınan ve satılan malların üzerinde görünüş ve nitelikleri bakımından herhangi bir değişiklik yapılmadığı sürece uygulanabilir. Toptan veya perakende olarak alınan ve satılan mallar için mudaraba şeklinde verilen krediler devletin ticaret politikası doğrultusunda olmalı ve bu konuda aşağıdaki özelliklerini de dikkat edilmelidir:

1. Özel sektör ile ithalat mudarabası yapılmamalıdır.

2. Dağıtım ve tüketim kooperatifler Mudaraba'nın sağladığı kolaylıklarında öncelikli haklara sahiptirler.

Mudaraba işlemlerinin uygulanması için aşağıdaki gibi gerekli olan faktörleri ve şartları dikkat etmemiz gerekir (25)

A. Mamuller: Mudaraba'da söz konusu malların türü, özellikleri, miktarı, fiyatı, alış şartları, teslim etme biçimi belli olmalı ve bu malın piyasada iyi satış yapacağından emin olunmalıdır. Yani en fazla mudaraba süresince satılacaktır. Bu tip ticari ilişkilerinde stokcular tarafından malların depolanmamasına dikkat edilmesi gerekir. Temel ve zorunlu malların alışverişi için mudaraba olarak kredi verilmesi öncelikli sayılmaktadır. mudaraba'da söz konusu malın sigortalanması zorunlu değildir. Ancak banka malın sigortalanmasını şart koşabilir.

B. Sermaye: İşlemlerin maliyetleri için verilen krediden ayıran miktarını mudaraba sermayesi denir. Mudaraba'da söz konusu malın alışverişi için gereken masrafları anlaşma yapmadan önce hesaplayıp belirlenmesi gerekir. Mudaraba sözleşmelerinde kabul edilen birkaç maliyet türünü aşağıda verebiliriz:

1. Malın alış fiyatı
2. Ambalaj maliyeti
3. Taşıma maliyeti
4. Sigorta ve sipariş maliyeti
5. Stok maliyeti
6. Banka maliyeti
7. Gümrük ve ticaret vergisi

İthalat mudarabasinda geminin bekletme ve durdurma maliyetini mudaraba sermayesinden karşılanabilir. Kamu kuruluşlarla yapılan Mudaraba Anlaşmasında verilen mudaraba miktarını bankanın yönetim kurulu saptar. Tüzel kişilere verilen mudaraba miktarı şirketin saptanmış sermayesinden en fazla 10 katı daha büyük olabilir. Yani en fazla bir milyar Riyal'e kadar verilebilir (26).

(25) HEDAYATI A., SAFARI A., "İç Bankacılık İşlemleri", İran'ın Merkez Bankası Yay., Tahran 1988, s.78-85

(26) BANK MELLAT, Eğitim Bölümü "Mudaraba", Bank Mellat Yay., s.2

İthalat mudarabasında yükleme, boşaltma, kontiner kiralama ve gümrükten malı çıkartması için verilen ekstra maliyetler ayrıca idari ve personel ücreti gibi masraflar veya başka adlar altında meydana gelen masraflar fail veya işleten kişiye ait olup mudaraba sermayesinden karşılanamaz. Mudaraba sermayesi anlaşmanın şartlarına göre toptan veya taksitler halinde alınabilir.

C. Mudaraba Süresi: Sözleşmenin başlama tarihi anlaşmaya imza attıktan itibaren başlamış oluyor ve bütün hesapların silinmesi ve kapatmasına kadar sürecektir. Bu süreyi saptanırken malın piyasadaki durumu, failin gücü ve imkanları, malın taşıma ve teslim etme koşullarını gözönüne alarak anlaşmanın şartları yerine getirilecek ve bu süre içersinde borç hesapları da silinecektir. İthalat mudarabasının bitiş süresi en fazla bu krediyi aldığı güne kadardır.

D. Verimlilik: Mudaraba şeklinde kredi verilirken bu anlaşmanın kârlılığı hakkında emin olunmalıdır. Bu yüzden anlaşma yaparken kâr payının miktarı ya da satış fiyatı sorumlu olan kişilerce saptanmalı ve Mudaraba'dan doğan taraflarca kabul edilen masrafları toplam satış tutarından çıkarılmalı, böylece anlaşmanın kârlılığı belirlenecektir.

Mudaraba sözleşmesinde tarafların kâr payı kanunlara uygun bir şekilde oransal veya yüzde olarak tarafların onayıyla toplam kâr üzerinden belirlenecektir. böylece hiç bir zaman önceden kesin bir şekilde sabit bir miktar kâr payı mudaraba sermayesinden ayıramayız. Bu tür anlaşmalarda genellikle Mudaraba'nın kâr payı miktarını en az olarak belirlenir. Yani banka ve müşteri arasında kazançların paylaşılması öyle hesaplanır ki banka beklediği en düşük kârı elde edebilsin. Banka bazı faktörleri gözönüne alarak bu minimumla yetinebilir ya da bazen kendi kâr payı oranını arttırabilir. mudaraba işlemlerinde bankanın kâr payını etkileyen faktörleri aşağıda sıralayabiliriz (27):

1. Süre: Mudarabanın süresi uzadıkça bankanın kâr payı oranı da yükselecektir.

2. İşin Değeri: İşletmecinin çalışma düzeyi ve faaliyet miktarı arttıkça bankanın kâr payı da azalacaktır.

(27) BANK MELLAT, Eğitim bölümü, "Mudaraba", Bank Mellat Yay., s.8
Mudaraba konusunda bankanın uygulama el kitabı

5. Tehlike ihtimali: Sözleşmede sözkonusu olan amacı gerçekleştirebilmek için düşünülmemiş kazalar ve ihtimali tehlikelerle karşılaşabiliriz. Bu olayların artması da bankanın kâr payını arttıracaktır.

Bankanın kâr payını etkileyen diğer faktörleri arasında malın türü ve ekonomik etkisi, failin kişiliği, mevduat sahiplerin çıkarları, müşterileri kendine çekme önemini söyleyebiliriz. Eğer bazı durumlarda hesaplama süresince bankanın kâr payı beklenen miktarın altına olursa işletmeci mantıklı nedenler göstererek kârın düşüşü elinde olmayan dış faktörlerinden kaynaklandığını belirterek bankayı ikna etmek zorundadır. Bu durumda işletmeci herhangi bir ceza ödemekten muaf tutulacaktır.

E. Mudaraba'nın Uygulama İşlemleri: Mudaraba'nın kapsadığı bütün çalışmalarını işletmeci üstlenerek mudaraba süresine göre malın alışı ve satışı ve hesapların temizlenmesi en fazla bir sonraki yılına kadar bitmek zorundadır. İşletmeci mudaraba sermayesinden sadece söz konusu malın satın alması kararlaştırılan maliyetlerin karşılanması için para alabilir ve bu konu ile ilgili yetkilere sahip olmalı ayrıca anlaşmanın bütün şartlarını da yerine getirerek Mudaraba'nın gerekli gördüğü bütün bankacılık işlemlerini de yalnız mudaraba kredisi alındığı şubede yoğunlaştırmalıdır.

Mudaraba'da banka sermayenin tüketimi ve geri dönüşünü ayrıca uygulama işlemlerini denetleyecek. Bu nedenle işletmeci Mudaraba'da sözkonusu malın alışı, satışı ve mevcut olan miktarı ile ilgili bütün kayıtları ve evrakları uygun bir şekilde saklayarak bankanın isteği üzerinde onu sunmak zorundadır. İşletmeci mudaraba malını nakit satarak elde edilen bütün parayı en kısa zamanda doğrudan mudaraba hesabına yatırmak zorundadır. Bankanın onayını almadan işletmeci mudaraba malını veresiye olarak satamaz. Özel durumlardaki satışlar için özel sözleşmeler düzenleyerek bankanın onayını almak zorundadır. Banka da aşağıdaki özellikleri gözönüne alarak bu satışlara izin verebilir.

1. Veresiye satışların süresi Mudaraba'nın süresini geçemez.

2. İşletmeci veresiye satışlarından alacaklarını tahsil etmeden sözleşmenin vadesinde bankanın sermayesi ve kâr payını yatıramaz.

3. İşletmeci tarafından düzenlenmiş satış sözleşmesinin şartları mudaraba sözleşmenin şartları çerçevesinde olmalı ve bankanın çıkarlarını da güvence altına almalıdır.

F. Sözleşmede Değişiklik Yapmak: Mudaraba sözleşmesi kanunlara uygun olarak düzenlenecektir. Ayrıca resmi ve yasal bir sözleşme olarak hemen uygulanabilirlik özelliğine sahiptir.

Mudaraba sözleşmelerinde uygulanabilecek değişiklikler aşağıdaki gibidir:

1. Sermayenin azalışı veya artışı gibi değişiklikler
2. Kâr payında herhangi bir değişiklik yapmadan sözleşme süresinin azalışı veya artışı

Bu durumlarda ek bir sözleşme hazırlayıp tarafların onayını alınacaktır.

G. Sözleşmenin Feshi: Sözleşmenin tüm şartları işletmeci tarafından yerine getirmedikçe veya işletmeciden sözleşmeye aykırı bir hareket görürse banka sözleşmenin bitiş zamanını beklemeden ya da herhangi bir mal alışverişi yapmadan hemen fesih talebinde bulunabilir. Eğer mudaraba sözleşmesi işletmecinin yüzünden fesh edilirse ve bu arada verilen mudaraba sermayesinin geri dönüşü ile ilgili bir gecikme olursa bu sermayeyi kullandığı gününden itibaren tüm alacakların tahsiline kadar her 3000 Riyal için günlük bir Riyal ceza artı ana parayı bankaya ödemek zorundadır.

Mudaraba sözleşmesi zaminından önce herhangi bir nedenle sona ererse ve kâr hesaplanamazsa ancak bankanın kararına göre işin bir kısmı işletmeci tarafından yerine getirilmişse banka bu miktar çalışmanın ücretini işletmecinin hesabından düşürmek zorundadır. Bu ücretin ödenmesi veya ödenmemesi iki nedene bağlıdır.

1. Mudaraba'nın işlemlerini devam ederek tamamlanması durumunda bu işin kârlılığı banka tarafından kesinlik kazanırsa

2. İşletmeci sözleşmenin başından sonuna kadar emin ve dürüst bir şekilde mudaraba amaçlarının gerçekleştirilmesi doğrultusunda işlerin bir bölümünü yerine getirmiş ise

Fesih sonucu zarar sözkonusu olunca bu miktardan başka yukarıda anlattığımız ücret de işletmecinin hesabından düşürecektir. böylece geri kalan bankaya iade edilecektir.

H. Hesapların Kapatılması: Her sözleşmenin vadesinde kâr dağıtımı ve hesaplama olayı aşağıdaki gibi yapılacaktır:

Hesaplama malların satışından elde edilen parayı öncelik sırasına göre başta mudaraba sermayesine sonra tarafların kâr payına ayırabiliriz. Eğer Mudaraba'da sözkonusu malların tümü vadesinden önce satılmışsa parası yatırılmışsa ve kârın hesaplanmasına imkan varsa bu durumda vadesinden önce mudaraba hesaplarını inceleyip kapatabiliriz. Hesaplama önce mudaraba sermayesi alınacak sonra malların satışından kalan bir miktar varsa banka ve işletmeci arasında sözleşmede kararlaştırdığı gibi bölünüp işletmecinin payı onun hesabına yatırılacaktır.

Tarafların kâr oranlarıyla ilgili herhangi bir değişiklik hesaplama ve kâr dağıtımı zamanında mudaraba özelliklerine göre geçersizdir.

Mudaraba sözleşmesi sonucu herhangi bir sebepten dolayı ana para zarara uğrarsa işletmeci bu zararın karşılanması ve bankanın belirlediği zarar miktarını ödenmesini üstlenmek zorundadır. Banka bu durumda zararını hemen işletmecinin hesaplarından tahsil edebilir. Eğer bu hesaplarda zararı karşılayabilecek kadar para yoksa teminat veya mudaraba şartlarına göre davranabilir.

I. Sözleşmenin Uzatılması: Sözleşmenin süresince sözkonusu malın tümü satılmamışsa, bu durumda aşağıdaki yollara başvurulur.

1. Eğer malın büyük bir bölümü satılmışsa ve işletmeci geri kalan bölümünü satış fiyatıyla kendi hesabına satın alabilirse banka bu malı ona satarak hesaplarını kapatıp sözleşmeyi sona erdirebilir.

2. Eğer yukarıda anlattığımız gibi işletmeci için öyle bir imkan yoksa banka aşağıdaki yollara başvurabilir.

a. Geri kalan malı o günün satış fiyatı altına işletmeciye veya üçüncü kişilere nakit olarak satabilir.

1. Satış fiyatı tamamlanmış fiyatın altında olamaz.
 2. Geri kalan mal için saptandığı yeni fiyatla beraber bankanın beklediği en düşük kâr elde edebilsin.
- b. Ek bir sözleşme ile anlaşmanın süresi uzatılabilir.
1. Süre artışı ile sözleşmenin toplam süresi bir yıldan geçmeli.
 2. Kâr dağıtım oranında bir değişiklik yapılmadan bankanın beklediği en düşük kâr miktarı elde edilebilsin.
- c. Satılmış mallara göre hesabı kapatıp kalan mallara göre yeni sözleşme yapılabilir. Bu durumda işletmecinin kâr payı yalnız yeni sözleşmenin bitmesi ve bütün hesapların kapatılması sonucu ödenecektir.
- d. Anlaşmanın feshi ve alacaklarını banka kendi hesabında yazılarak geri kalan bölümü için yeni yolların aranması
- J. Teminat: Banka anlaşmalardan doğabilecek zararları karşılayabilmek ve verilen ana sermayeyi koruyabilmek amacıyla aşağıdakileri teminat olarak isteyebilir.
1. Menkul kıymetli senetler, bankalarda olan mevduatlar, devlet tahvilleri ve hazine bonosu
 2. Kefalet mektubu (yerli ve yabancı bankalarca)
 3. Umumi depoların makbuzu
 4. Menkul ve gayri menkul mallar

3.2.2.3. Medeni Muşaraka İşlemleri

Medeni muşarakanın tanımına göre üretim, ticaret ve hizmet alanlarda belirli bir faaliyeti gerçekleştirebilmek amacıyla belirli bir zaman içerisinde kâr elde etmek için banka ve diğer ortağın (bir veya birden fazla olabilir) koydukları ortak mal veya nakit sermayesiyle meydana gelen ortaklık işlemlerine medeni muşaraka denir.

Medeni muşarakanın ortak özellikleri (28):

1. Muşarakanın konusu belli olmalı
2. Mudaraba'da sözkonusu nakit sermayeyi yalnız banka temin eder. Ancak Muşaraka'da önemli olan konu nakit veya gayri nakit sermayenin teminini her iki tarafın üstlenmesidir.

(28) BANK MELLAT, "Medeni Muşaraka", Eğitim Bölümü, Bank Mellat'ın uygulama el kitabı, Bank Mellat Yay., s.1-3

3. Şirket için banka özel bir hesap açacak, böylece ortaklar sözleşmede olduğu gibi paylarını bu hesaba yatıracaklardır. Medeni Muşaraka Anlaşması ancak bu durumda gerçekleşecektir. Eğer ortakların sermaye paylarının bir bölümü veya tümü nakit olmazsa bu durumda ortakların kararıyla malın o günkü değeri Riyai olarak şirkette saptanacaktır.

4. Medeni muşaraka üretim, ticaret ve hizmet sektörlerinde kaynak ihtiyaçlarının temini için kullanılacaktır.

5. Muşarakanın konusu bir yıl içersinde bitirmelidir. Bu süre zarfında bütün hesaplar da kapatılmalıdır. Ancak sanayi malların üretimi, maden, tarım, yapı ve inşaat sektörlerinde ayrıca hizmet sektöründe yeni planların uygulanması için bankanın önerisi ve İran'ın Merkez Bankasının onayıyla süre uzatılabilir.

6. Bankanın yönetmeliklerine göre kurulan medeni muşarakalar şirketi kendi sermayeleri çerçevesinde çeşitli muamelelere girip ona göre yükümlülüklerini üstlenebilirler. Fazla yükümlülüklerin altına girmemesi için sermayenin tüketimi ve geri dönüşü üzerinde sürekli denetimi yanında ayrıca ortağın veresiye alışverişini de önlenebilir. Üçüncü kişilerle yapılan anlaşma bankanın onayıyla yapılacaktır.

7. Medeni Muşaraka dan meydana gelen şirketin yönetimini banka veya bir ortak üstlenebilir.

8. Medeni muşaraka işlemlerinde bankanın en düşük ve en yüksek kâr payı oranı bankanın yönetim kurulu tarafından saptanıp bildirilecektir ne olursa olsun bankanın beklediği kârlılık oranı bu yatırımlarda yıllık olarak % 10'nun altına düşmemelidir.

9. Medeni Muşaraka'da şirketin toplam sermayesinde bankanın ortaklık payı en fazla % 80 olmalı ancak 500 milyondan (Riyai) geçmemelidir.

10. Banka sözleşmeye göre şirketin yönetimini, sermayenin tüketimini ve geri dönüşünü, Muşaraka'da sözkonusu olan bütün işlemlerini ayrıca hesapların temizlenmesi ve kapatılmasını denetleyebilir.

11. Medeni Muşaraka'da kabul edilebilen masraflar sözkonusu muşaraka işlemlerinin gerçekleştirmesinde doğrudan etkili olan masraflardır. Ticaret sektöründe (ithalat, ihracat ve iç ticaret) kabul edilebilen bir kaç maliyeti aşağıda sıralayabiliriz.

a. Malın alış fiyatı

b. Sigorta ve malın teslimi konusunda ayrıca sigorta ile ilgili diğer masraflar

c. Taşıma

d. Malın çıkarılması ve depolanması

e. Bankacılık masrafları

f. Gümrük ve ticaret vergisi

g. Anlaşma yaptıktan sonra resmi makamlara ödenen ücretler. sanayi ve hizmet sektöründe kabul edilebilen maliyetler sözkonusu Muşaraka'nın gerçekleştirmesi için gerekli olan hammadde, malzeme, ücret ve maaş masraflarıdır.

13. Anlaşma sonucu hesapların kapatılmasında öncelik sırası başta bankanın sermayesine daha sonra ortağın sermayesi ve tarafların kâr paylarına verilir.

14. Medeni Muşaraka'da hesapişma biçimi belli olmalı. Bu konuda aşağıdaki yollara başvurulabilir.

a. Anlaşma sonunda kalan bir mal varsa bankanın ortağı o günün fiyatına göre kendi hesabına malı satın alarak hesapları kapatabilir.

b. Anlaşma sonunda kalan bir mal varsa bankanın ortağı tarafların onaylandığı bir fiyat ile bu malı satın alabilir.

15. Banka anlaşma son bulduğunda sanayi, maden, tarım, yapı ve inşaat sektörlerinde ayrıca hizmet sektörün yeni planlarında elde edilen kendi ortaklık paylarını taksitli olarak satabilir.

Ticaret sektöründe medeni Muşaraka'nın özellikleri Mudaraba'nın özelliklerine çok benziyor. Ancak bunlar, arasında üç fark vardır.

a. Mudaraba'da sermayenin yüzde yüzü bankalarca verilecektir. Ancak medeni Muşaraka'da sermayenin belirli bir yüzdesi ödenecektir.

b. Muşaraka'da kabul edilebilen maliyetlerinden başka yapılan maliyetleri de tarafların kararıyla sözleşmeye ekleyebilir.

c. Mudaraba'da ortaklık payı bir defaya mahsus ve nakit olarak tümü birden ödenecektir. Ancak Muşaraka'da ortaklık payı bir kaç defa ara ile verilebilir.

16. Kâr dağıtımında etkili olan faktörler:

a. Bankanın Ortaklık Miktarı: Medeni Muşaraka'da bankanın ortaklık miktarı arttıkça onun kâr payı oranı da yükselecektir.

b. Süre: Anlaşmanın süresi uzadıkça bankanın kâr payı da artacaktır.

c. İşin Değeri: Ortağın yaptığı çalışma miktarı arttıkça bankanın kâr payı düşecektir.

d. Tahmini Tehlikeler: Anlaşmanın gerçekleşmesi doğrultusunda meydana gelen tehlikeler arttıkça bankanın kâr payı da artar.

17. Banka sözleşme şartlarının uygulanmasını güvence altına alabilmek amacıyla yeterince teminat isteyebilir. Bu konuda aşağıdakilerin birkaçını banka sözleşmeye göre teminat olarak isteyebilir.

a. Altın, devlet tahvili, hazine bonosu, değerli tahvil senetleri, Bank Mellat nezdinde yatırılan sabit ya da tasarruf mevduatları

b. Yerli veya tanınmış yabancı bankalarca kefalet mektubu

c. Borç senedi, menkul veya gayri menkul malları ve umumi depoların makbuzu

d. kamu kuruluşların kefaleti

3.2.2.4. Hukuki Muşaraka İşlemleri

Hukuki Muşaraka'nın tanımına göre bu anlaşma üretim (sanayi, maden, tarım, inşaat), ticaret ve hizmet alanlarda faaliyet gösteren anonim şirketlerinin sermaye ile ilgili fon ihtiyaçlarını karşılanması veya mevcut olan ve aynı konularda faaliyet gösteren anonim şirketlerin hisselerinden bir bölümünü bankalarca satın almaktır (29).

(29) BANK MELLAT, "Hukuki Muşaraka", Bank Mellat'ın uygulama el kitabı Eğitim Bölümü, Bank Mellat Yay. s.2

Hukuki Muşaraka'nın özellikleri sırasıyla aşağıdaki gibidir (30).

1. Hukuki muşaraka yalnız anonim şirketleriyle yapılacaktır.
2. Bu sözleşmenin tanımında anlatıldığı gibi anlaşma sadece anonim şirketlerle yapılır. Bu tür şirketlerin kurulması ve kapatılması ticaret kanunun şartlarına göre olacak ve sadece birkaç konu da fesih imkanı taraflara tanınmıştır.
3. Hukuki muşaraka üretim, ticaret ve hizmet alanlarda faaliyet gösteren birimlerinin uzun vadeli fon ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla oluşmuştur.
4. Yeni birimlerin kuruluş ve geliştirilmesi veya mevcut olan birimlerin tamamlanması ve geliştirilmesi ayrıca hisselerini satın alıp yatırım yapması hukuki muşaraka ile yapılmaktadır.
5. Yeni kurulan anonim şirketlerin sermayesinde bir veya birkaç bankanın muşaraka oranı toplam sermayenin % 49'unu geçemez. Aynı şekilde mevcut olan bir anonim şirketin toplam hisselerinden % 20'sini bir veya birkaç banka satın alabilir. (Merkez Bankası'nın onayı ile daha fazla satın alabilir.) Ayrıca mevcut olan bir anonim şirketin tamamlanması, geliştirilmesi veya bankaya olan borcunu ödeyebilmesi için sermaye yardımı ile beraber oluşan yeni sermayenin % 49'una kadar olmalıdır.
6. Üretim sektöründe anonim şirketlerin özsermayesi ile toplam kaynakların (bankanın payı da dahil) arasındaki oran % 30'un altında ticaret ve hizmet sektöründe % 20'nin altında olursa banka onlarla Muşaraka'ya giremez.
7. Banka hukuki muşaraka anlaşmasıyla oluşturulan anonim şirketlerinde kendi hisselerini satabilir.
8. Her bankanın anonim şirketlerinde yatırılabilecek en fazla muşaraka miktarı o bankanın bütün sermayesi ve tasarrufları % 10'unu geçmemelidir. Bu miktar ticaret bankalarında bir milyar Riyal'dan fazla olmamalıdır.

(30) HEDAYATI A., SAFARI A., "İç Bankacılık İşlemleri", İran'ın Merkez Bankası'nın Yay., Tahran 1988, s.95-97

9. Bankanın beklediği en az kâr oranı çeşitli sektörlerle göre sırasıyla tarımda % 6, sanayi ve maden sektöründe % 8, yapı ve inşaat sektöründe % 10, ticaret ve hizmet sektöründe % 12'dir. Banka çeşitli konularda mevcut olan muşaraka imkanlarını araştırıp inceleyecektir. Bunu devletin çeşitli kurumların vasıtasıyla yapacaktır. Hukuki muşaraka yoluyla bankalar ekonominin çeşitli yönlerini geliştirerek ülke kalkınmasını yardımcı olurlar. Aslında bankaların ortaklığı iki temel üzerinde kurulmuştur.

1. Banka kendi başına uygun bir proje geliştirip bu projenin uygulanması için diğer kişilerle hukuki Muşaraka'ya başvurabilir.

2. Gerçek veya tüzel kişiler bir proje hazırlayıp bankaya hukuki muşaraka için öneri şeklinde sunabilirler. Her ikisinde de yeni bir projenin muşaraka yoluyla uygulanabilmesi için banka çeşitli incelemeler yapacaktır.

3.2.2.5. Doğrusal Yatırım

Doğrusal yatırımın tanımına göre yeni kurulan anonim şirketlerin vasıtasıyla üretim (sanayi, maden, tarım ve inşaat), ticaret ve hizmet konularıyla ilgili yeni projelerin uygulanması için gereken tüm sermayeyi herhangi bir gerçek veya tüzel kişinin ortaklığı olmadan bir veya bir kaç banka tarafından temin etmesidir (31).

Doğrusal Yatırım İşlemlerinin Özellikleri (32):

1. Doğrusal yatırım şeklinde uygulanan projeler yalnız bankalarca kurulan anonim şirketlerin vasıtasıyla olacaktır. Bu şirketlerin açılması veya kapatılması ticaret kanunlarına göre olup sadece kanunun belirttiği konularda bu şirketlerin çalışmasını son verilebilir.

2. Doğrusal yatırımında sözkonusu olan projelerin uygulanması için gerekli olan sabit sermayenin yüzde yüzü uzun vadeli fon olarak temin edilecektir.

3. Bu tür yatırım programlarını ülkenin yıllık bütçe tasarısına dahil edilerek Meclisi Şurâi İslami'nin onayını almak zorundadırlar.

4. Her bankanın doğrusal yatırım programları o yılın içerisinde bankaların yüksek şurası tarafından onaylanması gerekir.

(31) BANK MELLAT, "Doğrusal Yatırım", Bank Mellat'ın uygulama el kitabı, Bank Mellat Yay., s.2

(32) HEDAYATI A., SAFARI A., "İç Bankacılık İşlemleri", Merkez Bankası Yay. Tahran 1988, s.105-107

5. Hizmet sektöründe banka ve ona bağlı kurumların çalışmalarını kolaylaştırmak amacıyla kurulan şirketlerin tüm kaynak ihtiyaçları yüzde yüzü doğrusal yatırım şeklinde olmalı.

6. Projeyi mali, tekniksel ve ekonomik açısından değerlendirilmesi gerekir. Bu inceleme sonucu projenin kârlılık oranı yıllık olarak en az % 12 olmalıdır.

7. Banka toplam sermaye ve tasarrufların % 5'ine kadar bu tür yatırımlar için şirketlere fon ayırabilirler. Bu miktar ticaret bankalarında bir milyar Riyal'a geçemez.

8. Bir ticaret bankasının yıllık toplam yatırım miktarı o bankada geçen yılın kamu dışı mevduatların % 1'ine kadar olacaktır.

9. Eğer banka tüm yatırımlarını veya bir bölümünü satmak isterse satıştan en az bir ay önce bankaların yüksek şurasına bildirerek satmak zorundadır.

10. Bankalar doğrusal yatırımlarıyla kurulan şirketlerin tüm hesaplarını ve işlemlerini her yılda bağımsız muhasebe kurumları tarafından inceleyecektir.

11. Değerlendirme sonucu zarar veren projelere bankalar yatırım yapmamalıdır. Ayrıca zorunlu olmayan süs ve ziynet malların üretimi için bankalar yatırım yapamazlar.

12. Bu yatırım şekli uzun vadeli olup beklenen en az kâr oranı tarım sektöründe % 4, maden ve sanayi de % 6 konut ve inşaat sektöründe % 8 olmalıdır.

3.2.2.6. Taksitli Satışlar (Hammadde, yedek parçalar,

malzeme, teçhizat, makina ve tesisat)

Üretim faaliyetlerinde kullanılacak bir malı belirli bir fiyat ile başkasına devrederek karşılığında malın bedelini tamamen vadesinde veya eşit ya da eşit olmayan taksitlerle belirli vadelerde tahsil etmektir. Para ve kredi şurasının onayladığı tüzüklere göre taksitli satışlar üretim ve hizmet sektörlerinde yeni kolaylıkların sağlanması amacıyla sadece müşterilerin yazılı istekleri doğrultusunda banka gerekli olan

araç ve gereçleri uygulama kurallara uygun olarak satın alıp taksitle isteyenlere satacaktır. Aşağıda bu satışların özelliklerini inceleyeceğiz (33).

A. Hammadde, Yedek Parçalar ve Malzemenin Taksitli Satışı:

1. Bankalarca bu malların satın alması ve müşterilerin yazılı istekleri olmadan taksitli olarak satması yasaktır.

2. Müşteri satın alınan malları yalnız üretim ve hizmet sektörlerinde kullanılacaktır, ayrıca sadece müşterilerce kullanılması için satın alınır, satılması için alınamaz.

3. Gerçek ve tüzel kişiler için taksitli satış şeklinde hammadde malzeme ve yedek parçaların satın alması bir milyar Riyal'dan geçmemelidir. Özel durumlarda bu miktardan daha fazla bir ihtiyaç varsa bu işlem İran Merkez Bankasının onayıyla Krediler Genel Müdürlüğü tarafından verilecektir.

4. Hammadde, malzeme ve yedek parçaların satış fiyatları onların tamamlanmış fiyatlarına göre saptanacaktır. Bankanın kâr payı malların tamamlanmış fiyatına göre yıllık olarak % 12'den geçemez.

5. Satılan malların fiyatlarını tamamen peşin ya da eşit veya eşit olmayan taksitler halinde alınabilir.

6. Taksitli satışların geri ödeme süresi en fazla bir yıldır. Üretim yapan fabrikalarında hammaddenin taksitli satışları için belirlenen geri ödeme süresi en fazla bir üretim dönemi olarak saptanmıştır.

B. Üretim Araçları, Makina ve Tesisatın Taksitli Satışı:

1. Bankalarca bu malların satın alması ve müşterilerin yazılı istekleri olmadan taksitli olarak satılması yasaktır.

2. Bu malların satış fiyatları onların tamamlanmış fiyatlarına göre saptanacaktır. Bankanın kâr payı malların tamamlanmış fiyatına göre yıllık olarak % 8-12 arası olacaktır.

3. Satılmış malların fiyatları ya tümü peşin alınır ya da eşit veya eşit olmayan taksitlerle alınabilir.

4. Satılmış malların geri ödeme süresi bu malların ekonomik ömrünü geçmemeli. Bu malların ekonomik ömrü bir yıldan daha fazladır.

(33) BANK MELLAT, "Taksitli Satışlar Kredisi", Bank Mellat'ın uygulama kitabı, Bank Mellat Yay., s.9

5. Banka müşterinin uzmanlığına ve becerisine göre makina, teçhizat, tesisatın tipine göre ayrıca faaliyet alanına göre müşteriden satılmış fiyatın % 20'sine kadar para nakit alabilir. (Üretim sektörlerinin öncelikli olanı göre tarımda % 10, sanayi ve maden de % 15 ve hizmette % 20 alabilir.)

6. Tarım, sanayi, maden, hizmet alanlarda üretimi arttırmak amacıyla bütün krediler verilir. Böylece sözkonusu projelerin tekniksel, mali ve ekonomik bakımından verimliliğini de tespit edilmelidir.

7. Gerçek veya tüzel kişiler için bu malların satın alması ve taksitli satış şeklinde onlara satılması konusunda eğer alınan peşinatı malın fiyatından düşürsek bu kredi miktarı bir milyardan fazla olmamalı.

8. Banka kendi alacaklarını güvence altına alarak geri dönmesini garanti edebilmesi amacıyla sözkonusu olan malı teminat olarak görür ve hesapların kapatılmasına kadar her sene en az geri kalan miktarına eşit bir bedel ile tabi maliyeti müşteriye ait olmak üzere banka lehine malın sigortalanmasını isteyebilir.

9. Taksitli satışlarda sözleşme imzalandığından itibaren malın mülkiyet hakkı müşteriye aittir.

3.2.2.7. Taksitli Konut Satışı

Banka bir yandan kendi müşterilerini daha kolay bir şekilde konut sahibi yapabilmek amacıyla diğer yandan konut yapımını hızlandırarak ucuz konutlar ve sitelerin meydana getirilmesi için bu taksitli satışlara başvurmuştur. Konut edinme konularıyla ilgili şartları para ve kredi şurası düzenleyerek bankalara bildirecektir. Ancak bu konunun şartları da hemen hemen diğer taksitli satışların şartlarına benzer, tabi bir kaç fark vardır. Bu farkları aşağıda inceleyebiliriz (34).

1. Banka konutun taksitli satışı için sözleşme yapmadan önce konut isteyenlerden belirli bir miktar nakit para peşinat olarak almak zorundadır.

2. Banka kendi alacaklarını güvence altına tutarak verilen fonun geri ödenmesini sağlamlaştırmak için konutu bir teminat olarak isteyebilir.

3. Bankalarca satılmış konutun bedeli eşit taksitler halinde belirli vadelerde alınacaktır.

(34) HEDAYATI A., SAFARI A., "İç Bankacılık İşlemleri", s.119

4. Satılmış konutun bedeli geri alıncaya kadar her sene bankalar geri kalan miktarına eşit bir fiyat ile bankanın lehine malın sigortalanmasını müşteriden isteyecekler.

5. Eğer alıcı vadesinden önce borcun tümünü veya bir bölümünü yatırmak isterse vadesine kadar kalan süresine göre banka kendi kâr oranından bir miktar indirim yapacaktır.

6. Taksitli konut satışı uzun vadeli olup en fazla 25 yıl içerisinde tahsil edilmelidir.

3.2.2.6. Mülkiyet Devriyle Sonuçlanan Ortaklık (Leasing)

Eğer kiracı kira sözleşmesinin bitiminde sözleşmenin bütün şartlarını yerine getirirse mülkiyet ona devredilecek ve mal sahibi olacak. Bu işlemleri uygulayabilmek için yapılan anlaşmayı mülkiyet devriyle sonuçlanan ortaklık denir. Aşağıda bu sistemin genel özelliklerini inceleyeceğiz (35).

1. Banka üretim ve hizmet alanlarında çeşitli kolaylıkla sağlamak amacıyla kira veren rolünde bu sözleşmenin şartları doğrultusunda böyle işlemlere başvurabilir. Ayrıca banka inşaat sektöründe konut yapımını geliştirerek ucuz ev ve konutları mülkiyet devriyle sonuçlanan ortaklık anlaşmasına göre müşterilere devredebilir.

2. Banka özellikle müşterinin yazılı dilekgesiyle ve onun kabulü ile menkul ve gayri menkul malları satın alıp mülkiyet devriyle sonuçlanan ortaklık şeklinde müşterilerin ihtiyaçlarını gidermektedir.

3. Kiracının (müşterinin) yazılı isteği ve kabulü iki noktayı kapsar.

a. Söz konusu olan malın türü ve özellikleri dikkatlice belirtecektir.

b. Söz konusu malın seçmesi, teslim etmesi, taşınması ve takması sorumluluğu kiracı tarafından üstlenilecektir.

4. Sınırlı olarak kullanma gücünü sahip olan malların satın alması veya takip bir süre kullandıktan sonra yeniden kullanmak için işe yaramazsa bu tür mallarla leasing sözleşmesi yapmak yasaktır.

(35) BANK MELLAT, "İslami Kredilerin Uygulama Şartları", Bank Mellat'ın uygulama el kitabı, Bank Mellat Yay. Eğitim Bölümü, S.54

5. Mülkiyet devriyle sonuçlanan ortaklığın süresi en fazla kira veren malın ekonomik ömrünü göre olacaktır. Ekonomik ömrü iki seneden az olan mallar üzerinde anlaşma yapmak yasaktır. Bu anlaşmalar genellikle orta ve uzun vadeli grubunda yer almaktadırlar. (En fazla 25 yıl)

6. Kira veren malın değeri satın alma konusunda tamamlanmış fiyatına göre, bankaya ait mevcut malların değeri da piyasa fiyatına göre, ayrıca kira süresi ve bankanın uygun gördüğü kâr payı da banka tarafından saptanacaktır. Her yukarıdaki özelliklerinden dolayı eklenen kâr miktarıyla beraber bankanın kâr payı tarım sektöründe en az % 6 en fazla % 8, sanayi ve maden de en az % 6 en fazla % 10, hizmet sektöründe en az % 10 en fazla % 12 olacaktır.

7. Malın değerini banka eşit veya eşit olmayan taksitlerle alacaktır.

8. Banka sözleşme yaparken sözkonusu malın ekonomik ömrüne göre değerinin en az % 20'sini peşin olarak alabilir.

9. Banka sözleşmede aşağıdaki konuları da belirtmek zorundadır.

a. Kiracı malın korunması, saklaması ve doğru olarak kullanmasını üstlenmek zorundadır.

b. Kiracı sözkonusu malı kira veya herhangi bir anlaşma adına başka kimselelere devredemez.

c. Kira süresince bakım, onarım ve diğer konularda yapılan masraflar kiracıya ait olup kira veren kişilerden hiç birşey istenmez.

d. Bankanın onayı olmadan kiracı malın yerini, şeklini veya onu herhangi bir özelliği üzerinde kesinlikle hiç bir değişiklik yapamaz.

e. Kiracı sözkonusu malı ile ilgili bütün vergi masrafları kira verenden herhangi bir istekte bulunmadan ödemek zorundadır.

f. Kira süresince kira veren taraf malı görme ve denetleme hakkına sahiptir.

10. Banka malın vergisini ödenmesi veya malın kullanılması ile ilgili gerekli belgeler ve izinleri çıkarılması gibi konularda kiracıya vekâlet veya temsil etme yetkisini verebilir. Bu konularda ödenen herhangi bir masraf kiracıya aittir.

11. Banka kendi yönetmeliklere göre kira süresince banka lehine malı sigortalattırabilir. Bütün maliyeti de kiracıya aittir.

12. Sözleşme iyi niyet kurallara uygun olarak uygulanması ve verilen fonu güvence altına alabilmesi için banka yeterince teminat isteyebilir.

13. Bankalarca gerçek veya tüzel kişilere verilen en fazla kredi miktarı 500 milyon Riyal'dir.

3.2.2.3. Self Sözleşmesi

Eğer satıcı belirli bir fiyat ile belirli bir malı sözleşmenin şartlarına uygun olarak zamanında belirli bir alıcıya teslim ederse (uygulamada üretim mallarını peşin veya önceden satın almaktır) ortaya çıkan sözleşmeye Self sözleşmesi denir. Bu sözleşmenin genel şartlarını aşağıdaki gibi inceleyebiliriz (36).

1. Banka üretim alanlarda (sanayi, maden, tarım) faaliyet gösteren gerçek veya tüzel kişilerin döner sermayesini karşılamak amacıyla bu anlaşmalara başvurabilir.

2. Üretim birimlerinin mamullerini peşin olarak üretimden önce bankalarca satın alması sözleşmenin şartlarına göre yalnız şu şekilde geçerlidir.

a. Üretim yapan birimler, yazılı olarak istekte bulunursa

b. Üretim yapan birimler müşterilerin isteği doğrultusunda üretim yaparsa

c. Üretim yapan birimlerin üretildiği mamuller kolayca satılabilecek mamuller olmalı

3. Bankalarca satın alınan mamulun peşin alış fiyatı tahmin edilen satış fiyatının % 8-12 oranından daha düşük olmalı

4. Banka üretim birimlerinin mamullerini peşin satın alırken aşağıdaki konulara uymak zorundadır.

a. Bu malların fiyat belirlemede önemli olan temel özelliklerini saptanması

b. Önceden satın alınan mamüllerin tüm fiyatını satıcıya nakit olarak ödenmek zorunluluğu vardır.

c. Teslim etme tarihini saptamak

d. Sözleşmede sözkonusu olan malın miktarı, sayısı, ağırlığı ve diğer özellikleriyle birlikte teslim etme yerini saptamak

e. Satıcının belirttiği zamanında teslim etmesini sağlamak ve ona güvenmek

(36) BANK MELLAT, "İslami Kredilerin Uygulama Şartları", Bank Mellat'ın uygulama el kitabı, Bank Mellat Yay. Eğitim Bölümü, s.40

5. Sözleşmenin süresi en fazla bir üretim dönemi olup bir yıldan fazla olmamalı. Bu süre sözleşme başladığından itibaren mamulün teslim etme tarihine kadar sürecektir.

6. Banka önceden satın alınan mamulleri vadesinden önce satamaz. Ancak vadesinden sonra teslim etmeden önce bu malları satabilir.

7. Banka satın alınan mamulleri vadesinden sonra en kısa zamanda satmak zorundadır. Banka taksitli satışların şartlarına uygun olarak da bu malları satabilir.

8. Banka önceden satın alınan mamulleri teslim tarihinden satış zamanına kadar sigortalatmak zorundadır.

9. Satıcı sözleşmeye göre üstlendiği yükümlülüklerinin tümünü yerine getirmeye kadar bankaya teminat göstermek zorundadır.

10. Bankaların yönetmeliklerine göre önceden satın alma yoluyla gerçek veya tüzel kişilerden satın alınan malların miktarı 500 milyon Riyal'ı geçmemelidir.

11. Mamulleri önceden satın alma yönetiminde dikkat edilecek bir başka önemli husus da belirli bir mamulu dışarıdan satın almak değil belki türü ve özelliği belli olan ancak üretilmediği bir mamulu satın almaktır.

12. Üretilcek mamulün miktarı üretim yapan birimin kapasitesinden fazla olmamalıdır.

13. Satıcı ve banka arasında peşin satış üzerinde bir anlaşma varsa satıcı başka alıcılardan peşin para alamaz. Böylece sözleşme vadesine göre malı bankaya teslim etmek zorundadır.

14. Sözleşmede müşteriye bankanın temsilcisi gibi gösterilemez. Böylece satıcı vadesinde banka adına malı alıp satamaz.

15. Self sözleşmelerinde alınabilecek teminatlar:

a. Altın, nakit para, devlet tahvilleri, hazine bonoları ve bankanın borç senetleri ve tahvilleri

b. Borç senedi, menkul veya gayri menkulier, umumi depoların makbuzları

c. Yerli veya tanınmış yabancı bankaları kefil olarak alınabilir.

d. Ödenmesi için kamu kurumları kefil olarak alınabilir.

3.2.2.10. Ceale Sözleşmesi

Ceale'nin tanımına göre eğer bir taraf yapılacak bir iş karşılığında diğer tarafa belirli bir mal veya bir miktar para ödemeyi kabul ederse ortaya çıkan anlaşmaya ceale denir. Örneğin bankalar yapılan çek, havale işlemleri, kredi hesapların açılması gibi hizmetlerin karşılığında servis ücreti adına bir ücret alarak iş yaparlar.

Ceale Sözleşmesinin Genel Özellikleri (37):

1. Banka Ceale'de hem iş veren hem iş yapan olarak çalışabilir.
2. Banka işveren olarak yaptığı sözleşmelerin vekâletini bir başkasına devredebilir. Bu durumda banka projenin uygulanmasını, fonun tüketim biçimini, fonun geri ödenmesini ve sonunda projenin teslimini denetleyebilir. Yani bir iş yapan bankanın (veya işveren) onayı ile cealenin kullanma yetkisini üçüncü kişiye devredilebilir.
3. Bir veya bir kaç banka ile gerçek veya tüzel kişiler arasında ceale sözleşmesi yapılabilir.
4. Ceale sözleşmesinin süresi en fazla bir yıl olup inşaat, sanayi ve hizmet alanların geliştirilmesi için yapılmaktadır.
5. İşlemlerin bedeli bir veya bir kaç vade içersinde verip alınabilir.
6. İş bitirdikten sonra bedelini tamamlanması için en fazla üç yıl süre tanınacaktır.
7. Alınan işin bedeli iş maliyetleri yanında bankanın kârını da kapsayacaktır. Çalışmanın bütün masrafları önceden saptanıp sözleşmede belirtilmesi lazım ve iş yapan tarafından ödenecektir.
8. Banka iş yapan olarak girdiği çalışmanın % 20'sini işlemiden önce peşinat olarak almak zorundadır.
9. Banka iş yapan olarak girdiği bütün çalışmalarında çalışma miktarı en fazla 100 milyon Riyal olmalı.
10. Banka iş yapan olarak girdiği bütün çalışmalarında sözleşmeye göre yapılan hizmetlerin karşılığını güvence altına alabilmek için işverenden gerekli teminatı isteyebilir.
11. Eğer banka bir iş yapan olarak girdiği çalışmalarda bazı masraflar yapmışsa daha sonra da işveren ceale şartlarına aykırı davranırsa banka zararlarını işverenden isteyecektir.

(37) BANK MELLAT, "İslami Kredilerin Uygulama Şartları", Bank Mellat'ın uygulama el kitabı, Bank Mellat Yay. Eğitim Bölümü, s.63

12. Eğer sözleşmenin feshi iş yapan kişi tarafından istenirse iş yapan taraf herhangi bir ücret isteyemez. Bu nedenle banka bir işveren olarak sözleşme düzenlerken bunu gözönüne alarak fesih hakkına karşı tarftan alınır.

13. Bankanın beklediği kârlılık oranı tarımda en az % 6 en fazla % 6, sanayide en az % 6, en fazla % 10, inşaat, konut ve hizmet alanlarda en az % 10 en fazla % 12 olmalıdır.

14. Ceale sözleşmelerinde alınabilecek teminatlar:

- a. Nakit para, altın, devlet tahvilleri, hazine bonosu, banka tahvilleri
- b. Yerli veya tanınmış yabancı bankaların kefaleti
- c. Menkul veya gayri menkul malları, borç senedi, umumi depoların makbuzları

3.2.2.11. Muzarea Sözleşmesi

Sözleşmeye göre eğer bir taraf belirli bir süre içerisinde bir arsaya çiftçilik için başkasına verirse elde edilecek kazançlarını da aralarında paylaşırlarsa ortaya çıkan işlemi Muzarea denir. Bu tanımda da görüldüğü gibi bu sistem ile tarım sektörünün kısa vadeli finans ihtiyaçlarını giderilebilir. Böylece tarım sektöründe faaliyet gösteren çiftçilerin üretim gücünü artırarak tarımın gelişmesine yoi açacaktır.

Muzarea'nın Özelliklerini Aşağıda Sıralayabiliriz (38).

1. Muzarea her iki tarafın açısından uygulanabilir ve gerekli, resmi bir sözleşme olup, tek taraflı olarak sona erdirilmez. Muzarea bir veya her iki tarafın ölümüyle sona ermez sözleşme şartlarına bağlıdır.

2. Muzarea tarım sektöründe kısa vadeli kredilere ihtiyacı olanlara verilir. Bunun vadesi en fazla bir yıldır, ama sözleşmede sözkonusu tarım ürünün üretim süresi bir yıldan fazla sürerse bu süre sözleşmede bir çiftçilik dönemi olarak yazılabilir.

3. Faizsiz bankacılık kanunu ve Muzarea sözleşmesinin tüzüklerine göre banka sadece tarım arsasının sahibi olarak ya da onun kontrolü altında olan bir tarım arsasını muzarea yoluyla başkasına devredebilir. Bu durumda ayrıca banka su, tohum, tarım ilaçları, gübre, üretim araç ve gereçleri, taşıma araçları gibi gerekli olan malzemelerini de sözleşmeye göre temin etmek zorundadır.

(38) HEDAYATI A., SAFARI A., "İç Bankacılık İşlemleri", İran'ın Merkez Bankası Yay, s.147

Bankalar yalnız Para ve Kredi Şurasının onayı ile tarım arsalarını satın alma, kira verme, barışma ve diğer yollarla tahsil edebilirler.

4. Çiftçi kendi yazılı isteğiyle beraber arsanın mülkiyetini gösteren gerekli evraklarla muzarea sözleşmesi için başvurabilir.

5. Banka muzarea sözleşmesi yapmadan muzarea konusunu dikkatlice inceleyerek tarım mamullerinin türünü, kalitesini, miktarını ve diğer özelliklerini düşünerek bu konuda başarılı olacağından emin olmalıdır.

6. Muzarea'nın yönetmeliklerine göre çiftçi başka bir sözleşme ile muzarea konusunu başkasına devredemez. Bu nedenle ilk incelemelerde çiftçinin becerikliliği ve sorumluluğunu dikkatli olarak araştırılması gerekir.

7. Muzarea sözleşmesinde arsanın özellikleri her iki tarafın yetki, sorumlulukları ve yükümlülüklerin düzeyi belirtilecek ayrıca tarafların payı, çiftçiliğin türü, muzareanın süresi ve çiftçilik için gerekli olan diğer faktörlerin temin etme yolları da belirtmiş olmalıdır.

8. Banka sözleşmeyi onayladığından itibaren kendi uzmanlarıyla devamlı projenin başlaması, ekmesi, biçmesi, toplama aşamasını kontrol ve denetleyebilir (39).

9. Çiftçi sözleşmenin şartlarına göre üretilen mamulu bankanın onayı ve istediği üzerinde herhangi bir yerde bankaya teslim edebilir veya satabilir.

10. Banka yapılan sözleşme kurallara uygun olarak uygulanması ve istenilen sonucu ulaşması için:

a. Çiftçiden teminat alabilir.

b. Sözleşmenin süresince üretimin bütün aşamalarında özellikle ürünün satışını çeşitli kontrol ve denetimler altında tutabilir.

c. Gerekli olunca elde edilen ürünün bankaya verilen payı ürünün toplanmasından satışına kadar çeşitli tehlikeler karşısında sigortalatması gerekir.

d. Elde edilecek ürününden taraflara dağıtılan paylarına göre zorunlu olduğu durumlarda çiftçiye belirli bir miktar nakit para üretim dönemi sürecinde ödenebilir.

(39) BANK MELLAT, "İslami Kredilerin Uygulama Şartları", Bank Mellat'ın uygulama el kitabı, Bank Mellat Yay., Eğitim Bölümü, s.31

3.2.2.12. Mesağat Sözleşmesi

Mesağat sözleşmesi ağaç veya bahçe sahibi ile bahçıvan arasında elde edilecek ürünün belirli bir miktarı karşılığında yapılan bir sözleşmedir. Bu ürün meyva, yaprak ve başka şeyler olabilir. Bu sözleşmenin özelliklerini aşağıda inceleyebiliriz (40).

1. Mesağat sözleşmesi zorunluluk ve uygulanabilirlik özelliğine sahip olup fesih edilmez. Ancak tarafların kararıyla sözleşmenin şartlarıyla veya kanunların öngördüğü kurallarına göre son verilebilir. Mesağat sözleşmesi taraflarından birinin ölümüyle sona ermez. Eğer sözleşmede bir konu ile ilgili herhangi bir şart koymamış ise varisler tarafından sözleşme devam edecektir. Eğer mesağat sözleşmesi iptal edilirse elde edilen bütün ürün mal sahibine verilir ve bahçıvan yalnız kendi ücretini alır.

2. Mesağat kısa vadeli kredi grubunda yer alıp tarım sektörünün malı ihtiyaçlarının temini için kullanılacaktır. Mesağat sözleşmesinin süresi en fazla bir yıldır. Eğer bir yıl ürünün toplanması için yeterli değilse bu durumda sözleşmenin süresi ürünün elde edene kadar sürecektir ve buna göre sözleşme yazılacaktır.

3. Faizsiz bankacılık kanunu ve mesağat sözleşmenin tüzüklerine göre bankalar yalnız mal sahibi (bağcı) olarak kendi mülkiyeti ve kontrolü altında olan bağları ve bahçeleri mesağat yoluyla verimliliğini artırma ve tarım ürünleri üretme amacıyla su, gübre tarım ilaçları ve çeşitli taşıma araçları gibi malzemelerini de temin ederek mesağat sözleşmelere başlayabilirler. Bankalar yalnız Para ve Kredi Şurasının onayı ile bağlarını ve verimli ağaçlarını satın alma, barışma, kira verme ve diğer yollarla tahsil edebilirler. Bu tür sözleşmelere girmeden önce projelerin kesin kârlılığı üzerinde çeşitli araştırmalar ve incelemeler yapılması gerekir.

4. Mesağat sözleşmesine göre bahçıvan mesağat konusuna başka bir sözleşme ile başkasına devir edemez. Bu nedenle bahçıvanın güvenlik ve sorumluluk sahibi olduğunu önceden araştırılması gerekir.

5. Mesağat sözleşmesinde verimli ağaçların özellikleri, tarafların görevleri, sorumluluk ve yükümlülük çerçevesi belirtilmiş olmalı. Ayrıca elde edilen ürünlerinden her iki tarafa verilen pay, sözleşme süresi ve gerekli araçların tedarik etme biçimi belirtilmiş olmalı.

(40) HEDAYATI A., SAFARI A., "İç Bankacılık İşlemleri", s.154

6. Bankanın yaptığı sözleşme kurallara uygun olarak uygulanması ve istenilen sonuca ulaşması için

a. Gerekli gördüğü teminatı bahçivandan alabilir.

b. Sözleşme süresince çeşitli denetimler ve kontrollerle projenin gelişme sürecini denetleyebilirler.

c. Banka gerekli görürse elde edilen ürünlerinden bankaya verilen payı ürünün toplanmasından satışa kadar çeşitli tehlikeler karşısında sigorta ettirecektir.

d. Elde edilecek ürünlerinden taraflara dağıtılan paylara zorunlu olduğu durumlarda bahçivana belirli bir miktar nakit para üretim dönemi sürecinde ödenebilir.

3.2.2.13. Borcun Alışı

Bankalar üretim, ticaret ve hizmet sektörlerinde çeşitli kolaylıklar sağlayarak bu alanlarda faaliyet gösteren (gerçek veya tüzel) firmaların borç ve ticari senetlerini devletin koyduğu kuralları çerçevesinde satın alabilir. Para ve Kredi Şurasının tüzüklerine göre ticari ilişkilerinden doğan borcun karşılığında verilen değerli borç senetlerine ticari senetler denir.

Borç Alışlarının Özelliklerini Aşağıda İnceleyebiliriz (41).

1. Borç alışları kısa dönemli kredi olarak üretim, ticaret ve hizmet alanlarında üretim birimlerinin ihtiyaçlarını giderilmesi için kullanılıyor. Bunun vadesi bir yıldan fazla olmamalıdır.

2. Sadece ticaret ilişkilerinden doğan gerçek borç senetler borç alışın değerli evrakları ve senetleri arasında yer alabilir.

3. Bu işlemlerin en önemli özelliği yükümlülerin güvenli olmasıdır. Yani ödeme gücü ve geçmişi yükümlülüklerini yerine getirebilmek için uygun ve güvenceli olmalıdır.

4. Ticari ve borç senetlerin fiyatı gerçek fiyatın altında bir fiyat ile alınır. Bu fiyat farkı yıllık % 12 oranının altında olamaz.

5. Herhangi bir gerçek veya tüzel kişinin yükümlülük miktarı ticari ve borç senetlerin alış için bankanın toplam tasarruf ve sermayenin % 5'ine kadar olup en fazla bir milyar Riyal olacaktır.

6. Ticari ve borç senet satın veya alan kişiler arasındaki ticaret faaliyeti devamlı olup ticari kurallara ve ahlaklara uygun olmalıdır.

7. Borç senedi karşılığında alınan borcun vadesinden önce tamamı veya bir bölümü ödenirse bu süreye göre bankanın kâr payından bir miktar düşürülecektir.

3.2.2.14. Zımman Sözleşmesi

Zımman sözleşmesine göre başkasının zimmetinde olan bir malın kefaletini üstlenmektir. Örneğin banka iki kişi arasında yapılan bir ticari anlaşmasında kefil isteyen tarafın kefaletini üstlenecektir. Burada banka ipotek, borç senedi, değerli menkul senetleri veya gayri menkul malları teminat adı altında kefalet isteyenler tarafından alarak kefalet isteyen taraf yükümlülüklerini yerine getirmedikçe kefalet senedinde belirtildiği tutarı öbür tarafın yazılı isteği üzerinde tabii herhangi bir neden gösterilmeden ona ödemek zorundadır.

Kefalet Senedinin Özellikleri (42):

1. Kefalet senedinin istenmesiyle birlikte banka müşteri hakkında çok dikkatli bir araştırma yapacaktır. Bu araştırma başvuran kişinin kişiliği, tekniksel olarak yetkisi, ödeme gücü ve kefalet senedinde etkili olan diğer faktörler hakkında olacaktır. herhangi bir terslik varsa başvuran kişiye bu kefalet senedi verilmemelidir.

2. Bir müşterinin başvurusu ile başka bir kişinin adına bir kefalet senedi düzenlenmez. Yalnız başvuran kişi adına düzenlenip ona göre karar verilir.

3. Başka bir bankadan kredi veya borç alabilmek amacıyla bir banka kefalet senedi düzenlenmez. bu durumda bankalarından biri doğrudan müşterinin kredi başvurusu üzerine gerekli teminatı alarak borç verebilir.

4. Bankaların kefalet senedi gerçek bir kişiye başka bir kişiye karşı ya da gerçek ve tüzel kişilere başka tüzel kişilere karşı verilmez. Bankaların kredi sorumluları tarafından belirlenen ve kefalet senetleri verilirken alınan teminat veya yatırılan likidite miktarı değişik müşterilere olan güvence ve tanıma düzeyine bağlı olup müşteri tarafından kefalet senedi verilmeden önce temin edilmelidir.

Her kefaletin belirli bir vadesi olmalı bu vade de kefaletin konusuna göre değişebilir. Genellikle bu süre bir yıldan daha fazla olmaz. Eğer projenin uygulanması bir yıldan daha fazla sürecektse kefalet senedini yıllık olarak yazılıp daha sonra üç ay, altı ay veya bir yıl daha uzatılabilir.

(42) HEDAYATİ A., SAFARİ A., "İç Bankacılık İşlemleri", İran'ın Merkez Bankası Yay., Tahran 1988, s.159-160

6. Kefalet senedinin miktarını banka indirebilir. Kefalet senedinde yazılan miktar kime verilecekse onun yazılı başvurusu ve isteği üzerinde banka kefalet senedi isteyen kişiye ve başka menfaatları olan taraflara bu durumu bildirerek bu miktarı indirebilir.

7. Kefalet senedi aşağıdaki durumlarda sona erecektir.

a. Vadesi sona ermiş ve uzatması için alacaklı kişi başvurmamış ise

b. Kefalet senedinin asıl nushası ile birlikte alacaklı kişinin yazılı iptal isteği üzerinde sona erecektir. Kefalet senedini iptali üzerine durum yazılı olarak sözkonusu senedin bütün taraflarına bildirilerek alınan para veya teminat müşteriye geri verilecektir.

3.3. Kredi Verilebilmesi İçin Aranılan Nitelikler

İran'da kredi politikası faizsiz bankacılığın kanunları üzerinde kurulmuştur. Bu durumda bankanın kaynakları da genellikle tasarruf sahiplerine ait olduğu için banka bir emin olarak bu insanların adına gerekli kaynakları finans ihtiyacı olanlara islami kurallarına göre vererek, asıl kaynakta herhangi bir tehlike ve düşüş olmadan geri dönüşünü sağlam bir şekilde sağlayacaktır. Bu nedenle kredi verilirken toplumda değer verilen ayrıca bankacılığın amaçlarından kaynaklanan bazı temel şartlar ve özellikleri de aranmaktadır.

Kredi verilmesinde aranılan bu nitelikler (43):

1. Güvenirlilik kabiliyetine sahip olmak
2. Tekniksel kabiliyetine ve sâlahiyetine sahip olmak
3. Ödeme gücüne sahip olmak
4. Teminat ve ipotek verebilmek

1. Güvenirlilik kabiliyetine sahip olmak: Bu konuda banka başvuran kişinin geçmişte ve şu andaki ticari ilişkilerinin durumunu ve onun davranışları, istekleri ve sosyal ilişkileriyle ilgileniyor. Banka kişinin alışkanlıklarını, özel faaliyetlerini ve sosyal ilişkilerini bilmek zorundadır. Ayrıca onunla çalışanları hakkında ve onun yaşama biçimi ile ilgili çeşitli bilgileri toplamak zorundadır.

Özet olarak onun kişiliğini ayrıca verilen kredinin geri dönüşünü etkileyen bütün faktörleri dikkatlice inceleyip araştırmak zorundadır.(44)

Kişilik özelliklerini daha iyi tanıyabilmesi için genellikle banka ile olan ilişkilerini inceleyebiliriz. Ancak güvenirlilik söz konusu olunca temelde kişinin ünü, ödeme tarzı, toplumda kariyeri disiplini, davranış tarzı, taahhütlerine olan bağlılık, kişinin huyu, konuşması, inançları, yaşı, öğrenim düzeyi, ailevi durumu, onunla çalışanların durumunu dikkate alarak kapsamlı bir araştırma yapılacaktır.

2. Tekniksel kabiliyetine ve sâlahiyetine sahip olmak: Bu konuda bankaya başvuran kişinin ekonomik faaliyetini devam edebilmesi için gerekli olan imkanlara sahip olduğunu ayrıca kişinin tekniksel gücü verilen kaynağın verimli kullanılması ve tahsil etmesi için yeterli olacağını araştıracaktır. Aslında tekniksel olarak verimlilik, yönetim gücü, profesyonellik tecrübesi, firmanın yönetiminde olan hırs ve gelişme isteği bu konuda büyük bir rol oynamaktadır. Çünkü verilen kaynak tek başına bir işe yaramaz. Bu konuda eğer teknoloji, bilgi, tecrübe, organizasyon, iyi bir planlama ve yönetim gücü olmazsa verilen kaynaklarla bir gelişme sağlanmaz. Bu nedenle kredilerin incelenmesinde firmanın faaliyet gösterdiği alanlarda gerekli bilgiler ve izinleri sahip olduğunu unutulmaması gerekir.

3. Ödeme gücüne sahip olmak: Bankalar kredi için başvuran firmaların mali durumu hakkında güvenli ve sağlam bilgileri alma zorundalar. Bunun sebebi de çeşitli nedenlerden dolayı ortaya çıkan ekonomik krizi, mali sıkıntıları, iktisadi durgunluk, pazar payını kaybetmesi, rakiplerin baskısı ve diğer durumları karşısında firmanın dayanabilirliğini ölçmesidir. Eğer firmaya fon temin edilecek tek kaynak banka ise bu bankalar için tehlike sayılır. Çünkü ticari faaliyetlerinde karşılaçağı tek bir mali veya ticari sorun ile bankaya olan yükümlülükleri tehlikeye düşer ve ödeme gücünü kaybedebilir. Böylece banka kaynak kaybı yüzünden zarar edecektir.

4. Teminat: Bankalar mevduat sahiplerinin paralarını kullandıkları için bir emin olarak bunları korumak zorundalar. Bu nedenle bankalar müşteriye verilen kredileri karşısında teminat veya önemli bir ipotek alarak bu kaynağı çeşitli ekonomik bunalımları veya müşterinin karşılaştığı sorunları karşısında koruyabilecektir. Ayrıca bankalar ticari bir kuruluş oldukları için verilen kredilerde kendi

(44) SEDGHİ Abbas, "Bankacılık Temelleri", İdari Bilimleri ve Ticaret İşletmeciliği Fakültesi, Tahran Üniversitesi, 1. Baskı, Tahran 1967

kâr payını da hesaplayarak ana para ile beraber kâr paylarını da almak zorundalar. Sonuçta herhangi bir ekonomik faaliyetinde özellikle mevcut olan kredi faaliyetlerinde teminat veya ipoteğin temel rolü tahmin edilen tehlike miktarını en aza düşürmektir. Eğer her iki taraf beklenmemiş durumlarla karşılaşarlarsa kendi çıkarlarını korumak zorundalar. Böylece ipotekten yararlanarak kendi gelir ve kaynaklarını daha kolay tahsil edebilirler.

Yukarıda anlattığımız bütün bu konuları bankalar kredi verirken gözönüne alarak kredi istihbarat adına bir rapor hazırlarlar. Böylece müşterilerin mali durumu, ödeme tarzı, ünü, güvenirliliği ve diğer özellikleri hakkında banka bilgi sahibi olacaktır. Bu rapor kesinlikle gizli olup müşteri veya başka üçüncü kişilere verilmeyecektir.

İstihbarat raporu aşağıdaki konularda oluşturacaktır:

1. İlk defa kredi alabilmesi için başvuran ve banka onları yeterince tanımadığı durumlarda oluşturulur.
2. Başvuran kişinin son günlerdeki değişiklikleri hakkında onun mali ve genel durumunu gösteren yeni bilgilere ihtiyaç duyulduğunda oluşturulur.
3. Bankanın iç kurallarına göre müşterinin kredi istihbarat raporunun geçerlilik süresi bitmişse (Bu süre genellikle bir yıldır.) yeniden oluşturulur.
4. Üçüncü kişiler başka kişilerin yükümlülüklerine kefil olup, bankaya karşı sorumlu olurlarsa bilgi toplanır.
5. Borç senedi verilenler hakkında oluşturulur.
6. Kişinin onayıyla yabancı bankalarca bilgi istenirse istihbarat raporu oluşturulur.

Rapor için gerekli olan bilgileri aşağıdaki kaynaklardan toplanabilir:

1. Başvuran kişinin ortak veya ortaklarından veya kendisinden
2. Kredi başvurusunda adı geçen referanslarından
3. Başvuran kişinin faaliyet alanı hakkında yeterli bilgiye sahip olan kefillerinden ve arkadaşlarından
4. Bankalar ve çeşitli kredi kurumlarından
5. Komşulardan ve bölgede emin olarak tanınmış insanlardan
6. Başvuran kişiyle devamlı çalışan kişilerinden

Bankalarda kredi istihbarat sistemi bankanın kredi politika - sına göre çeşitli yöntemlerle uygulanmaktadır. Örneğin (45):

1. Doğrudan belgesseli olarak bilgi kaynaklarına başvurmak: Bu yöntemde doğrudan başvuran kişi ile görüşme yaparak ondan tapu senedi, kira sözleşmesi, faturaları, muhasebe defterleri, mali hesapları gibi evrakları istenebilir.

2. Dolaylı yoldan bilen kişilere başvurmak: Bu yöntemde onunla çalışanlara, kefillere, komşulara, onu tanıyanlara ve diğer kişilere başvurulur.

3. Birleştirme yöntemi: Burada yukarıdaki iki yöntem birleş - tirilerek uygulanabilir. Önce kesin bilgiler başvuran kişiden istenir sonra toplandığı bilgilerin doğruluğu hakkında çeşitli incelemeler yapılacaktır. Böylece toplandığı bilgileri rapor halinde hazırlayıp bankaların kredi yöneticilerine iletilecektir.

(45) HEDAYATI A., SAFARI A., "İş Bankacılık İşlemleri", İran'ın Merkez Bankası Yay., Tahran 1988, s.172

B Ö L Ü M : 4

İRAN BANKACILIĞININ DÜNÜ VE BUGÜNÜNE BİR BAKIŞ

İran ekonomisinin yapısını incelediğimizde hep dışa bağımlı bir ekonomi olduğunu rahatlıkla görebiliyoruz. 19 Ağustos 1953 yılındaki darbeden, 1978 yılında olan devrime kadar yapılan bütün para ve bankacılık politikaları İran ekonomisinin bağımlılığı üzerinde çok önemli etkiler bırakmıştır. Tabii ülkede yapılan bütün para ve bankacılık politikalarını ekonominin başka sektörlerinde olduğu gibi petrol gelirlerinin inış ve çıkışını ve etkisini dikkate almadan inceleyemeyiz. Yıllar boyunca petrol gelirleri bütün alanlarda para ve bankacılık sisteminin eksikliklerini kapatıp en kötü olayların çıkmasını engellemiştir. Bankalar da belirli kişi ve gruplara kolay, ucuz ve büyük krediler sağlayarak hayatlarını sürdürmüşler. Bu eksiklerin tamamlanması ve ülkeyi bağımlılık olayından kurtarılması için herhangi bir çalışmaya izin verilmemiştir.

4.1. Devrimden Önce Uygulanan Politikalar

Devlet 19 Ağustos 1953 darbeden sonra petrol gelirlerinden başka dış borçlar ve yardımlarını da harcayarak kapitalistik bir sistem içersinde daha fazla dışa bağımlı bir hale gelmiştir.

1957 Yılında altının fiyatı üzerinde (Riyal olarak) bir değişiklik yaparak bu yoldan elde edilen 7 milyar Riyal, kredi şeklinde özel sektörün sermayedarlarına verilmiştir. Ulusal paranın değeri düşerken çıkartılan paranın güvencesi ve desteği üzerine yeniden bir değerlendirme yapılmış ve bu durumda da özel sektör için ucuz kredileri bulma imkanı doğmuştur. Ayrıca İran'ın Para Politikası da Kapitalizm'in Para Politikasına göre ayak uydurmaktaydı. Bu tür para ve bankacılık politikasının sonucu özel sektörün yatırımları kamu sektörün yatırımlarına göre ikinci kalkınma programlarının ikinci yarısında büyük bir artış göstermiştir. 1954-1962 Yılları arasında toplam 547.5 milyar Riyal kredi verilmiştir. Bu miktarın % 52.4'ü yani tam 286.8 milyar Riyal özel sektöre gerisi kamu sektörüne ayrılmıştır (46).

İkinci kalkınma programlarının ilk yıllarında devlet bankalarda kendi mevduatlarını arttırarak enflasyonu karşı bir tutum oluşturmuştur. Halbuki özel sektör ile olan ilişkisi

(46) Devlet Planlama Teşkilatı, "Yedi Senelik İkinci Kalkınma Programın Uygulama Raporu", 1965, s.4-8

ve onlara sağılayan yüksek kredilerle bankacılık sistemi bu tutumun tam tersine doğru ilerlemekteydi. Üçüncü Dünya Ülkeleri üzerinde Uluslararası Para Fonu tarafından yapılan devamlı baskıları nedeniyle özellikle İran Bankaları da aynı politikaları doğrultusunda döviz işlemlerini ve Riyal toplamak için döviz satışlarını başlamışlar. Böylece bu yoldan elde edilen paraları yeni kredilerin verilmesi için kullanmışlar. Bunun sonucu paranın miktarı ülke ekonomisinin büyüme miktarından daha fazla artmıştır. Bu enflasyonistik faktörlerin yanında kamu kurumlarınca merkezileştirememiş bir şekilde uygulanan dışarıdan borç alma politikası da fiyatlarının artışı, ülkenin döviz rezervlerinde düşüşünü ve yeni bir ekonomik krizin başlanmasını ikinci kalkınma programla ortasında sebep olmuştur. Dışarıdan borç alma konusundaki artış öyle bir hale gelmiş ki 1954 yılında ana para ve faiz ile toplam 13.2 milyon dolar olan dış borçlar 1961 yılında 118.6 milyon dolar yani tam 9 katı artmıştır (47).

Devlet bu krizden kurtulmak için özel sektöre tanınan kredi miktarını yine artmıştır. Ancak bu defa krizin yapısından ve boyutundan dolayı gizli mevduatların hacmi artmış ve herhangi bir yeni yatırım yapılmamıştır. Özel sektöre verilen krediler, üretim alanlarında yapılan yatırımlara ilgisiz kalması ve açık kapılar adı altında uygulanan politikaları nedeniyle artan fiyatlar ve ülkenin döviz rezervlerinde meydana gelen düşüşler yüzünden Uluslararası Para Fonu yardımıyla İstikrar Programı adı altında yeni bir program düzenlenmiştir. Bu planın amacı verilen kredileri ve artan faiz oranını denetleyerek genişletti mallara olan halk taleplerini düşürmek idi. Bu yoldan fiyat üzerinde istikrar kurarak ithalat yüzünden ülkenin ödemeler dengesi üzerine gelen baskıyı da azaltabilirdi. Bu program doğrultusunda 1961 yılında faiz oranının resmi değeri % 4'ten % 6'ya yükselmiştir. Ayrıca Bank Milli'nin en düşük faiz oranı resmi faiz oranından % 2.5 daha yüksek olarak saptanmış ve özel tasarruf mevduatlarının dikkatini çekebilmesi için bu mevduatların faiz oranı % 4'ten % 5'e çıkmıştır. Bu programın uygulanması nedeniyle fiyatların artış oranı % 1'den daha fazla artış göstermemiş ve ülkenin döviz rezervlerinde de artış görülmüştür. Ancak yatırımların düşmesinden dolayı ekonomideki durgunluk ve işsizlik artışı başgöstermiştir.

Üçüncü Kalkınma programında, yedi yıllık bir çalışma sonucu toplam 468.2 milyar riyal net olarak bankacılık şebekesi tarafından kredi verilmiştir. Bu miktardan 360.7 milyar riyal yani % 76.8'i özel sektöre, gerisi de kamu sektörüne ayırmıştır.

(47) REZAGHY İbrahim, "İran Ekonomisi", Ney Yay., Tahran 1988, s.228-230

Kamu sektöründeki yatırım artışı yanında özel sektöre verilen kredi artışı da 1964'ten 1965'e kadar (üçüncü kalkınma programının dördüncü yılı) ekonomide bir rahatlamaya sebep olmuştur (48).

Özel sektör bu dönemde kendi kısa ve uzun vadeli mevduatlarının hacmini arttırmıştır. Böylece bu mevduatların hacmi 1961 yılında 39.2 milyar riyal iken (23 milyar Riyal'ı kısa vadeli mevduat) 1967 yılında tam 3 katı daha yükselerek toplam 113.5 milyar Riyal'a (46.3 milyar Riyal kısa vadeli mevduat) ulaşmıştır. Üçüncü Kalkınma Programında da aynı yoldan yararlanarak özel sektörün genişlemesi ve serbest piyasa sistemin büyümesine çalışılmıştır. Petrol gelirlerindeki artışın yanında dışarıdan borç alma ve endirek vergilerin artışı (36.2 milyar Riyal ve yıllık % 11.4 ortalama bir artış ile Üçüncü Kalkınma Programı boyunca) da belirli bir grup sermayedarların hizmetinde yer almıştır. Ancak belirli grup insanlar yatırımların hacmini özellikle üretim için yapılan yatırımların hacmini arttırmak yerine kendi mevduatlarının hacmini arttırmak için daha fazla çaba göstermişlerdir.

Dördüncü Kalkınma Programında bankacılık birimlerin sayısı hızla artmış ve bu birimlerin miktarı 1967 yılında 34.7'den tam iki katı artarak 1972'de 6984 birime ulaşmıştır. Ayrıca bankacılık işlemlerinin hacmi de artmıştır. Özel sektörün uzun vadeli mevduat hesaplarına dayanarak bu sektöre verilen kredilere rağmen dış ve iç kaynaklarından sağlanan borç yıllık olarak % 20.6 oranında artmış ve 1967'de verilmiş borç ve kredilerinden geri kalan miktar 142.3 milyar Riyal iken bu miktar 1972 yılın sonuna kadar 362.4 milyar Riyal'a çıkmıştır. Aynı dönemde ülkenin dış borcu yıllık olarak % 27 oranında yükselerek 11.4 milyar Riyal'dan 37.6 milyar Riyal'a ulaşmıştır. Özel sektöre verilen bu kredilerden sadece % 15.6'ı endüstri sektörüne ve % 8.9 tarım sektörüne ayırmıştır. Halbuki % 26.8'si iç ticarete ve % 21'i de belli olmayan diğer masraflar için harcanmıştır (49).

1967-1972 Yılları arasında toplam 173.5 milyar Riyal özel sektörün uzun vadeli mevduatında artış göstermiştir. (Yıllık ortalama % 29.1 bir artış.) Bu miktarın 164.1 milyar Riyal'ı yani % 94.6'sı ticari bankalarda yoğunlaşmıştır (50).

Dördüncü Kalkınma Programını yıllar itibariyle özel sektörün para hacmi, mevduat hacmi ve toplam likidite hacmi bakımından iki döneme (1966-1970 ve 1971-1972) ayırabiliriz. İkinci dönemde bu artış daha hızlı olmuştur. Öyleki paranın

(48) Devlet Planlama Teşkilatı, "Üçüncü Kalkınma Programın Uygulama Raporu" 1965-1967, s.25

(49) Merkez Bankası, "Yıllık Ekonomi Raporu", 1972, s.24-26

(50) REZAGHY İbrahim, "İran Ekonomisi", Ney Yay. 1988 Tahran, s.228-230

hacmi ilk üç yılında tam 20 milyar Riyal artmıştır. Ancak aynı dönemin iki yıl sonrasında artış 61.3 milyar Riyal'a (tam üç katına) ulaşmıştır. Tasarruf mevduatların hacmi ilk üç yılında 71.1 milyar riyal iken iki yıl sonrasında 103 milyar Riyal'a ulaşmıştır. Özel sektörün toplam likiditesi de ilk üç yılında 31.7 milyar Riyal olup iki yıl sonrasında 164.3 milyar Riyal'a çıkmıştır. Dördüncü Kalkınma Programının son iki senesindeki özel sektörün bu artışları doğrudan petrol gelirlerindeki artışlarından kaynaklandığını söyleyebiliriz. Çünkü petrol konsorsiyumu ile 1970 yılında bir anlaşma yapılmıştır. Bu programın süresince bir yandan Merkez Bankası kamu ve özel sektörlerine sağladığı kredilerinde artış yaparken (kamu kredilerinde yıllık ortalama 1.22 büyüme ile) diğer yandan iç kaynaklarını çekebilmesini sağlamak ve talebin artması sonucu meydana gelen enflasyonist baskısını da azaltmak için resmi faiz oranını kısa, uzun vadeli ve vadesiz mevduatlarının ve tasarruf mevduatlarının faizlerini ayrıca çeşitli mevduat oranlarını da arttırmıştır. Beşinci Kalkınma Dönemi bankacılık şebekesinin genişleme dönemi ile rastlanmaktadır. Bankalar bu dönemde 24'ten 36 banka sayısına ulaşmıştır. Ayrıca bu bankaların şube sayısı da 6992 birimden 7913 birime çıkmıştır. Bankacılığın çalışma ve faaliyet hacmi de yıllık ortalama % 43 bir büyüme ile tam 6 katı büyümüştür (51).

1974 Yılında petrol fiyatlarında tam dört katı artış olunca, petrol malların ihracatında da istikrar sağlanmış bu da birçok kişiyi bu pastadan daha fazla pay alabilmek için telaşa düşürmüştür. Özel sektöre verilen kredi miktarı yıllık ortalama % 39 bir büyüme ile 365 milyar Riyal'dan 1972 yılında tam 5 katı yükselerek 1977'de 1869 milyar Riyal'a ulaşmıştır. Halbuki kamu sektöre verilen kredi miktarında yılda sadece % 36'lık bir büyüme ile 221 milyar Riyal'dan (1972 yılında) 1033 milyar Riyal'a (1977'de) varmıştır.

Aynı dönemdeki özel sektörün kredi artışlarıyla birlikte bu sektörün likidite miktarında da hızlı bir gelişme olmuş ve 1972 yılında 400 milyar Riyal olan bu likidite miktarı yıllık ortalama % 39.8'lik bir büyüme oranıyla 2139.5 milyar Riyal'a (5.3 katı) 1977 yılında ulaşmıştır. Para ve diğer likiditelerin ortalama büyüme oranı da yıllık % 37.9 (paranın hacmi) ve 141.1 tasarruf mevduatları olmuştur. Sonuçta tasarruf mevduatların miktarı özel sektörün toplam likiditelerindeki payı programın ilk yılında % 60.3 oranırken programın son yılında bu pay % 63.1'e ulaşmıştır. Böylece Dördüncü ve Beşinci Kalkınma Programı sırasında özel sektörün likiditesi 1967 yılında 144.3 milyar Riyal iken tam 14.8 katı yükselerek 1977 yılında 2139.5 milyar Riyal'a varmıştır.

(51) Merkez Bankası, "Yıllık Ekonomi Raporu", 1977, s.108

Bu dönemde bankacılık sisteminin özel sektöre sağladığı toplam kredi miktarı 143.3 milyar Riyal'dan (1967 yılında) 13 kat daha yükselerek 1868.3 milyar Riyal'a ulaşmıştır. Bu da aynı hızlı gidişin eskisi gibi devam ettiğini göstermektedir.

Ülkenin bankacılık şebekesi ve para politikası, özellikle kredi sistemiyle ülke kaynaklarını belirli grup insanlar için yoğunlaşmış ve onların amaçları doğrultusunda kullanılmıştır. Bu servetler ve kaynaklar gittikçe artmış ve ülke dışına çıkarılmıştır. Bu durum ülkede kapitalizmin gelişmesi ile daha da normal bir hale gelerek gittikçe artmıştır. Ancak bir ülkede güvensizlik, siyasi ve ekonomik istikrarsızlık söz konusu olunca dışarıya sermaye, kaynak ve servet kaçırılması da artar. Böylece sermayedarlar kendi likiditelerini daha güvenli alanlara yatırmaya başlarlar. Bu olay kısa bir süre içersinde sermayedarların elinde bir baskı aracı gibi görünecek böylece onların amaçlarına ters düşen karşı politikaları üzerinde bunu bir silah gibi kullanacaklardır (52).

Padişahlık rejiminin son yıllarında ülke kaynaklarından milyonlarca dolar para ve bankacılık sisteminin vasıtasıyla dışarıya çıkarılmıştır. Bu bir ülke ekonomisi için büyük bir darbe sayılır. Bankalarca verilen kredilerin büyük bir bölümü belirli grup insanlara yani rejime bağlı sermayedarlara ayrılabilir ve bu grup insanlar bankacılık sistemin bütün özel avantajlarından istedikleri zaman yararlanabiliyorlar. Ayrıca vergi sisteminde de bu grup, yine çeşitli muafiyetler yararlanabilirler. Bu durumda halk bütün vergi yükünü tek başına taşımak zorundadır. Ayrıca para ve likidite hacminin artması ve fiyatların yükselmesinden kaynaklanan enflasyonistik baskıyı her zaman olduğu gibi yine halk üstlenmiştir. Bu durum hâla devam etmektedir (53).

4.2. Devrimden Sonra Uygulanan Politikalar

1976 Yılında enflasyonun hızlı artışı ve bankacılık sisteminin çöküşü devam etmiştir. Halk bankaya olan güvensizliğini doğrudan bankalara başvurup mevduatlarını çekmesi ile göstermiştir. Bu durum bankaların iflasına sebep olmuştur. Diğer yandan bazıları da sermayelerini dışarıya çıkartmışlar. Bu da olayın korkunç boyutunu daha iyi gösteren bir delildir.

Merkez Bankası disonbilité oranı, mevduat karşılık oranı, döviz likidite oranı ve faiz oranını düşürerek, bankalara kaynak bulabilmek amacıyla çeşitli kolaylıklar sağlamıştır. Ama alınan yeni kararlar sadece sistemin çöküşünü biraz daha ertelemiştir.

(52) REZAGHY İbrahim, "İran Ekonomisi", Ney Yay., 1988, Tahran, s.234

(53) REZAGHY İbrahim, "İran Ekonomisi", Ney Yay., Tahran 1988, s.235

1976 Yılında paranın hacmi, 1977'ye göre % 56.4 bir büyüme oranıyla yükselerek 1974 dışında (% 61.4) 1970'li yılların en yüksek büyüme oranını elde etmiştir (54).

Ancak 1976 yılındaki bankacılık sisteminin durumu genellikle güvensizlik ve halkın elinde birikmiş olan banknot ve sikkelerin hacmindeki artışından kaynaklanmaktadır. Bu miktar özel sektörün kısa dönemli mevduatından daha düşük olmuştur.

Bu dönemde özel sektörün kağıt para ve sikkeleri saklaması kısa ve uzun vadeli mevduatların hacmini düşürmek isteğine rağmen bu sektöre verilen kredi miktarı 1976 % 17.7 bir büyüme ile 330 milyar Riyal'a ulaşmıştır (55).

1972 Yılında yeni bir bankacılık politikası ile başlayan özel bankaların millileştirilmesi, çeşitli bankaların birleştirilmesi, uluslararası para piyasalarında bankaların borç alma faaliyetlerinin sınırlandırılması, ithalat ve aynı zamanda petrol gelirlerinin artışı ile bankacılık sisteminin dış borçlarında 66.3 milyar Riyal'lık bir düşme meydana gelmiştir. Böylece dış borçların toplamı 987 milyar Riyal'a ulaşmıştır. Bu miktar 1976'de 590 milyar Riyal olmuştur. Sonuçta bankacılığa olan güvensizlik gittikçe ortadan kalkmış ve nakit para miktarındaki artış hızı da düşmüştür. Para ve likidite hacmi hâla artmaktaydı. Dolayısıyla özel sektörün likidite miktarı üzerine 1976 yılına göre % 37.7'lik bir artış görülmüştür.

1980 Yılında savaşın başlaması, Batılı Ülkeler tarafından ekonomik ve petrol ambargosunun uygulanması ve ham petrol ihracatında düşüş nedeniyle meydana gelen döviz sıkıntısı yüzünden döviz gelirlerinde azalma olmuştur. Bu dönemde iç sanayi üretimi azalmış ve halk da eski tüketim alışkanlığını sürdürmekteydi. Ayrıca ithalat ve döviz ödemelerinde artış başlamıştı. Bu nedenle ödemelerde döviz açığı meydana gelmiştir. Bu dönemde dış varlıklarında 1979 yılına göre 307.2 milyar Riyal'lık bir azalma olmuş ve bankacılığın dış borçları da 219.3 milyar Riyal'a düşmüştür.

1980 Yılında devletin genel gelirlerinde bir azalma olmasına rağmen, giderleri savaş nedeniyle bankacılık sistemine dayanarak % 42.3'lük bir artış ile 875.5 milyar Riyal olmuştur. Kamu sektörünün net borçları (kamu mevduatları dışında) 876.6 milyar Riyal'a ulaşmıştır. Bu rakam 1979 yılında 333.3 milyar Riyal olmuştur (56).

(54) İran'ın Merkez Bankası, "1978 Yılıın Ekonomik Raporu", 1978 s.76

(55) İran'ın Merkez Bankası, "1978 Yılıın Ekonomik Raporu", Tahran 1978 s.80

(56) İran'ın Merkez Bankası, "Yıllık Bilançosu ve Ekonomik Raporu", 1979-80

Özel sektörün likiditesinde büyüme oranı 1979-1983 yılları arasında periyodik olarak % 36.7'den % 17.4'e düşmüş yani geneldi bir düşme göstermiştir. 1981 Yılında % 17.8'e düşmüş, daha sonra biraz artmış ve yine düşüş sürecine devam etmiştir. Sonuçta özel sektörün likiditesi 1978 yılında yıllık ortalama % 23.7'lik bir büyüme ile 2578.6 milyar Riyal'dan tam üç katı daha yükselerek 1983 yılında 7456.2 milyar Riyal'a çıkmıştır. 1984 Yılında özel sektörün likiditesi 1983 yılına göre % 6.8'lik bir büyüme ile 7966.4 milyar riyal'a ulaşmıştır. (Tablo 3)

Paranın hacmi de yıllık % 25.9'luk bir artış oranıyla 1978 yılında 1236.5'den (üç kat daha yükselmiştir) 3869.6 milyar Riyal'a (1983'te) çıkmıştır. bu dönemin en fazla büyüme oranı 1979 yılına aittir. Bu yılda tam % 34.7 oranında artmıştır. Bu oran 1980'de % 32.3 olmuştur. 1982 Yılında para hacminin büyüme oranı % 11 olup bir önceki seneye göre (% 26.7) büyük ölçüde düşmüştür. 1984 Yılında bu oran 1983'e göre % 17.6 oranında artmış ve tam 4557 milyar Riyal olmuştur. (Tablo 3)

Halkın elindeki kağıt ve sikke paraların miktarı 1978'den başlayarak 1979-1983 yılları arasında yıllık ortalama 18.5 bir büyüme oranıyla yükselmiştir. Bu dönemin en büyük artış oranı 1980 yılında (% 32.7) gerçekleşmiştir. Kağıt ve sikke paraların miktarı 1978'de 802.7 milyar Riyal'dan (2.3 katı daha yükselmiştir) 1856.1 milyar Riyal'a (1983 yılında) ulaşmıştır.

TABLO: 3 1967-1984 YILLARI ARASINDA ÖZEL SEKTÖRÜN LİKİDİTESİ (MİLYAR RİYAL)

Konu/Yıllar	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984
1) Paranın Hacmi (Kişi- lerin Elin- deki)	77.1	87.9	90.4	97.4	117	158.7	202.7	327.2	446.5	611.2	790.5	1236.5	1665.8	2203.3	2707.5	3483.9	3869.9	4557
Kağıt Para ve Sikkeler	(30.8)	(34.1)	(37.1)	(40.9)	(49.5)	(66.4)	(86.4)	(131.2)	(182.2)	(249.2)	(325.5)	(802.7)	(927.9)	(1231.2)	(1407.2)	(1642.6)	(1856.1)	(2048)
Özel Sektö- rün Kısa Vadeli Mevduatları	(46.3)	(53.8)	(53.3)	(56.5)	(67.5)	(92.3)	(116.3)	(196)	(264.3)	(262)	(465)	(433.8)	(737.9)	(972.1)	(1300.3)	(1841.3)	(2013.5)	(4509)
2) Mevduatların Toplamı	87.2	87.4	115.3	138.3	179.3	241.3	315.3	488.5	710	1015.1	1349	1342.1	1884.2	2134.5	2404.2	2866.8	3586.6	3409
Özel Sektö- rün Tasar- ruf Mevduat- ları	(39.8)	(50.9)	(62.2)	(71.6)	(90.5)	(122.3)	(156.3)	(234.9)	(350.3)	(482.7)	(645.6)	(679.6)	(1293.3)	(1513.6)	(1875.8)	(2185.8)	(2737.3)	(9496)
Uzun Vadeli Mevduatları	(27.4)	(36.5)	(53.1)	(66.7)	(88.8)	(119)	(159)	(253.6)	(359.7)	(522.4)	(703.4)	(662.5)	(590.9)	(620.9)	(528.4)	(681)	(849.3)	(1912)
3) Özel Sektö- rün Likidi- tesi (1 + 2)	144.3	175.3	205.7	235.7	296.3	400	518	815.7	1156.5	1626.3	2139.5	2578.6	3550	4337.8	5111.7	6350.7	7456.3	7966

Kaynak: İran Merkez Bankası, "1972'ye kadar Yıllık Raporları", s.24
1972'den 1978'e kadar "Yıllık Ekonomik Raporları", s.280,
1978'den 1984'e kadar "Yıllık Ekonomik Raporları", s.215, 231, 239

Özel sektörün likiditesinde kağıt ve sikke paraların payı 1977'de % 15'ten, 1978'de % 31'e, daha sonra 1980'de % 26.4 ve sonunda 1983 yılında % 24.9'e çıkmıştır. Bu rakam 1984 yılında % 25.7 olmuştur. (Tablo 3)

Devrim sonrası yıllarda, genellikle özel sektörün likidite şeklinde ve büyüme sürecinde değişiklik görülmüştür. Bu değişiklikler arasında likiditenin aşırı büyümesini söyleyebiliriz. Ayrıca dönemin ilk yıllarında paranın payında özellikle kağıt ve sikkenin payında artış görülmüş ve dönemin ikinci yarısında düşmüştür.

Vergi sistemin yetersizliği sermaye ve mevduat sahiplerin kısa dönemli kazançlı faaliyetlere yönelmesi, devletin bütçe açığı, üretim alanlarında yatırım yetersizliği ve sonunda yatırımlar kooperatif alanlarına kaydırılması için ticaret ve ihtisas bankalarının yetersiz faaliyetlerinden dolayı özel sektörün likiditesi artmıştır.

Devrimden sonraki yıllarda özel sektöre verilen krediler veya bankacılık şebekesine olan borçları yıllık ortalama % 14 bir büyüme ile 2193 milyar Riyal'dan 4256.6 milyar Riyal'a (iki katı) ulaşmıştır. Bu dönemde en büyük seviyeye % 22 oranıyla 1983 yılında ve en düşük seviyeye % 5.2 oranıyla 1981 yılında ulaşmıştır. Bu rakam 1984'te % 5.7 civarında olmuştur. (Tablo 4)

1981 Yılında Merkez Bankası, mevduat miktarındaki büyüme ve bankalarca tanınan çeşitli imkanlara rağmen özel sektörün yatırım isteği olmamasından dolayı aşırı bir şekilde ticari bankalarda yoğunlaşan kaynak fazlası nedeniyle para ve kredi politikasında değişiklik yapmak zorunda kalmıştır. Yeni politikalarına göre bankaların likidite ve dispoñibilite oranları yükselmiş ve bankalarca satın alınan devlet tahvili de zorunlu olarak arttırmıştır. Böylece özel sektörün bloke edilmiş mevduat oranlarını da yükseltmiştir. Aynı yılda bankalarca özel sektöre sağlayan borç ve kredi şeklinde de değişiklik yapılmıştır (57).

İhtisas bankalarına verilen en büyük kredi miktarı konut yapımı için verilmiştir. Bank Mesken 1981 yılında ticari bankaların yerine bu kredilerin verilmesini üstlenmiştir.

Ticari ve ihtisas bankalarına göre dağıtılan borçların ve kredilerin durumunu incelersek ticari bankaların payı 1978 yılında % 71'den 1983'te 63.8'e düşmüştür.

(57) İran'ın Merkez Bankası, "Yıllık Bilançosu ve Ekonomik Raporu", 1981, Tahran

İhtisas bankalarının konut, tarım, sanayi ve maden sektörlerine dağıtılan borç ve kredilerin durumuna göre özellikle 1981 yılında konut ve inşaat sektörüne çok büyük bir önem verilmiştir. bu sektörün payı 1976 yılında % 20.4 iken 1981'de %34.3'e yükselmiş ve daha sonra 1983'te % 41.3'e ulaşmıştır. (Tablo 5)

Ülkenin dış varlıkları 1973 ve 1974 yıllarında büyük bir gelişme göstermiş ve 91.6 milyar Riyal olan 1972 yılında, 5-6 katı daha yükselerek 1974 yılında 549 milyar Riyal'a çıkmıştır. Bu varlıklar devamlı bir büyüme süreci içerisinde olup, devrim öncesi yıllarda en büyük miktar olan 898.6 milyar Riyal (1977 yılında) olmuştur. bu kısa süre içinde çok büyük bir artış olarak sayılmaktadır. Ancak bunun tek nedeninin petrol gelirlerinde artıştan kaynaklandığını kolaylıkla söyleyebiliriz. 1978 Yılında ülkenin dış varlıkları biraz azalmış ve 882.5 milyar riyal'a düşmüştür.

Ülkenin net dış varlıkları 1972 yılında 55.4 milyar Riyal iken 8.3 katı daha yükselerek 1974'te 458 milyar Riyal'a varmış ve daha sonra 1975'te düşmüş ve yine 1976'da yükselmeye başlamıştır. 1977'de en yüksek noktaya yani 631.2 milyar Riyal'a yükselmiş ve 1978'de yine 589.3 milyar riyal'a düşmüştür (58).

Petrol gelirlerindeki artışlara rağmen daha fazla dış borçlara ve kredilere başvurması rejimin ve ona bağlı olanların yanlış para politikasından dolayı kaynak israfına sebep olduklarını göstermektedir.

TABLO: 4 1972-1984 YILLARI ARASINDA BANKACILIK SISTEMIN VARLIKlARI VE ECEGLARI
(MİLYAR RİYAL)

Konu/Yılları	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984
A-Varlıklar													
1-Dış Varlıklar	98.6	171.5	549	558.9	729.5	898.8	882.5	1212.8	905.6	1211.7	1103.7	1037.1	734.3
Altın	(10.9)	(10.9)	(11)	(11.5)	(11.4)	(12.1)	(13.4)	(41.1)	(88.2)	(40.9)	(31)	(66.4)	(21.6)
İMF'deki Altın	(3.9)	(3.9)	(3.9)	(3.9)	(3.7)	(3.4)	(3.3)	(3.1)	(3.1)	(3.1)	(3.1)	(3.1)	(3.1)
Döviz	(77.2)	(149.5)	(527.8)	(536.6)	(705.1)	(872.4)	(836.2)	(1131.7)	(773)	(1110.2)	(951.4)	(895.2)	(518.1)
Takas Döviz	(2.8)	(3.2)	(0.7)	(0.1)	(-)	(0.4)	(-)	(0.9)	(-)	(15.5)	(75.4)	(64.8)	(146.9)
Uluslararası Kuruluşlardaki Hisseler	(1.0)	(1.0)	(1.9)	(1.9)	(4)	(4.2)	(14.5)	(14.7)	(14.7)	(14.7)	(14.7)	(14.7)	(14.7)
Özel Alınma Hakkı	(2.8)	(3.0)	(3.7)	(4.9)	(5.3)	(6.3)	(15.1)	(21.3)	(26.6)	(27.3)	(28.1)	(28.9)	(29.8)
2-Kamu Sektörün Borçları	221.4	298.8	445.9	624.8	960.2	1038.8	1435.5	2069.3	2944.8	3934.6	4888.6	5831.5	7056.4
3-Özel Sektörün Borçları	364.7	494.2	704.6	1092.5	1516.6	1868.8	2199.0	2577.4	3060.4	3219.5	3484.9	4256.6	4500.7
4-Diğer Varlıklar	160.6	232.7	384.2	612.0	900.3	1134.1	1361.4	1647.2	2171.8	2542.8	3667.1	4080.6	3567.1
Toplam	845.3	1196.8	2083.7	2888.2	5106.3	4940.5	5878.4	7506.7	9082.2	10908.6	13144.3	15205.8	15858.4
5-Müşterilerin Kredi Yükümlülükleri	201.8	329.9	682.9	795.7	986.2	1263.2	1208.3	1300.6	1385.4	1259.5	1835.7	1623.4	1341.0
Varlıklar:Borçlar	1047.1	1526.6	2766.6	3683.9	5092.8	6202.7	7086.7	8807.3	10468	12168.1	14980	16829.2	17199.4
B-Borçlar													
1-Özel Sektörün Likiditesi	399.4	515.8	810.1	1145.5	1593.5	2097.0	2578.6	3550	4337.8	5111.7	6350.7	7456.2	7966.9
2-Kamu Sektörün Mevduatları	132.5	211.1	384.9	518.0	840.1	700.9	781.5	1082	1078.9	123.8	1416.9	1707.1	1493.1
3-Sermaye Hes.	59.5	81.5	154.4	210.2	261.8	332.0	391.9	-	-	-	-	-	574.9
4-Dış Borçlar	43.2	64.4	90.7	150.3	216.4	267.6	292.6	225.8	219.3	204.2	214.1	264.9	100.8
Döviz Mevduatları													
5-Özel Sektörün Mal Siparisi için Al.Kapora	15.7	26.1	22.1	23.2	36.0	34.3	30.1	29.2	26	18.8	23.9	31.6	22.0
6-Kamu Sek.Borç Sen.leri	14.1	30.7	158.3	99.6	115.1	169.5	172.8	166.9	203.7	208.8	239.9	360.6	299.9
Ötlenen Peşinat													
7-Diğer Borçlar	180.9	267.2	463.2	736.4	1043.7	1339.2	1630.9	2452.8	3216.9	4127.1	4898.8	5385.4	5400.8
Toplam	845.3	1196.2	2083.7	2888.2	4106.6	4940.5	5878.4	7506.8	9082.6	10908.6	13144.3	15205.8	15858.4
8-Açılan Krediler	201.8	329.9	682.9	795.2	986.3	1262.2	1208.3	1300.6	1385.4	1259.5	1835.7	1623.4	1341.0

Kaynak: İran'ın Merkez Bankası, "Yıllık Bilançosu ve Ekonomik Raporu", 1972-1984

Devrimden sonra 1979 yılında ülkenin dış varlıkları en yüksek düzeyine (1212.8 milyar Riyal) ulaşmış ve 1980'de 905.6 milyar Riyal'a düşmüştür. 1983'te artışlar devam ederek 1037.1 milyar Riyal'a varmış, sonra 1984 yılında hızlı bir düşüş ile 734.2 milyar Riyal'a kadar inmiştir. Devrimden sonra en düşük düzeyi (1980 yılında) 686.3 milyar riyal olmuş ve en yüksek miktarı da 1007.5 milyar Riyal (1981'de) olmuştur. Ancak 1983'te bu rakam 772.2 milyar Riyal'a düşmüştür. (Tablo 4)

Devrimden sonra petrol gelirlerinin iniş-çıkışlarına rağmen halkın tüketim alışkanlığı ve ülke sanayinin dışa bağımlı olması devam ederken, diğer yandan devlet bazı sınırlayıcı politikalarla birçok tüketim malını karneye bağlamış. Bütün bunlara rağmen aynı şekilde ve aynı düzeyde ithalatın devam etmesi bazı yıllarda ülkenin dış varlıklarında azalmalara neden olmuştur. Devrimden sonraki yıllarda; özellikle 1983 yılına kadar kamu sektörüne verilen kredilerin miktarında önemli bir artış görülmüştür. Bu dönemde en büyük artış 1979'da % 44.2 oranıyla (633.8 milyar Riyal) en küçük artış oranı 1983'te % 19 oranıyla (942.9 milyar Riyal) olmuştur.

1984'te kamu sektörün borçları % 21'lik bir artış ile (1224.9 milyar riyal artış ile) 7056.4 milyar Riyal'a varmıştır. Devrimden sonra 1983'e kadar kamu sektörünün mevduat miktarında önemli bir artış olmasına rağmen aşırı bir şekilde alınan kredileri nedeniyle kamu sektörünün borçlarında hızlı bir artış görülmüştür.

TABLO: 5 TİCARİ VE İHTİSAS BANKALARINA GÖRE ÖZEL SEKTÖRE DAĞITILAN BORÇLAR VE KREDİLER (1978-84)
(MİLYAR RİYAL)

Bankalar/Yıllar	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984
Ticari Bankalar	1562.2	1844.4	2085.2	2151.0	2324.9	2819.2	2871.9
İhtisas Bankalar	636.8	733.0	975.2	1068.5	1160.0	1437.4	1628.8
Tarım	(175.3)	(241.9)	(314.0)	(316.3)	(292.8)	(412.8)	--
Sanayi ve Maden	(331.6)	(338.3)	(359.2)	(385.2)	(396.4)	(431.4)	--
Mesken	(129.9)	(152.8)	(302.0)	(367.0)	(470.8)	(593.2)	--
Toplam	2199.0	2577.4	3060.4	3219.5	3484.9	4256.6	4500.7

Kaynak: İran'ın Merkez Bankası, "1980 Yılıın Bilançosu ve Ekonomik Raporu", s.1110-111,
"1984'e Kadar Yıllık Raporları", s.100, 101, 109.

1979 yılında 987.3 milyar Riyal olan bu miktar 1981'de 2696,6 milyar Riyale, 1983'te 4124,4 milyar Riyale ve sonra 1984 yılında % 35 bir büyüme ile 5563.3 milyar Riyale çıkmıştır.

Devrimden sonra artan devletin giderleri ve verimsiz bir vergi sistemiyle bunun karşılanmaması yanında yeterli olmayan petrol gelirleri ve bütçe açığı sonucu devlet bankaların borçlarına dayanarak bunları kapatmaya çalışmıştır. Ancak, kamu sektörü net borçlarında hızlı artışa yol açmıştır. Bu nedenler yanında, diğer önemli faktörler de toplumun ihtiyaçlarını etkileyerek talep artışına sebep olmuştur. Bu aşırı talep karşısında yeterli ve dengeli bir şekilde mal ve hizmet bulunmaması da fiyatların artmasını etkilemiştir.

4.3. Fiyatlar Üzerindeki Etkisi

Fiyatlar genellikle denge, artış ve azalış durumlarında olurlar. Gelişmekte olan ülkelerde fiyatlar genellikle artış gösterirler.

Fiyatların değişmesi birçok sebepten kaynaklanmaktadır. Bunların en önemlisi üretim miktarıdır. İthalat sorunu, yabancı mal ve hizmetler, ülke içinde piyasaya arz edebilme imkânları da toplam talep ve toplam arzın dengelenmesi sonucu oluşan fiyat istikrarını etkileyebilmektedir.

Toplumun çeşitli gruplarında yeralan insanların durumları fiyat değişikliği karşısında farklıdır. Eğer fiyatlarda bir istikrar ya da azalış meydana gelirse, sabit bir gelir elde edenlerin (ücret ve maaş alanlar) durumu da sermaye sahipleri ve serbest çalışanlarına göre sabit veya daha iyi bir hale gelebilir. Ancak tam tersine yani fiyatların artışı karşısında birinci grubun (ücret ve maaş alanlar) satınalma gücü düşer. (Tabi bu durumda reel ücret ve gelirlerin de bu fiyat artışı karşısında dayanabilecek kadar bir artış yapılmazsa).

Devletin gelirlerinde vergilerin payı düşük ve onun giderleri çok büyük olduğu için petrol gelirleri de bu masrafları karşılayamaz. Bu nedenle devlet Merkez Bankasından borç alarak bütçe açığı kapatmak zorundadır. Bu da İran ekonomisinin günümüzdeki durumu üzerinde enflasyonistik bir etki yaratmaktadır.

Ülkede kalkınma ve imar adına yapılan harcamaların durumunu incelersek, genellikle üretim dışı alanlarda çok hızlı bir şekilde gelişme olduğunu görürüz. Bu yüksek satınalma gücü karşısında gerekli ve zorunlu olan mal ve hizmetler üretilmemiş ve yanlış politikalar yüzünden kaynak kaybına sebep olmuştur.

Bankacılık tarafından özel sektöre verilen borçlar ve kredilerin türünü dikkatlice incelersek çoğunlukla üretim dışı alanlarda kullanıldığını görebiliriz. Ayrıca verilen krediler, genellikle malların depolanması ve stokçulukta, gayrimenkul ve arsa alım-satımı, döviz ve buna benzer üretim dışı alanlarda kullanılmış ve yoğunlaşmıştır. Bu da fiyatların artışına ve enflasyonun yükselmesine çeşitli şekilde yardımcı olmuştur.

Petrol gelirlerinin mal ve hizmet ithalatında iki değişik rolü vardır. Kısa dönemde bu gelirler ithalat için kullanılırsa, fiyatların düşmesine veya artışın önlenmesine sebep olur. Ancak, uzun dönemde toplumda üretim yapan diğer sektörlerin gelişmesini ters orantılı etkileyerek sosyal hayatta toplam arzın yetersizliğine yol açar.

Tarih boyunca İran'ın petrol sanayisinde devlet petrol gelirlerinden yararlanarak ithalat ile toplam arzını arttırmış ve bu yoldan fiyatlar üzerinde yavaşlatıcı bir etki bırakmıştır. Ancak, nüfus artışı, petrol gelirlerinin sınırlı olması ve artan ithalat karşısında yeterli ve hazır olmayan taşıma sektörü ve yolları nedeniyle fiyatlar üzerindeki bu yavaşlatıcı etki gittikçe azalmış ve yok olmuştur.

1936-1971 yılları arasında fiyat indeksini incelersek, sadece 1945, 1946 ve 1950 yıllarında fiyatlar eksi büyüme göstermiştir. 1950 yılında -%17,3 ile en büyük düşüş olmuştur. Hayat pahalılığının en yüksek büyüme oranı aynı dönemde % 110,5 oran ile 1943 yılında ve daha sonra 1942 yılında % 96,2 ile gerçekleşmiştir.

1947 yılından itibaren fiyatların artışı devam etmiş ve bu durum 1961 yılına kadar hafif bir şekilde en az %1'lik oranıyla (1958'de) devam etmiş ve daha sonra en fazla % 15,9 oranıyla (1954'te) sürmüştür. 1961-1972 yılları arasında da bu hafif fiyat artışları aşağıdaki gibi devam etmiştir:

1964'te % 4,5, 1969 yılında % 3,6 ve sonunda 1971'de % 5,5 bir artış oranı görülmüştür (59).

1961-1972 yılları arasında toplam arz ve toplam talep arasındaki miktar azalmış ve paranın hacmi de diğer dönemlere nazaran çok az bir büyüme göstermiştir. Bu dönemde ülke içindeki tüketim düzeyine ve iç mal ve hizmetlerin miktarına rağmen artan petrol gelirinden yararlanarak ithalat yoluyla toplam arz ve toplam talep arasında denge sağlanmıştır. Ayrıca, ekonominin altyapısı, ithalat hacmine rağmen dışarıdan çeşitli malların tedarik etmesine engel olmamıştır. Halbuki daha sonraki yıllarda bu durum ortaya çıkmıştır.

(59) İran'ın Merkez Bankası; "İran'ın Parasal Geçmişi", Tahran 1971, s.144, 189, 190.

Beşinci Kalkınma Planı süresince (1973-1977) fiyatların artış hızı dördüncü plana göre daha hafif olarak başlamış, daha sonra hızlanmış ve yıllık ortalama hayat pahalılığı indeksi % 15,6 olmuştur. Bu dönemde yıllık ortalama fiyat artışına bakarsak, en büyük rakam 1977 yılında % 25,1, en düşük oran da 1975 yılında % 9,9 ile gerçekleşmiştir. Toptan fiyat indeksinde en büyük artış oranı sırasıyla konut, taşıma ve iletişim, ev eşyaları, sağlık, giyim ve sonunda gıda grubuna aittir (Tablo-6).

Devletin aşırı imar, kalkınma, kendi harcamaları ve çoğunlukla üretim dışı alanlarda yapılan harcamaları bir yana, kamu ve özel sektörün yetersiz yatırımları da arz ve talep arasındaki dengeyi etkileyerek fiyatların hızlı artışına sebep olmuştur. İthalat gibi etkili yöntemlerden yararlanarak fiyatların düşürülmesi de aşırı talep, taşıma sisteminin kapasite düşüklüğü ve yetersizliği, yolların ve limanların yetersizliği nedeniyle (kalkınma programları süresince ekonominin altyapısına yapılan bütün yatırımlara rağmen) pek verimli olmamıştır. Petrol fiyatları kısa bir zamanda 4 katı daha artmış, böylece petrol gelirleri de ham petrolün ihracatından dolayı artmıştır. Ancak, bütün bunlara rağmen, fiyatlar 1974 yılında hızlı bir artış sürecine girmiştir. Özellikle 1977'deki fiyat artışı geçen 36 yıl boyunca hiç görülmemiş bir artış olmuştur.

Konut grubunda fiyatların büyüme oranı Beşinci Kalkınma Planı boyunca yıllık ortalama % 25,9 olmuştur. Özel sektöre verilen büyük miktardaki krediler yeni binaların yapılması için kullanılıyordu, ayrıca halka da konut satınalma kredisi verilmiştir. Ancak yine de fiyat indeksinde en önemli sırayı konut ve mesken grubu almıştır.

Tahran ve büyük kentlere yapılan göç akımı konuta olan talep artışına yol açarken, diğer yandan kalkınma ve diğer konuların maliyeti özellikle silahlanma maliyeti de artmaktaydı. Özel sektör daha fazla kâr elde edebilmek amacıyla gelir düzeyi yüksek olan insanlar için pahalı ve lüks evlerin yapılmasına başlamıştı. Bu nedenle konut ve inşaat sektöründe fiyatlar yine hızlı bir şekilde artmaktaydı.

Konuttan sonra gıda maddelerinin maliyetleri (önem katsayılarını gözönüne alarak) yıllık ortalama % 13,1 bir büyüme oranıyla Beşinci Kalkınma Döneminde yer almıştır. Daha sonra giyim eşyalarının fiyatları yıllık ortalama % 13,9 bir artış hızıyla diğer grupların peşinde yer almaktadır. Tarım sektöründeki üretim düşüşü ve neden olduğu nüfus artışını gelir dağılımının olumsuz büyümesini üretim faktörlerinin maliyet artışından kaynaklandığını rahatlıkla söyleyebiliriz (60).

(60) İran'ın Merkez Bankası; "1977 Yılıının Ekonomik Raporu ve Bilançosu" Tahran, 1977, s.125-128.

TABLO: 6 1975-1984 YILLARI ARASINDA TÜKETİM MALLARININ VE
HİZMETLERİN FİYAT İNDEKSİNİN YILLIK ORTALAMASI (1974 = 100)

GRUPLAR	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984
Genel İndeks	109.9	128.1	160.2	176.2	196.3	242.5	297.9	355.2	418.1	462.1
Gıda	105.6	119.2	143.7	169.7	207.4	267.5	344.8	401.9	466.2	504.5
Mosken	120.2	163.4	225.2	224.3	211.9	227.3	249.0	279.3	335.1	364.7
Giyim	108.9	121.1	146.7	163.6	187.2	232.1	282.1	351.8	444.5	496.4
Ev Eşyaları	115.9	130.9	150.6	157.2	171.8	219.3	290.4	404.5	466.1	488.2
Taşıma ve İletişim	108.3	123.0	162.2	176.6	193.4	249.3	328.7	422.7	508.6	594.8
Sağlık	113.6	122.4	147.0	170.0	186.6	193.2	198.9	205.6	225.2	247.6
Öğrenim Eğl. ve Okuma	88.0	82.4	89.2	99.7	113.4	127.0	144.7	172.4	202.3	238.1

Kaynak: İran'ın Merkez Bankası; "1977 Yılı Bilançosu ve Ekonomik Raporu", 1978-1983'e Kadar Yılın Ekonomik Raporu, s.242,243, "Ülkenin Yıllık İstatistikleri", 1984, Tahran , s.715.

1978 yılında fiyatların artış hızında bir düşüş görülmüş ve % 10'a düşmüş, böylece gıda, giyim, taşıma ve iletişim ve sağlık gruplarında sırasıyla en büyük fiyat artışı olmuştur. Aynı yılda önem katsayılarına göre gıda grubu % 16 bir fiyat büyümesi ile fiyat indeksini etkileyen en büyük grup olmuştur. Halbuki, konut grubunda devrimin hakim olduğu şartlardan dolayı konut satın alınmasında talep düşmesi veya satılan evin parasının ülke dışına çıkarılması nedeniyle düşüş görülmüştür (Tablo-6).

Hayat pahalılığı 1979-1983 yılları arasında en yüksek düzeyine 1981 ve 1982 yıllarında sırasıyla % 23,5 ve % 22,5 oranlarına ulaşmıştır. 1981'den sonra fiyat artışı yavaşlamış ve 1982-84 arasında sırasıyla % 19,2, % 17,7 ve % 10,5 oranına düşmüştür. 1979-1984 yılları arasında fiyatlar yılda ortalama % 17,6 ile büyümüş ve fiyat indeksi 1978 yılında % 176,2 oranında (2,6 katı daha yükselmiştir). 1984 yılında % 462,1 oranına çıkmıştır. Bu dönemde fiyat artışı bakımından ilk sırayı gıda, sonra konut, giyim, ev eşyaları ve taşıma sektörü almıştır.

Malların toptan fiyat indeksi de tüketim fiyat indeksi gibi aynı gelişme sürecine devam etmiştir. (Tablo-7). 1959'dan sonra fiyatlar hafif bir düşüş dönemini geçirdikten sonra yavaş yavaş yükselmeye başlamışlar ve bu durum 1969'a kadar sürmüştür. Bu dönemde sırasıyla 1959, 1960 ve 1964 yıllarında % 4,7, % 2,7 ve % 6,4 bir artış oranı dışında diğer yıllarda fiyatların artış oranı toptan fiyat indeksine göre hiçbir zaman yılda % 1,5 oranını geçmemiştir (Tablo-7).

1969'dan itibaren yine fiyatlar yükselmiş, 1973'te bir önceki yıla göre % 13,5 bir artış oranıyla malların toptan fiyat indeksi hızlı bir şekilde artışını sürdürmüştür. Böylece bu dönemde enflasyon yine ortaya çıkmış ve 1985'e kadar sürmüştür. Fiyatların artışı 1983 ve 1985 yıllarında % 8'den daha az olup, 1980'de en fazla % 30,5 olmuştur.

1972, 1975 ve 1978 yıllarında toptan fiyat indeksinin artış hızı kısa bir süre için yavaşlamış ve 1980'den itibaren düşmeye başlamıştır.

Devrimden sonraki ilk yıllarda sanayi ve tarım sektörlerinde üretim miktarı düşmüş, diğer yandan batılı ülkeler tarafından uygulanan ekonomik ambargo, savaşın başlaması, ülke kaynaklarının büyük bir bölümünün iç ticarete kaydırılması ve en önemlisi aşırı bir şekilde bütçe açığının oluşmasını ve bu açığın kapatılabilmesi için bankacılık kaynaklarına dayanarak kredi alması da toplam talebi etkileyerek onun artışını ve toplam arzın düşmesine sebep olmuştur. Bu da enflasyonun oluşmasına yardım etmiştir (61).

(61) REZAGHY İbrahim; "İran Ekonomisi", Ney Yay., Tahran 1988, s.246.

TABLO: 7 1959-1985 YILLARI ARASINDA MALLARIN TOPLAM
FİYAT İNDEKSİNİN YILLIK ORTALAMA (1974=100)

Yıl	Yıllık Ortalama	Büyüme	Yıl	Yıllık Ortalama	Büyüme	Yıl	Yıllık Ortalama	Büyüme
1959	55.2	4.7	1968	62.7	0.8	1977	136.9	14.6
1960	56.7	2.7	1969	65.1	3.8	1978	149.9	9.5
1961	57.1	0.7	1970	66.8	2.6	1979	179.6	19.8
1962	57.9	1.4	1971	71.7	7.3	1980	234.4	30.5
1963	58.2	0.5	1972	75.3	5.0	1981	279.7	19.4
1964	61.9	6.4	1973	85.5	13.5	1982	318.1	13.7
1965	62.5	1.0	1974	100.0	17.0	1983	358.0	12.5
1966	62.1	-0.6	1975	105.3	5.3	1984	385.2	7.6
1967	62.2	0.2	1976	119.5	13.5	1985	406.2	5.5

Kaynak: İran'ın Merkez Bankası Ekonomik İstatistikler İdaresi; "1985 Yılına Kadar Toptan Fiyat İndeksinin Raporu", Cilt:I.

Aracıların stokçuluk istekleri ayrıca günlük fiyatlarla çeşitli malları satın alıp depolamak da fiyatların artışı etkilemiştir. Devlet de çeşitli yöntemlerle, örneğin malların dağıtımını üstlenmek zorunda malları karneye bağlamak ve fiyatların denetlenmesiyle olayların daha kötüye gitmesini ve aşırı fiyat artışlarını önlemeye çalışmıştır.

Serbest meslek sahipleri ve serbest mal ve sermaye sahipleri fiyat artışlarıyla birlikte kendi mal ve hizmetlerinin fiyatlarını da artırmışlar. Devlet tarafından çeşitli politikalar vasıtası ile saptanan ücret ve maaş seviyesi yine sabit gelirliilerin (Çoğunlukla bu grup insanlar kamu sektörlerinde çalışmaktadırlar) Satınalma gücünü düşürerek bu insanların tüketim düzeyini de etkiler ve düşmesine sebep olur. Böylece bu insanlar enflasyonun yıkıcı etkisinin bir bölümünü telâfi ederler.

İçinde ücret ve maaş alanların sayısı tabii aileleriyle birlikte toplam ülke nüfusunun büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. Toplumun bu kitlesi kendi hayatını geçindirebilmek için kendi emek ve beyin gücünden başka bir şey satamazlar. Diğer yandan toplumun üretim ve hizmet kısmının önemli bir bölümü bu grup insanlar tarafından yönetilmektedir. Yani bu insanların gıda, konut ve sağlık durumu doğrudan onların çalışma verimliliğini etkiler. Daha doğrusu herşey bu ücret ve maaş alanların satınalma gücüne bağlıdır. Bu nedenle herşeyden önce bu insanlar sosyal adatele, sağlam ve yeterli gelir kaynağına, gelişme ve yükselme imkanlarına, sağlam temellere dayanan iyi hayat standartlarına ihtiyaçları vardır. Özellikle bütün bu amaçlar ülkenin anayasasında belirtilmiş olup, herhangi bir vatandaşın yasal hakkı sayılmaktadır.

4.4. Ülkenin Döviz Dengesi

Ülkenin döviz dengesini incelemekten önce petrol geliri, petrol dışı malların ihracatından elde edilen döviz gelirleri, ithalata karşı ödenen dövizler, havale yoluyla resmi olarak döviz transferi, sermayelerin kağıışı, alınan kredilere karşı ödenen ana para ve faizleri ve sonunda yabancı sermaye ile birlikte kârın çıkışı gibi konuları detaylarıyla incelememiz gerekir.

1947 yılında ülkenin döviz gelirlerini incelediğimizde bu miktarın % 32,7'si petrol dışı malların ihracatından elde edildiğini görebiliriz. Aynı şekilde petrol satışından ve İran-İngiltere Petrol şirketine satın alınan dövizlerle birlikte ülkenin petrol gelirleri döviz gelirlerinin % 61'ini oluşturur. Bu durum ülke ekonomisinin gittikçe tek ürünlü bir ekonomi haline geldiğini (1920'de) göstermektedir.

Petrol dışı malların ihracatından elde edilen döviz miktarı 1952'ye kadar gelişme göstermiştir. (1948'de döviz gelirlerinin % 27'sini oluştururdu). bu yılda dönemin en yüksek düzeyine % 93,7oranıyla ulaşmıştır. Ancak 1953'teki petrol gelirleri darbe nedeniyle kesilmiş, buna rağmen dışarıdan alınan borçtan dolayı döviz gelirlerinde petrol dışı malların ihracat payı % 61,8'e düşmüştür. 1953'teki darbeden sonra petroldışı malların ihracatından elde edilen döviz miktarı uygulanan yeni politikalarına göre düşmeye devam etmiş ve döviz gelirlerinde bu tür gelirlerin payı 1961'de % 12,8'se ve 1962'de % 13,1'e düşmüştür.

1953'teki darbeden sonra petrol dışı malların ihracatı azalmış ve onun yerini petrol gelirleri almıştır. Bu gelirlerin miktarı 1947'de 79,3 milyar dolar iken, 5,5 katı daha yükselerek 1962 yılında 432,6 milyon dolara çıkmıştır. Aynı dönemde ithalat için ödenen döviz miktarı 100 milyon dolardan 456,1 milyon dolara ulaşmıştır (4,6 tati artmıştır). Böylece petrol ihracatından elde edilen gelirlere dayanarak aşırı ithalat ülykeyi biraz daha dışa bağımlı bir hale getirmiş ve halkın tüketim alışkanlığını arttırmıştır.

Üçüncü ve dördüncü kalkınma planları sırasında petrol sektöründen elde edilen gelir miktarı artmaya devam ederek 1962'de 423 milyon dolar iken 1972'de 6 katı daha yükselerek 3.3 milyar dolara ulaşmıştır. Bu gelirler toplam gelirin % 76'sını oluştururdu (Tablo-8).

Petrol dışı malların ihracatından elde edilen döviz miktarı 1962'de 132.6 milyon dolar iken, 1972'de tam 740 milyon dolara çıkmıştır. Ancak ülkenin döviz gelirlerindeki payı aynı yıllarda % 23,9'dan % 22,2'ye düşmüştür.

Mal ve hizmet ithalatı için ödenen döviz miktarı 1962'de 527,7 milyon dolar iken 1972 yılında 3,5 milyar dolara ulaştı. Bu gelirlerin artış hızı bu dönemde petrol gelirlerinin artış hızından daha yüksek olmuştur.

Bu dönemde petrol gelirleri tam 6 katı büyümüş, ancak bütün bunlara rağmen ithalatın maliyeti de artmıştır. Bu nedenle döviz hesaplarını incelersek, bu dönemde ilk üç yılın dışında hep döviz açığı görülmüştür. Özellikle 1970'te bu döviz açığı tam 675 milyon dolara yaklaşmış ve devlet hemen dış borçlara başvurarak dengeye getirilmesine çalışmıştır.

Ülkeye dışarıdan uzun vadeli borçlar, krediler ve yabancı sermayeler girince döviz dengesinin kurulmasına çalışılmış, ancak bunlar kamu ve özel sektörün yatırımlarını etkileyerek başka yönleri çekmiştir.

Konu	Yıl	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972
1- Cari Hesap												
A-Cari Alacaklar		555.8	618.8	899.8	858.3	949.6	1141.2	1325.1	1518.7	1690.1	2733.5	3337.2
I) Petrol Alacakları		423.2	470.8	753.8	648.5	719.6	834.5	958.5	1099.0	1268.4	2114.1	2536.0
II) Doğal Gaz Alacakları		--	--	--	--	--	--	--	--	6.0	35.8	61.2
III) Mal ve Hizm. İhracatından												
Elde edilen Dövizler		132.6	148.0	146.0	209.8	230.0	306.7	366.6	419.7	415.7	583.6	740.0
B- Mal ve hizmet İthalatı												
için Ödenen Mikt. veya												
Cari Ödemeler		-527.7	-548.1	-759.2	-932.3	-1091.8	-1352.3	-1804.7	-2072.2	-2365.1	-3014.8	-3502.4
Net Cari Hesabı		+28.1	+70.7	140.6	-74.0	-142.2	-211.1	-479.6	-553.5	-675.0	-281.3	-165.2
2- Sermaye Hesabı (Net)		+ 2.3	-40.1	-45.1	+19.6	+122.3	+212.9	+384.1	+398.8	+413.4	+667.8	+592.0
A- Uzun Vadeli Dış Borçlar		0.3	44.2	-45.0	+19.2	+105.6	+197.9	+474.6	+536.8	624.1	+958.2	+977.6
B- Yabancı Borçlar ve												
Sermayelerin Girişi		+ 2.0	+4.2	- 0.1	+ 0.4	+16.7	+15.0	+22.1	+33.0	+50.2	+55.6	+86.1
C- Uzun Vad. Dış Borç. Ödenm.		--	--	--	--	--	--	-102.9	-155.3	-248.6	-326.5	-455.2
D- Yabancı Borç ve Ser. Çık.		--	--	--	--	--	--	-7.7	-9.5	-9.1	-18.6	-11.8
3- Dövizin Dengelenmesi (1+2)		--	--	--	--	--	--	-99.7	-154.7	-261.6	+362.1	+431.0
4- Devamsız Döviz Transferi		--	--	--	--	--	--	83.8	83.8	21.8	116.7	61.9
5- Döviz Dengesi Top. (3+4)		30.3	30.6	-25.4	52.4	-24.6	-0.7	-99.7	-70.9	-239.8	478.8	492.9

Kaynak: İran'ın Merkez Bankası, "Üçüncü Kalkınma Programını Uygulama Raporu", 1968 Yılına Kadar, s.23,
 "1972 Yılına Kadar Bilanco ve Ekonomik Deneyim" 1972 - 1973
 "1972 Yılına Kadar Bilanco ve Ekonomik Deneyim", 1972, s.177-182.

Ayrıca, aynı yoldan yararlanarak anapara, faiz ve büyük miktar kâr dışarıya kaçırılmıştır. Dış borçların vasıtasıyla ülkeye giren yabancı sermaye 1962'de 2.3 milyon dolar olmuş, daha sonra 1967'de 93 katı yükselerek 212,9 milyon dolara çıkmıştır. Bu miktarın en büyük payı uzun vadeli yabancı borçlara aittir.

Dördüncü Kalkınma Programı sırasında yabancı borç ve kredilerinden dolayı alınan döviz miktarı da artmış ve 474,6 milyon dolardan 1972'de 977,6 milyon dolara yaklaşmıştır (62). Yabancı sermayelerin girişi de aynı yıllarda 22,1 milyon dolardan 86,1 milyon dolara ulaşmıştır.

Alınan borç ve kredilerin geri ödenmesi (anapara ve faizleriyle beraber) ve ülkeye giren yabancı sermaye de anapara ve kârıyla ülke dışına çıkmasından dolayı bu miktar 1966'de 110.6 milyon dolardan 1972'de 467 milyon dolara ulaşmıştır.

Döviz bilançosunu gözden geçirirsek, petrol ihracatından dolayı artan döviz gelirlerine rağmen, sadece dış borçlar ve yabancı sermayelerin çekilmesiyle olumlu bir durum oluşturabildi. Ancak bu yıllarda devlet genellikle döviz açığı vererek ülkenin dış varlıklarının kaybına sebep oluyordu. 1970 yılından itibaren başlayan petrol gelirlerindeki artış 1973'te daha hızlı bir artış ile 4,9 milyar dolardan 18,5 milyar dolara (1974'te) ulaşmış, böylece çok büyük bir finans kaynağı yaratarak dışa bağımlı bir ekonominin büyümesine ve özellikle özel sektörün gelişmesine yardımcı olmuştur.

1972-1977 yılları arasında petrol sektörünün döviz gelirleri 2,4 milyar dolardan (toplam döviz gelirlerinin % 72'si) 20,7 milyar dolara (toplam döviz gelirlerinin % 80'i) ulaşmıştır. 1978'de bu gelir miktarında bir düşüş görülmüş ve 17,9 milyar dolara inmiş (toplam döviz gelirlerinin % 79'unu) yani 1973-1978 yılları arasında petrol ihracatından toplam 101 milyar dolar gelir elde edilmiştir (63).

Petrol dışı malların ihracatından elde edilen döviz miktarı 400 milyon dolar'dan (alınan cari döviz hesabının % 12'si) reel bir düşüş süreciyle 1978 yılında 420 milyon dolara ulaşmıştır. (Alınan cari döviz hesabının % 1,8'i).

İthalat malları için harcanan döviz miktarı 2,39 milyar dolardan (ödenen toplam döviz miktarının % 85'i) 17,37 milyar dolara, (ödenen toplam döviz miktarının % 73'ü) 1977'de çıkmıştır.

(62) REZAGHY İbrahim; "İran Ekonomisi", Ney Yay., 1988 Tahran, s.249.

(63) İran'ın Merkez Bankası; "1977, 1980 ve 1983 Yıllarının Bilançosu ve Ekonomik Raporu", 1984, s.216,217.

1978 yılında ithalata verilen döviz miktarında bir düşüş görülmüş ve 13.55 milyar dolara inmiştir. 1972'de ithalatın % 52,5'i özel sektöre ve gerisi kamu sektörü tarafından yapılmıştır. 1978'de özel sektörün payı % 55'e ulaşmış, ama 1974-77 yılları arasında kamu sektörünün payı özel sektörden daha yüksek olmuştur.

Hizmet ithalatı için ödenen döviz miktarı 1972'de 7.68 milyar dolar iken 1978 yılında 15 kat daha yükselmiştir. Bu olay İran'da çalışan yabancı uzmanların, dışarıya giden yolcuların, öğrencilerin ve kamu personellerinin artan maliyetlerini gösterir.

Petrol gelirlerinin artışıdan dolayı yabancı kredi ve borçlardan yararlanmasında üç yıllık bir düşüş sürecine girmiş ve 1.3 milyar dolardan (1973'te) 260 milyar dolara (1974'te) düşmüş ve daha sonra 1976'da 560 milyon dolara (1974'te) düşmüş ve daha sonra 1976'da 560 milyon dolara çıkmıştır. Bu borçlar 1977'de üç katı daha artmıştır. Bu durumda eğer devrim olmasaydı, borçlar da artışa devam ederdi.

Dış borçlar ve özel yabancı sermayeler 1976'da düşmüş, daha sonra 90 milyon dolardan 1972'de 1,6 milyar dolara, (1977'de) çıkmış ve yine 1978'de 550 milyon dolara inmiştir. Bu bir yandan çokuluslu şirketlerin yüksek kazançları bakımından İran ile olan ilişkilerini gösterir, diğer yandan ülkede yeni piyasaların gelişmesi, yeni olanakların sağlanması, yatırılan anapara ile beraber yüksek kârların çıkışını güvence altına alması için yeni imkânların yaratılmasını belirtmektedir.

Devrimden sonraki yıllarda alınan dövizin cari hesabına bakarsak, petrol gelirleri 1960 ve 1981 yıllarında çok düşük bir paya (sırasıyla % 40 ve % 35,5) sahiptirler. Bu dönemde petrol gelirlerinin en büyük artışı 1963'te (20,46 milyar dolar) gerçekleşmiştir. Genelde devrimden sonra ilk altı yılda İran'ın döviz gelirleri toplam 100 milyar dolara varmıştır.

Doğal gaz ihracatı 1971'den başlamış ve 1979'da kesilmiştir. Bu dönemde doğal gaz ihracatından elde edilen en fazla döviz geliri 1978 yılı içinde tam 250 milyon dolar olmuştur. (Petrol gelirlerinin % 14'ü). Bu gelirlerin en düşük miktarı 6 milyon dolar (1970'te) olmuştur. Bu dönemde petrol dışı mallardan elde edilen döviz miktarı 1979 ve 1980 dışında (sırasıyla 440 milyon dolar ve 630 milyon dolar) miktar ve toplam olarak döviz gelirlerindeki payı bakımından düşüş göstermiştir.

Dövizin cari hesabında ödenen döviz miktarı da devrimden sonraki ilk altı yılda düşmüş ve 1982'de en düşük düzeyine yani

14,9 milyar dolara inmiş ve daha sonra % 62'lik bir artış ile 1983'te 24,2 milyar dolara çıkmış, bu rakam 1977 dışında devrimden öncesi ve sonrası yıllarında en yüksek miktar olarak bilinmektedir.

Dövizin cari hesabından mal ithalatı için ödenen döviz miktarında ve payında da bir artış görülmüş ve bu pay 1979'da % 70'ten 1983 yılında % 92'ye ulaşmıştır.

Devrimden önce mal ithalatı için ödenen en yüksek döviz miktarı 1977'de 17,97 milyar dolarken 1978 ve 1979'da düşmeye başlamış, ancak 1980 ve 1981'den itibaren yükselmiş ve 1981'de 15,3 milyar dolar ve 1982'de 13,4 milyar dolara çıkmıştır. Sonra hızlı bir artış ile 1983'te (% 66,4'lük bir artış ile) 22,2 milyar dolara ulaşmıştır. Bu rakam İran'ın ticaret tarihi boyunca en yüksek rakam sayılmaktadır. 1984'te önemli bir düşüş ile mal ithalatı 16,9 milyar dolara inmiştir. Devrimden sonra özel sektör tarafından geçitli malların ithalatı için ödenen döviz miktarını kamu sektörünün harcamalarıyla karşılaştırırsak, önce yükselen ve 1980'de (% 66,7'lik bir artış ile) 10,8 milyar dolara ulaşan bir süreci görebiliriz. Sonra 1982'de % 41,6'lık bir düşüş ile 5,58 milyar dolara düşmüş ve 1983'te bir önceki seneye göre % 42,7'lik bir artış göstermiştir.

Devrim sonrası yıllarda devrim öncesine göre dış kredilere ve borçlara başvurmak 1981 dışında (440 milyon dolar) çok az bir rakamı oluşturmuştur. Devrimden sonra yabancı kredi ve borçlardan yararlanma olayı çok hızlı bir düşüş ile 1983 ve 1984'te hemen hemen sıfıra inmiştir.

Devrimden sonra döviz bilançosunu incelersek, 1979 ve 1982'de sırasıyla 5,65 milyar dolar ve 1,3 milyar dolar bir döviz fazlası dışında 1983 yılına kadar kalan diğer dört yılda devlet hep döviz açığı vermiş ve özellikle 1980 yılında bu miktar 4 milyar dolara ulaşmıştır (64).

4.5. Türkiye'deki Bank Mellat'ın Durumu

1982 yılında sektöre dahil olan Banka, Türkiye ile İran arasındaki tüm dış ticaret işlemlerinin finansmanını tek başına yürütmektedir. Aktif büyüklüğü açısından yabancı bankalar arasında 9. sırada yer almaktadır.

Bilanço: 1982, ilk faaliyet yılında kasa ve bankalar hesabının payı % 80'in üzerindedir.

(64) REZAGHY İbrahim; "İran Ekonomisi", Ney Yay., Tahran 1988, s.255.

İran'ın Türkiye ile ekonomik ilişkilerinden doğan tüm bankacılık işlemlerini tekelinde bulunduran Bank Mellat'ın 2,14 milyar TL (13.28 milyon \$) olan 1982 yılı bilanço toplamı içinde krediler, % 7.77, özkaynaklar % 23.37 oranında paylara sahiptir.

Aktifdeki en önemli kalem 1,76 milyar TL (10,95 milyon dolar) ile kasa ve bankalar olmuştur.

1983'te her iki para cinsinden tüm bilanço kalemleri artış gösterirken, bilanço toplam 3 katına çıkmıştır. 1983 yılında bilanço toplam % 207 (dolar olarak % 121) artarak 6,55 milyar TL'ye (29,30 milyon dolar) yükselmiştir .

1982'ye göre % 216 (dolar olarak % 127) artarak 5,56 milyar TL'ye (24,88 milyon dolar) yükselen kasa ve bankalar kaleminin bilanço payı da 1982-83 döneminin en yüksek değeri olan % 84,90'a ulaşmıştır. 1983'te krediler 544 milyon TL'ye (2,43 milyon dolar) ulaşarak 2,3 kat (dolar olarak 1,4 kat) artmış ve aktif payını % 7,77'den % 8,90'a çıkarmıştır.

Pasifte mevduat % 35 oranında artmasına rağmen, (1,03 milyar TL) döviz tevduatıyla birlikte pasif toplamı içindeki % 645 oranında artarak 3,72 milyar TL'ye (16,62 milyon dolar) yükselmiş, böylece bilançodaki göreceli önemini 2,44 katına çıkarmıştır. 1983'te diğer pasifler kaleminin bilanço payı önceki yıla göre yaklaşık 1/2 oranında azalmış ve % 25 olmuştur.

Banka 1983'te 1,24 milyar TL (5.55 milyon dolar) kâr etmiştir. 1984'te yalnız krediler ve sabit değerler dolar olarak artarken, kârlılık performansında hızlı yükselme olmuştur.

1984 yılında kasa ve bankalar kalemi her iki para cinsinden azalma göstererek 5.25 milyar TL (14,77 milyon dolar) düzeyine, bilanço toplamı içindeki payı da 15 puan azalarak % 69,68'e inmiştir. Buna karşılık kredi hacmi % 126 (\$ olarak % 4 2) oranında genişleyerek 1.23 milyar TL'ye (3.46 milyon \$) ulaşmış ve payını %16,38'e çıkarmıştır.

1984'de mevduat % 5 artarak 1,15 milyar TL'ye yükselmesine karşın, \$ olarak % 34 azalmış ve 3,24 milyon \$'a inmiştir. Mevduatın döviz tevdiatıyla birlikte, bilanço içindeki payı ise % 16,76'ya gerilemiştir. Mevduatın göreceli önemindeki bu azalmaya karşılık, özkaynaklar % 42,56 oranında artarak 5,3 milyar TL (14,89 milyon \$) olmuş ve böylece bilanço payı % 57'den % 70.48'e yükselmiştir. Diğer pasif kalemlerin bilanço payı ise önemli oranda gerileyerek % 25'den % 8,57'ye düşmüştür.

1984 yılında aktifin yapı değişim katsayısı 31,56, pasifin yapı değişim katsayısı ise 35,24 gibi yüksek değerler almışlardır.

Özetle Bank Mellat 1984 yılında yüksek bir performans göstermiş ve önceki yıl sağladığı kârını % 150 (\$ olarak % 57) oranında arttırarak 3 milyon ₺ (8,71 milyon \$) düzeyine çıkarmıştır. 1985'te krediler artışını sürdürürken, yabancı kaynaklar pasif içinde dönemin en yüksek payına ulaştı.

1985'te krediler dönem boyunca süregelen yükselişini devam ettirmiş, ₺ cinsinden % 52 (\$ olarak % 3) artarak, 1,87 milyar ₺ (3,57 milyon \$) düzeyine ulaşmıştır. Kredilerin aktif içindeki payı da % 16,72 ile son beş yılın en yüksek oranıdır.

1985 yılında kasa ve bankalar kalemi % 57 (\$ bazında % 7) oranında artarak aktif toplamı içindeki payını % 73,69'a çıkar mıştır. 1983'ten sonra banka ikinci kez menkul değerlere 50 milyon ₺ düzeyinde yatırım yapmıştır .

1985'de sabit değerlerin aktif toplamı içindeki payı % 4,22'ye düşerken, diğer aktifler % 4,92 ile dönemin en düşük payına sahip olmuştur. Toplam mevduatın pasifler içindeki payı dönemin en yüksek değeri olan % 34,44'e erişirken, mevduat dışı yabancı kaynaklar da % 12,56'e yükselmiştir. Sonuçta yabancı kaynakların görece önemi % 47,02'ye ulaşmıştır.

1985 yılında Bank Mellat'ın özkaynaklarının payı % 51,56, diğer pasiflerin payı ise % 1,42'dir.

Bu gelişmeler 1985 yılında aktif yapı değişim katsayısının düşük (3.20), pasif yapı değişim katsayısının ise yüksek (52,14) olmasına yol açarken, kâr % 10 artarak 3,42 milyar ₺'ye yükselmiş, \$ bazında ise % 25 gelişme ile 6,25 milyon \$ olmuştur.

Genişletilmiş Bilanço: Bilanço dışı işlemlerin görece önemi sürekli artmıştır. 1982 yılında bilanço dışı risklerin görece önemi % 19,25 iken analiz dönemi boyunca artarak 1985 'de % 43,69'a ulaşmıştır. Özkaynakların görece önemi dönem sonunda % 30 değerini almıştır.

Özkaynakların genişletilmiş bilanço içindeki payı 1982 yılında % 16,87 iken, 1984'te % 45,18'e yükselmiş, 1985'te ise % 29,69'a gerilemiştir. Diğer pasiflerin payı ise dönem boyunca düşüşünü sürdürerek 1982'deki % 39,22'lik değerinden, 1985'de % 0.66 değerine inmiştir.

Kâr-Zarar Hesabı: 1983'de en önemli gelir kalemi payı % 64'ün üzerinde olan alınan ücret ve komisyonlardır.

1983 yılında yabancı kaynakların pasifdeki payı görece olarak düşüktür. Üstelik bu yabancı kaynakların büyük kısmı ticari mevduattan oluştuğundan, bankanın 1983 yılındaki 2 milyon TL'lik faiz giderlerinin toplam giderler içindeki payı yalnızca % 0.42'dir. Diğer taraftan 575 milyon TL tutarındaki faiz gelirlerinin toplam gelirlerdeki payı % 33,57'dir. Bunlara bağlı olarak faiz marjı 1983'de 573 milyon TL 2.56 milyon \$ olarak gerçekleşmiştir.

1983'de banka kambiyo işlemlerinden 25 milyon TL (111.8 bin \$) kâr etmiştir. 1,24 milyar TL (5.55 milyon \$) ile faiz ve kambiyo dışı bankacılık faaliyetlerinden sağlanan net gelir en büyük katsayı yaparken, bu marjın en önemli gelir kalemi "alınan ücret ve komisyonlar"dır. 5 milyon \$'a yaklaşan tutarıyla toplam gelirlerin % 64.62'sini oluşturmaktadır.

1984, faiz gelirleri \$ olarak % 90 oranında artarken, kâr 8,7 milyon doları aştı.

1984 yılında kâr hacmi önceki yıla göre 1,5 kat (3,10 milyar TL), \$ olarak ise 0,57 kat (6,71 milyon \$) artmıştır. Kâr hacmine en büyük katkıyı 1,69 milyar TL ile faiz marjı yaparken, faiz ve kambiyo dışı bankacılık faaliyetlerinden sağlanan "Diğer marj", 1,28 milyar TL ile ikinci sırada yer almaktadır. Önceki yılın yaklaşık dört katı düzeyinde (129 milyon TL ve 363 bin \$) gerçekleşen kambiyo marjı ise kâra katkı açısından son sırada yer almaktadır.

1984 yılında, 3.61 milyar TL (10.16 milyon \$) olarak gerçekleşen toplam gelirlerin yapısı incelendiğinde, faiz gelirlerinin 2 katı, \$ olarak 0,9 katı artarak payını % 47,73'e çıkardığı görülmektedir. Alınan ücret ve komisyonların payı ise % 46,23'tür. Kambiyo kârı ve diğer gelirlerin payı ise ancak % 4,04'tür. 514 milyon olan (1.44 milyon \$) toplam giderlerin % 6,03'ü faiz giderleri % 22,76'sı personel giderleri ve % 6,42'si amortisman giderleridir. diğer giderlerin payı % 64,79'dur.

1985 faiz giderlerindeki hızlı artışa rağmen, faiz marjı 2 milyar TL'ye yükselmiştir.

1985 yılında, kredilerin dönem içindeki en yüksek değeri almasına paralel olarak faiz gelirleri TL bazında % 21 artarak 2.09 milyar TL düzeyine gelmiştir. Yabancı kaynaklarında 1985 yılında artmış olması faiz giderlerinin TL bazında % 197 artmasına ve yaklaşık 92 milyon TL gelmesine neden olmuştur. Bunların sonucu olarak faiz marjı 2 milyar TL (3.80 milyon \$)ye yükselmiş ve kâr yaratmada % 58,26 payla birinci sırayı almıştır.

1985 yılında net kambiyo kârları % 194 (\$ olarak % 99) artarak 379 milyon TL (722,5 bin \$)'a ulaşmış ve toplam gelirler içindeki yaklaşık % 10'luk bir paya sahip olmuştur.

1985 yılında bankanın faiz ve kambiyo dışı bankacılık faaliyetlerinde sağladığı gelir 1.46 milyar TL (2.76 milyon \$) ile toplam gelirler içinde % 37,20 oranında paya sahip olmuştur.

Banka faaliyet yılını 3.42 milyar TL kâr ederek kapatmıştır.

Rasyo Analizi :

a) Sermaye Yeterliliği

Bankanın öz sermayesinin, pasif toplamı ve gayrinakdi kredilerden oluşan toplam yükümlülüklerine oranı 1982 yılında % 16,9 iken, 1985'te % 11.63 ile yüksek düzeyini korumuştur.

Öz sermaye/toplam aktifler rasyosu da aynı şekilde, 1982'deki % 23,37 olan yüksek düzeyini, 1985'te sürdürmüş ve % 21 değerini almıştır.

1982 yılında banka öz sermayesinin 1.20 kat yabancı kaynak kullanırken, 1985'te 2,24 katı kadar kullanmıştır.

Bankanın sermaye yeterliliği rasyoları yüksek düzeylerde değerler almaktadır.

b) Aktif Kalitesi

Toplam aktifler içinde, 1982 yılında % 7,76 olan kredilerin payı, analiz dönemi boyunca sürekli artarak 1985'te % 16,72'ye yükselmiştir. Kredi hacmindeki sürekli genişlemeye rağmen, bankanın tahsili gecikmiş alacakları bulunmaktadır.

1984 yılında sabitleşmiş değerlerin payında önemli artış gözlenmiş ve toplam aktiflere oranı % 6,40'a yükselmiştir. 1985 yılında ise % 4,22 düzeyinde gerçekleşmiştir.

Bank Mellat'ın kredileri artarken, problemlili kredilerin bulunmaması aktif kalitesinin yüksekliğini göstermektedir.

c) Kârlılık

Birim aktif değerinin kâr yaratma gücünü gösteren "kâr/toplam aktifler" rasyosu 1983 yılında % 10,93 iken, 1984 yılında iki kattan fazla artarak % 41,23 olmuş, 1985 yılında ise % 30,55 düzeyinde gerçekleşmiştir. Net faiz gelirleri/toplam aktifler rasyosu da aynı eğilimi göstererek 1983 yılında % 6,74 iken, 1984 yılında iki kattan fazla artarak % 22,53, 1985 yılında ise % 17,81 değerlerini almıştır.

Ödenmiş sermayenin kârlılığını ifade eden "kâr/ödenmiş sermaye" rasyosu ise dönem boyunca artış göstererek 1983 yılındaki % 58,96'lık değerinden 1985'de % 162,77 düzeyine yükselmiştir.

Bankanın kârlılık performansı sektör ve grup ortalamasının çok üzerinde gelişme göstermiştir.

d) Gelir-Gider Yapısı

Toplam gelirler içinde faiz gelirlerinin payı % 33,57 iken, dönem boyunca artış göstererek 1985'de % 53,14'e yükselmiştir. dış işlem gelirlerinin payı ise 1983'te % 1,46 iken, 1985'de % 9,65 olmuştur.

Gider yapısı incelendiğinde faiz giderlerinin payının 1983'de % 0,42 iken, 1985'de % 18,25'e, personel giderleri payının da 1983'de % 37,30'a yükseldiği görülmektedir.

Toplam gelirlerin faiz giderlerini karşıladıktan sonra kalan kısmının faiz dışı giderler tarafından massedilme oranı 1983'te % 27,53 iken, analiz dönemi süresince olumlu gelişme göstererek 1984'te % 13,40'a, 1985'te ise % 10,74'e inmiştir.

1983-85 döneminde bankanın gelir yapısı, faiz ve kambyo gelirleri lehine gelişme göstermiştir. Gider yapısı içinde ise faiz ve personel giderlerinin paylarında artma görülmüştür.

e) Likidite

1982'de % 92,65 olan dar anlamda likidite rasyosu 1985'te % 45,15 olmuştur ki bu çok yüksek bir değerdir. Likit değerler/yabancı kaynaklar rasyosu ise 1985'de yine çok yüksek bir değer olan % 157,70 düzeyinde bulunmaktadır.

Likit varlıkların toplam aktiflere oranı 1985'de likidite % 74,14'e yükselmiştir. Özel konuyla ilgili olarak Bank Mellat'ın liki-rasyoları çok yüksek değerler almaktadır.

f) Piyasa Payı

Bank Mellat'ın sektör aktif toplamındaki payı 1982'de % 0,05 iken, 1983'de % 0,11'e yükselmiş, sonra gerileyerek 1985'de % 0,07 olmuştur.

Mevduatın sektör mevduat toplamındaki payı % 0,02 iken yükselerek 1985'de % 0,04 olmuştur.

Bankanın sektör kredi toplamı içindeki payı ise % 0,01 iken artarak 1985'te % 0,03'e yükselmiştir.

Bankanın 1985'deki piyasa payları 1982'ye göre artarken, 1984'e göre gerilemiştir.

Genel Değerlendirme

Bankanın aktif toplamı 1982-85 döneminde TL olarak sürekli artarken \$ bazında 1984'te 1983'e göre biraz gerilemiştir. Özsermaye ve likit aktiflerdeki gelişme de benzer şekilde olmuştur. Buna karşılık, krediler inceleme konusu dönemde her iki para cinsinden sürekli artış göstermiştir.

Mevduat 1982-85 döneminde sürekli artarken \$ bazında 1984 yılında gerilemiş, 1985'de ise tekrar yükselmiştir.

naliz döneminde kâr hacmi önemli artışlar göstererek oldukça yüksek düzeye ulaşmıştır. 1983 ve 84 yıllarında kâr hacmine en büyük katkıyı alınan ücret ve komisyonlar yaparken, 1985'de faiz gelirleri birinci sırayı almıştır. Net kambiyo kârları ise oldukça düşük düzeydedir.

1982-84 döneminde bankanın bilanço toplamı içinde özkaynaklarının payı önemli artış gösterirken, mevduatının payı 1984'e kadar gerilemiş, 1985'de ise artmıştır. Aktif yapısı içinde ise kredilerin payı sürekli artmıştır.

1982-85 döneminde bankanın sermaye yeterliliği çok yüksektir. Aktif toplamı içinde kredilerin payı artarken, tahsili gecikmiş alacakların sıfır düzeyinde kalması Bank Mellat'ın aktif kalitesinin yüksek olduğunu göstermektedir. Kârlılık rasyoları 1983-85 yıllarında bankanın çok yüksek bir kârlılık performansına ulaştığını göstermektedir. Bank Mellat özel konumunun da etkisiyle olağandışı bir likit bilanço yapısına sahip olmuştur.

Piyasa payları genelde artan Bank Mellat, Türkiye'nin İran'la olan ekonomik ilişkileri dolayısıyla bankacılık işlemlerinde sahip olduğu tekel avantajını iyi değerlendirmiş ve güçlü sermayesi ve yüksek likiditesiyle üstün bir kârlılık performansına ulaşmayı başarmıştır (65).

NOT: Bu bölümde bir noktayı anlatmamız gerekir. Bu da kullanılan istatistiki rakamlar hakkındadır. Bu bölüme kadar en son kullandığımız rakamlar 1984-1985 yıllarına aittir. Bunun nedeni de bu tarihten itibaren İran'ın Merkez Bankası, Devlet Planlama Teşkilatı veya diğer kurumlarından resmi bir istatistiki raporun çıkmamasından kaynaklanmaktadır. Bu yıllarda savaşın hâlâ devam etmesinden dolayı bazı güvenlik nedenleriyle İran'da yıllık istatistiki raporların yayımlanması devlet tarafından resmen yasaklanmıştır. Bu birkaç kamu veya özel kuruluşu tarafından bazı sektörlerle ilgili rakamsal raporlar yayınlamıştır. Ancak, sağlıklı ve doğru bir rakam veya rapor olmadığından dolayı burada kullanılmamıştır.

(65) ABAÇ Selçuk, IBAR Group; "Türkiye'de Bankalar ve Bankacılık Sistemi", IBAR Yayınları, 1986, s.383- 389.

(milyon \$ 000)	1981				1982				1983				1984				1985			
	TL	\$	TL	%	\$	%	TL	%	\$	%	TL	%	\$	%	TL	%	\$	%		
Aktif																				
Likit Değerler																				
• Kasa ve Bankalar			1.760	--	10.945,3	--	5.562	216	24.874,8	127	5.251	-6	14.766,6	-41	8.256	57	15.737,7	--		
• Menkul Değerler			--	--	--	--	50	--	223,6	--	--	-100	--	-100	50	--	95,3			
Krediler			166	--	1.032,33	--	544	228	2.432,9	136	1.231	126	3.461,8	42	1.873	52	3.570,3			
Sabitleşmiş Değerler																				
• İştirakler			--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--		
• Sabit Değerler			11	--	68,4	--	16	45	71,6	5	481	2906	1.352,6	1789	473	-2	901,6	-33		
Diğer Aktifler			198	--	1.231,3	--	380	92	1.699,5	38	551	45	1.549,5	-9	551	--	1.050,3	-32		
Toplam			2.135	--	13.277,4	--	6.552	207	29.302,3	121	7.514	15	21.130,5	-28	11.203	49	21.355,3	1		
Pasif																				
Toplam Mevduat																				
• TL Mevduat			561	--	3.488,8	--	1.093	95	4.882,2	40	1.152	5	3.239,6	-34	3.678	219	7.011,1	116		
Döviz Tevdiatı			9	--	55,9	--	77	756	344,3	516	107	30	300,9	-13	180	68	343,1	14		
Ödenmiş Sermaye			449	--	2.792,3	--	2.103	368	9.405,2	237	2.103	0	5.913,9	-37	2.103	0	4.008,8	-32		
Yedek Akçeler			50	--	310,9	--	372	644	1.663,7	435	95	-74	267,2	-84	250	163	476,6	78		
Kâr			--	--	1.240	--	1.240	--	5.545,6	--	3.098	150	8.712,0	57	3.423	10	6.525,0	-25		
Diğer Pasifler			1.066	--	2.792,3	--	2.103	368	9.405,2	237	2.103	0	5.913,9	-37	2.103	0	4.008,8	-32		
Toplam			2.135	--	13.277,4	--	6.552	207	29.302,3	121	7.514	15	21.130,5	-28	11.203	49	21.355,3			
Gayrimenkul krediler yükümlülükler ve taahhütler			509	--	3.165,4	--	2.005	294	8.966,9	183	4.208	110	11.833,5	32	8.691	107	16.566,9			

(TL milyon � 000)	1981		1982				1983				1984				1985			
	TL	\$	TL	%	\$	%	TL	%	\$	%	TL	%	\$	%	TL	%	\$	%
G elir																		
Faiz Gelirleri							575		2.571,6		1.724	199	4.848,1	90	2.087	21	3.978,3	-18
�cret ve Komisyon Gelirleri							1.107		4.950,8		1.742	57	4.898,8	-1	1.424	-18	2.714,4	-45
Kambiyo K�rları (Net)							25		111,8		129	460	362,8	226	379	194	722,5	99
Diğer Gelirler							6		26,8		17	183	47,8	80	37	118	70,5	47
Gider																		
Faiz Giderleri							2		8,9		31	1450	87,2	867	92	197	175,4	101
Personel Giderleri							54		241,5		117	117	329,0	36	188	61	358,4	9
Amortisman Giderl.							9		40,2		33	266	92,8	130	31	-6	59,1	-36
Diğer Giderler							408		1.824,6		333	-18	936,4	-48	193	-42	367,5	-61
Kâr(Zarar)							1.240		5.545,6		3.098	150	8.712,0	57	3.423	10	6.525,0	-25

Rasyolar (%)

	1981	1982	1983	1984	1985
Sermaye yeterliliği					
Özsermaye/toplam aktifler		23.37	37.77	29.25	21.00
Özsermaye/gayrinakdi krediler+toplam pasifler		18.90	28.90	18.80	11.83
Yabancı kaynaklar/özsermaye (katı)		1.20	0.56	0.72	2.24
Aktif kalitesi					
Krediler/toplam aktifler		7.78	8.30	16.38	16.72
Tahsili gecikmiş alacaklar /Toplam krediler		-	-	-	-
Sabitleşmiş değerler/toplam aktifler		0.52	0.24	6.40	4.22
Kârlılık					
Kâr/toplam aktifler		-	18.93	41.23	30.55
Kâr/ödenmeyen sermaye		-	58.96	147.31	162.77
Net faiz geliri/toplam aktifler		-	8.74	22.53	17.81
Kâr/şube sayısı (milyon TL)		-	1240.00	3098.00	1711.5
Gelir - gider yapısı					
Faiz gelirleri/toplam gelirler		-	33.57	47.73	53.14
Net kambiyo kârı/toplam gelirler		-	1.46	3.57	9.65
Faiz giderleri/toplam giderler		-	0.42	6.03	18.25
Personel giderleri/toplam giderler		-	11.42	22.76	37.30
Faiz dışı giderler/(toplam gelirler-faiz giderleri)		-	27.53	13.49	10.74
Likidite					
Kasa+TCMB/yabancı kaynaklar		32.65	50.36	48.60	45.15
Likit değerler/yabancı kaynaklar		293.82	407.85	333.61	157.70
Likit/değerler/toplam aktifler		82.44	85.65	69.88	74.14
Piyasa payı					
Toplam aktifler/sektör aktif toplamı		0.05	0.11	0.08	0.07
TL mevduat/sektör TL mevduat toplamı		0.02	0.03	0.02	0.04
Krediler/sektör krediler toplamı		0.01	0.03	0.04	0.03

4.6. 1989-90 Yılında İran Bankacılığının Durumu

İran'da bankacılık sistemi Eylül 1989 yılındaki faizsiz bankacılık kanunu'nun onaylanmasıyla köklü bir değişiklik sürecine başlamış ve İran'ın bankacılık tarihinde faaliyetleri bakımından yeni bir dönem açmıştır ki, bunun etkilerini ve sonuçlarını yavaş yavaş ülke ekonomisinde görmekteyiz.

Ülkenin bankacılık şebekesi 1989 yılında yoğun bir çalışma temposu içerisinde faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu faaliyetleri üç bölüme ayırabiliriz:

1. Bölüm: Halk ve özel sektörün mevduatlarını çekebilmek ve bankalara aktarmak,

2. Bölüm: Verilen krediler vasıtasıyla çeşitli ekonomik faaliyetlerinde ortak olmak,

3. Bölüm: Çeşitli bankacılık hizmetleri sunmak.

Halkın mevduatlarını çekebilmesi konusunda 1989 yılında bankacılık sistemi halka daha fazla ve daha iyi hizmetler sunarak insanların güvenini kazanmış, böylece daha fazla mevduat toplayarak bankalarda korunmasını sağlamıştır. Bu nedenle bir önceki seneye göre bankalarda olan mevduat miktarında ortalama % 25'lik bir büyüme görülmüştür.

Ülkenin bankacılık sisteminde özel sektörün mevduat miktarındaki büyüme oranı 1989 yılında bir önceki seneye göre aşağıdaki gibi olmuştur:

- 1) Bank Milli İran % 22,
- 2) Bank Sepah % 27,
- 3) İran'ın ihracat Bankası ve İl Bankası % 23,
- 4) Bank Mellat % 21,
- 5) Bank Ticaret % 41,
- 6) Ziraat Bankası % 11,5
- 7) Bank Mesken % 7,
- 8) Sanayi ve Maden Bankası % 54

Böylece bankalardaki büyüme oranı yıllık ortalama % 25 olmuştur. (1988 yılında) Bankacılık şebekesi böyle bir büyüme oranına ulaşmak amacıyla ülke çapında yeni şubeler açmış, ayrıca yeni cari hesaplar, ödünç verme tasarruf hesapları, kısa süreli mevduatlar ve diğer mevduat hesaplarının açılmasına başlamıştır.

1989 yılında bankacılık şebekesi verilen krediler bakımından büyük ölçüde faaliyet göstermiştir. Bu yılda yapılan anlaşmalar bir önceki seneye göre ortalama % 4,5'lik bir büyüme göstermiştir. Bu da bankacılığın yoğun faaliyetlerini göstermektedir.

1989 yılının sonuna kadar (bir önceki seneye göre) bankalarca sağlanan kredilerin artış oranı aşağıda belirtilmiştir:

Bank Milli İran % 38,5, Bank Sepeh % 41,9, İran'ın ihracat Bankası ve il Bankası % 37,3, Bank Mellat % 31,6, Bank Ticaret % 58, İşçilerin Refah Bankası % 29,7, Ziraat Bankası % 22,8, Bank Mesken % 53,6, Sanayi ve Maden Bankası % 60,6 ve ortalama büyüme oranı yılda % 41,5 olmuştur (66).

Bankalar genellikle birçok şirkette hisselerin % 50'sinden daha az bir payına sahiptirler. Bu durumda bankalar Hukuki Muşaraka anlaşmasının şartlarına göre davranabilirler. Bazen bu miktardan daha fazla veya hisselerin yüzde yüzüne sahiptirler. Bu durumda Doğrusal Yatırım olayı meydana gelir. Bankalar bu tür faaliyetlerde çeşitli durumlar oluşturmuşlar. Örneğin İran'ın ihracat Bankası 24 tane Doğrusal Yatırım ve 76 tane Hukuki Muşaraka Ortaklığına sahiptir.

Sanayi ve Maden Bankası'nın faaliyet alanı daha geniş olduğu için diğer bankalara göre daha fazla faaliyet göstermek zorundadır. Bu banka 200 firmada Hukuki Muşaraka hakkına sahiptir. Daha sonra Ticaret Bankası 28 Doğrusal Yatırım ve 32 Hukuki Muşaraka ile faaliyetlerini sürdürmektedir. Bank Mellat da 5 tane Doğrusal Yatırım ve 63 tane Hukuki Muşaraka ile çalışmaktadır. İşçilerin Refah Bankası diğer bankalara göre bu konularda en az faaliyet gösteren banka sayılır. Bu banka 2 tane Doğrusal Yatırım ve 2 tane Hukuki Muşaraka ile çalışmalarını sürdürmektedir.

1989 yılının sonuna kadar ülkedeki bankalar 61 Doğrusal Yatırım ve 403 Hukuki Muşaraka toplam 464 tane ortaklık anlaşmalarıyla üretim ve iktisadi alanlarda faaliyetlerine devam etmektedirler (67).

Ülkedeki bankaların durumunu verilen krediler açısından incelersek, 1989-1990 yılları arasında yapılan faaliyetleri daha iyi kavrayabiliriz.

1989 yılında kaynak ve fon sağlamak amacıyla Sanayi ve Maden Bankası'na 46 tane başvuru iletilmiştir. Banka bu başvurular arasında 36 tanesini tekniksel, ekonomik ve mali gücü bakımından değerlendirip kabul etmiştir. Böylece toplam 62.346.600.000 Riyal mali yardımda bulunmuştur.

(66) İran'ın Merkez Bankası; "1989 Yılıının Ekonomik Raporu", 1989.

(67) ETELAAT Gazetesi; "İslami Bankacılık Sisteminde Mevduatların Artışı ve Müşterilere Sunulan Hizmetler", Bankacılık Haftası, 5 Eylül 1990.

Banka bu miktarı aşağıdaki gibi dağıtmıştır:

- 1- Medeni Muşarakaya % 46,
- 2- Taksitli hammadde satışına % 38,6,
- 3- Hukuki Muşarakaya % 10,2,
- 4- Borcun Alışına % 3,9,
- 5- Taksitli Makina Satışına % 1,2,
- 6- Ceale'ye % 0,1.

Kredilerin % 39,3'ü Sanayi ve Maden sektörüne, % 34,8'i kimya, ilaç ve selüloz endüstrisine, % 12,6 elektrik, metal ve otomotiv endüstrisine, % 10,2 tekstil ve giyim endüstrisine, % 2,6 gıda ve soğutma endüstrisine ve sonunda % 0,5 de mali ve sanayi hizmetlerine verilmiştir.

1989 yılında bankaların denetimi altında olan yeni projelerin uygulanmasına 20 proje daha eklenmiştir. projede kendi yükümlüklerini bankaya ödeyerek bankanın ipoteğinden çıkmışlar ve ayrıca üç tane yeni sanayi projesi tamamlanmış ve üretime başlamıştır.

1989 yılında 31 proje bankalarca uygulama aşamalarını devam ettirmiş, yapılan tahminlere göre bu birimlerin tamamlanması ve üretimine başlaması sonucu ülkenin ihtiyacı olan birçok mamul, yarımamul ve tüketim mallarının üretimi dışında 1300 kişi için yeni istihdam alanları doğacaktır.

Bank Mesken 1989 yılı boyunca Medeni Muşaraka, taksitli satışlar, Leasing ve Ceale şeklinde 360 milyar Riyal değerinde 18670 tane anlaşma yapmıştır. Kredilerin % 28,6'sı Tahran'daki şubelerce % 27,8'i büyük şehirlerdeki şubelerce ve % 43,6'sı da diğer bölgelerdeki şubelerce verilmiştir.

Aynı yılda verilen toplam kredilerinden 181.3 milyar Riyal medeni muşaraka şeklinde bireysel ve yeni toplu konut birimlerinin yapılması veya tamamlanmasına verilmiştir. Bu miktarın 5,6 milyar Riyali konut için açılan tasarruf hesap sahiplerine ve geri kalan 175,5 milyar Riyali de faizsiz krediler şeklinde başvurulara verilmiştir.

Vadesiz mevduatların 73.7 milyar Riyali konut birimlerinin yapılmasına ayrılmıştır. Ayrıca 1989 yılında tam 21021 tane taksitli satışlar anlaması imzalayarak toplam 114 milyar Riyal değerinde daha önce bankalardan medeni muşaraka şeklinde kredi alan müşterilerine finans sağlanmıştır.

Ziraat Bankası 1989 yılında toplam 444.3 milyar Riyal krediyi çiftçilere açmıştır. Bu miktarın 281 milyar Riyali iç varlıklarından ve 163.3 milyar Riyali de ülkenin genel bütçesinden temin edilmiştir. Ziraat Bankası çeşitli doğal afetler ve zararlar karşısında tarım mamullerini sigorta ettirmek görevini de yapmaktadır. Bu konuda banka 53323 zarar gören kişiye 1.8 milyar Riyal değerinde karşılıksız yardım ödemiştir. Ayrıca, tarım mamullerinin sigorta sandığı vasıtasıyla 80 bin hektar pancarı, 180 bin hektar pamuğu, 65 bin hektar soya ve 8 bin hektar pirinci sigorta ettirmiştir.

1989 yılının sonunda Bank Milli İran'ın toplam mevduat miktarı 4860 milyar Riyali bulmuştur. Bu miktar bir önceki seneye göre % 28,6'lık bir artış göstermiştir. Ödünç verme şeklinde yatırılan mevduatlar dışında (% 0,3 oranında düşüş) diğer mevduat türlerinde artış devam etmiştir.

Mevduat oranlarını 1988 yılına göre incelediğimizde, bu konuda uzun vadeli yatırım mevduatları % 24,3 oranında (Riyal olarak) kısa vadeli yatırım mevduatları % 24,5 oranında (Riyal olarak), ödünç verme tasarruf mevduatları % 44,2 ve diğer mevduat türleri de % 33,8 oranında artış meydana gelmiştir (68).

1989 yılının sonunda Bank Milli İran'ın verilen toplam kredi miktarı 2413 milyar Riyal'e ulaşmış ve bir önceki seneye göre % 25,1 oranında bir artış göstererek genellikle müşaraka, doğrusal yatırım ve leasing şeklinde verilmiştir.

Bank Mellat'ın toplam mevduat miktarı 1989 yılında 1.9057 milyar Riyal'i geçerek % 17,9 bir büyüme oranı göstermiştir. 1988 yılının sonunda bu rakam 1.671 milyar Riyal olmuştur.

Bank Mellat'ın faaliyet istatistiklerine göre 1987'den 1989'un sonuna kadar bankanın mevduat miktarı 772,7 milyar Riyal'e ve bankanın tüm varlıkları 1 014 milyar Riyal'e (yani % 31,2 oranında bir artışla) ulaşmıştır.

1989 yılında Bank Mellat tarafından verilen kredilerin toplamı 1068,5 milyar Riyal olmuştur. Bu rakam 1988 yılına göre % 21'lik bir artış hızına sahiptir. Aynı yılda bankanın faaliyetini çeşitli alanlarda incelersek, ticaret ve hizmet sektörlerinde (üretim dışı) 1988 ve 1989 yılında % 26'dan % 24'e kadar bir düşüş olduğunu görürüz. Halbuki üretim sektörlerine verilen kredilerde aynı yıllarda % 74'ten % 76'ya varan bir artış gözlenmiştir. Bu konuda öncelik sırasında önce tarım, sonra sanayi ve maden ve inşaat sektörleri yer almaktadır.

(68) Etelaat Gazetesi; "Yeni Kurulan İslami Bankacılığın Gelişmesi", Bankacılık Haftası, 6 Eylül 1990, s.5.

1989 yılında Bank Ticaretin toplam mevduat miktarı 2030 milyar Riyal olarak saptanmıştır. Bu rakamda 1988 yılına göre % 41'lik bir artış görülmüştür. Bu rakamda yer alan diğer mevduat türleri ve miktarları aşağıda belirtilmiştir:

Ödünç verme cari hesapları % 34 bir büyüme oranıyla 618.678.000.000 Riyale çıkmış, ödünç verme tasarruf hesapları % 94'luk bir büyüme ile 89.578.000.000 milyar Riyale ulaşmıştır. Kısa vadeli yatırımlar % 30'luk bir büyüme ile tam 556.681.000.000 Riyale ulaşmışlar. Uzun vadeli yatırımlar % 47'lik bir artış oranıyla 466.772.000.000 Riyale çıkmışlar. Ayrıca, diğer mevduat türleri (Riyal olarak) de % 103'lük bir artış göstererek 299.520.000.000 Riyal'e ulaşmışlar (69).

Bank Ticaretin faaliyetlerini incelediğimizde ödünç verme tasarruf mevduatlarında 1989 yılı sonunda % 94'luk bir artış olduğunu ve ödünç verme cari hesapların miktarında da 1990 yılının başına kadar % 34'lük bir artış meydana gelerek 618 milyar Riyal'e ulaştığını görebiliriz.

Mevduatların artış oranlarına bakarsak ödünç verme cari hesapları dışında diğer mevduat türlerinde hızlı bir artış görüldüğünü söyleyebiliriz.

Bank Sepen'in mevduat miktarı 1989 yılında 2177 milyar Riyal olarak saptanmıştır. Bir önceki seneye göre artış oranı % 22 olmuştur. Bu rakam tahmin edilen miktardan 31 milyar Riyal daha fazla olmuştur.

Banka daha fazla ödünç verme mevduatlarını çekerek mevduatlarının artışına sebep olmuştur. Bankanın toplam mevduatında yer alan diğer mevduat türleri ve 1988 yılına göre artış oranları aşağıdaki gibidir:

- 1) Ödünç verme cari mevduatları % 28'lik bir büyüme oranıyla 616 milyar Riyale ulaşmıştır.
- 2) Kısa vadeli yatırım mevduatları % 30'luk bir büyüme oranıyla 663 milyar Riyale çıkmıştır.
- 3) Uzun vadeli yatırım mevduatları 1.13'lük bir artış oranıyla 285 milyar Riyale çıkmıştır.
- 4) Toplam etkili mevduatlar % 77'lik bir artış oranıyla 1686 milyar Riyale ulaşmıştır. diğer mevduat türleri % 23'lük bir büyüme ile 49 milyar Riyale çıkmıştır.

Bank Sepen tarafından çeşitli krediler şeklinde 1990 yılının başına kadar verilen toplam kredi miktarı 1010 milyar Riyal olmuştur.

Bu rakam bir önceki seneye göre 373 milyar riyal artmıştır. Bank Sepeh tarafından verilen kredilerin sektörler bazında dağılımı da aşağıdaki gibidir (70).

- 1) Tarım sektörüne 302 milyar Riyal (verilen kredilerin % 22'si),
- 2) Sanayi sektörüne 148 milyar Riyal (verilen kredilerin % 16'sı),
- 3) İnşaat sektörüne 352 milyar Riyal (verilen kredilerin % 38'i)
- 4) ticaret sektörüne 145 milyar Riyal, (verilen kredilerin % 15'i),
- 5) Çeşitli hizmetler sektörüne 87 milyar Riyal (verilen kredilerin % 9'u),
- 6) İstihdam Projelerine 52 milyar Riyal,
- 7) Diğer faaliyetlerine 24 milyar Riyal.

Bu rakamlardan yola çıkarak üretim yapan sektörlerin bu bankanın kredi politikalarında öncelikli özelliklere sahip olduklarını söyleyebiliriz. Çünkü, verilen kredilerin büyük bir kısmı bu sektörlerle aktarılmaktadır.

İşçilerin Refah Bankası'nın 1989 yılındaki durumunu incelersek, kamu dışı hesaplarında 6636 milyon Riyallik bir artış ile birlikte 3586 tane yeni hesapların açılmasına rağmen bu bankadaki kamu kuruluşlarının cari hesabında (özellikle sosyal refah kurumunda) 108 milyar Riyale yakın bir düşüş meydana gelmiştir.

Bu bankada önünç verme tasarruf mevduatları 1988 yılında 9036 milyon Riyaliken, 1989 yılında 10141 milyon Riyal olmuş ve mevduatları bir önceki seneye göre % 55,25 oranında bir artış yapmış, ayrıca kısa vadeli mevduatlar da % 23,77 oranında yükselerek 4074 milyon Riyale ulaşmıştır.

İran'ın İhracat Bankası ve İl Bankasının toplam mevduat miktarı 1989 yılının sonunda 3092,3 milyar Riyal olmuştur. Bu rakamda en büyük payı kısa vadeli yatırım mevduatları, daha sonra ödünç verme cari hesapları almıştır. 1989 yılında bu banka tarafından verilen toplam kredi miktarı 2357,7 milyar Riyal olup, % 77,7'si (1832,3 milyar Riyal) özel sektörün iktisadi birimlerine, % 7,6'sı (178,3 milyar Riyal) kamu sektörüne ve geri kalanı % 14,7'si (347,1 milyar Riyal) ödünç verme kredisi olarak Ziraat Bankası'na verilmiştir.

İran'ın ihracat Bankası ve İl Bankasının toplam mevduat miktarında 1989'da % 20,3 oranında bir artış olmuştur. Bankanın kaynaklarındaki en büyük artış miktarı kısa vadeli yatırım mevduatlarında ve en küçüğü ödünç verme tasarruf hesaplarında meydana gelmiştir (71).

(70) Etelaat Gazetesi; "Yeni Kurulan İslam Bankacılığının Gelişmesi", Bankacılık Haftası, 6 Eylül 1990, Tahran, s.5.

(71) Eteelaat Gazetesi; "Yeni Kurulan İslam Bankacılığının Gelişmesi", Bankacılık Haftası, 6 Eylül 1990, Tahran, s.5.

Ekonomistlerin ve çeşitli bankacılık uzmanlarının dediği gibi, eğer bankacılık şebekesinin rolünü halkın normal hayatından alırsak bu insanlar kesinlikle çeşitli maddi ve manevi zararlara uğrayacaklardır. Çünkü, günümüzde bankacılık faaliyetleri o kadar gelişmiştir ki, herhangi bir iktisadi faaliyeti veya diğer faaliyetleri bankaların vasıtasıyla yerine getirebiliriz. Bankalar çek, havale kredi mektubu veya cari hesapların açılmasıyla çeşitli mevduatları toplayarak korunmasını, başka bir yere aktarılmasını sağlayabilirler. Diğer yandan bazen müteahhitlik faaliyetlerini de üstlenebilirler, ayrıca telefon, su, elektrik, doğal gaz gibi birçok faaliyetlerde de etkili bir görev üstlenerek kolay alınmayan faturaların ödenmesini sağlayabilirler. Hatta vergileri, trafik cezalarını çeşitli kuruluşların ödemelerini, taksitlerini toplayabilirler.

Kamu veya özel sektörde çalışan insanların büyük bir bölümü bankaların vasıtasıyla ücret ve maaşlarını alabilirler. Ayrıca, ihracat ve ithalat işlemlerinde bankaların rolü çok önemlidir. Çünkü bir banka olmadan kredi hesapları açılmaz ya da sipariş tescilli ticari ve gümrük faaliyetleri veya ülkeler arasında mal alım-satımı yapılamaz. Böylece bankacılık gittikçe faaliyet alanını genişleterek günden güne gelişmekte ve ekonomik hayatta da önemli görevleri üstlenmektedir. (72).

(72) Etelaat Gazetesi; "Bankacılık Haftası", 7 Eylül 1990, s.5.

B Ö L Ü M : 5

S O N U Ç

İran'ın bankacılık sistemi tarih boyunca hep faize dayanan ve faaliyetleri de batılı ülkelerinden kopya edilen temeller üzerine kurulmuştur. Bu sistemin esas faaliyet biçimi birkaç sermayedara, zenginlere ve eski rejime bağlı olanlara çeşitli kaynaklar ve bankacılık hizmetleri sunarak genellikle üretim dışı alanlarda yatırım yapmasına izin vermek, dışa bağımlı kalmasını arttırmak ve çoğunlukta olan diğer insan kitlelerine de küçük hizmetlerde bulunmak üzerine kurulmuştur. Böylece bankaların sağladıkları hizmetler de gelir ve sermaye açısından yüksek düzeyde olan belirli kimselerin elinde toplanmış ve bunlar da kısa bir zamanda kazandıkları büyük kârların küçük bir bölümünü bankaya geri vererek durumundadırlar. Sonuçta bankaların paraları ve sermayeleri bir kısır döngü içersinde bu kimselerin ellerinde olup, her defasında daha da artmakta ve halkın sömürmesine yol açmaktadır.

Bankaların sermayesi hep tüketim, hizmet ve aracılık faaliyetleri için kullanılmıştır. Bu nedenle bu bankacılık sisteminden zarar görenler hep gelir düzeyi düşük olanlar olmuştur.

Bankalar halkın tasarruflarını toplayarak ülke ekonomisinin gelişmesi ve altyapının kurulması yerine, daha fazla tüketim ve ithalatı teşvik ederek ülkeyi tamamen dışa bağımlı bir hale getirmişlerdir. Ülke ekonomisi öyle bir hale gelmiştir ki, ülke ekonomisinde indirilen bütün darbelerde bankacılığın ayak izlerini kolaylıkla görebiliriz.

1921-1978 yılları arasında herhangi bir dönemde petrol gelirlerinde artış olunca devlet de para ve bankacılık sisteminden daha fazla yararlanmaya kalkmıştır. Böylece bankalar da daha fazla mevduat toplayarak kalkınma programları süresince devlete en düşük maliyetlerle özel sektöre, kolay, ucuz ve yüksek miktarda kredi ve borç vermiştir. Devletin para ve bankacılık faaliyetlerinde bu en önemli çalışması olmuştur. Bu kredilerin çoğu da üretim dışı alanlarda özellikle hizmet sektörünün gelişmesi için kullanılmıştır.

Para hacminin artmasıyla beraber, talep de etkili bir artış göstererek yeterli ve sağlıklı bir iç üretim sisteminin olmamasından dolayı dengayı sağlamak amacıyla devlet ithalatının arttırılmasına gitmiştir. Sonuçta da fiyatların aşırı bir şekilde yükselmesi önlenememiştir .

Döviz giderleri üzerindeki baskılarını azaltmak için devlet daha fazla petrol ihraç etmekle beraber, yabancı sermayelerden ve dış borçlardan yararlanmıştır.

Devrimden sonraki yıllarda bankacılık şebekesinin millileştirilmesi, bankalarca verilen kredilerin denetlenmesi, dışarıdan borç almaması ve özel yabancı sermayelerin girişinin yasaklanması gibi çalışmalarına rağmen, genelde kredi sistemi ve döviz dengesi açısından eski kalıplar ve temeller hemen hemen değişmemiştir.

İran'ın iktisadi yapısını incelediğimizde, bir konuyu kolaylıkla görebiliriz. Bu da eski ve kötü iktisadi düşüncelerin halâ devam ettiğidir. Eğer derin bir şekilde üretim alanlarında ve tüketim alışkanlığında bir değişiklik yapılmazsa, dışa bağımlılığı koparmak için yapılan bütün sınırlamalar kısa dönemde ister istemez yetersiz ve başarısız olup, bütünüyle çökecektir.

Yıllar boyunca eski rejimler ve ona bağlı olan sermayedarlar İran ekonomisini yönlendirmek ve dışa daha fazla bağlı kılmak için ithalatı teşvik ederek ham petrol ihracatının artmasını istemişlerdir. Ancak bütün bunlara rağmen, ülkenin kalkınması ve sosyal refaha ulaşması için İran ekonomisinin temel yapısının kökünden değişmesi gerekirdi, bunu gerçekleştirebilmek için en önemli faktör de para ve bankacılık sistemidir.

Devrimden sonra bankacılık sistemi üzerinde yapılan bütün değişiklikler bu bağımlılığı koparmak ve ülke kalkınmasını sağlamak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Özellikle bankacılık sistemi köklü bir değişikliğe uğramış ve yeni bir kredi sistemi kurarak daha büyük bir kitleye hitap edebilmiştir. Bu nedenle konuyu daha iyi kavrayabilmek için eski ve yeni bankacılık sistemini karşılaştırarak daha somut bir sonuca varabiliriz.

Önce faizsiz bankacılığın avantajlarını inceleyebiliriz. Faizsiz bankacılığın en büyük avantajlarından biri faizi haram sayan büyük bir kitleye hitap edebilmeleri ve ihtiyaç duyulan büyük miktarlardaki fonları kısa vadeli ve nakit olarak karşılayan petrol dolarlarıyla sağlayabilmeleridir.

Klasik bankacılıkta plasmanları kontrol edebilme imkanı faizsiz bankalara nazaran daha sınırlıdır. Bu yüzden riski daha fazladır. Banka zarar etse dahi, tasarruf sahiplerine belli bir meblağ ödemek zorundadır. Halbuki faizsiz sistemi kâr payına dayandığından dolayı faizsiz bankaları plasmanlarının nasıl kullanıldığını takip etme olanağına sahip oldukları gibi, ancak kâr ettikleri takdirde müşterilerine ödeme yapmaktadırlar. Bu nedenle ellerindeki fonları daha rahat kullanma imkanına sahiptirler.

Melez bir bankacılık anlayışıyla çalışan faizsiz bankalar tasarruf sahipleri ve fon kullandığı yatırımcılarla koşulları belirlenirken ihtiyaçlarına ve kârlılığına göre hareket etme imkânına sahiptirler.

Fon toplarken ucuz ve verimli kaynaklara yönelebildikleri gibi fon kullandırmada en yüksek kâr sağlayan projeleri seçebilmektedirler. Bu tür bankalar islami esaslara uygun olmak kaydıyla her türlü sınai ve ticari faaliyette bulunabilmektedirler. Hem banka, hem ticari şirket ayrıcalığına sahiptirler.

Finansman sıkıntısı olan şirketlere sabit bir bedeli olmayan karşılığı kârdan verilecek payla belirlenen risksiz kaynak sağlama-ları halinde üretimin canlanıp maliyetlerin aşağıya çekilmesi müm-kün olacaktır.

Faizsiz bankacılıkta bankalar piyasadan mal toplayarak ihtiyaç duyulan hammadde ve girdilerin alım-satım ilkesini üstlene-rek mal ticaretine ve geniş bir piyasa oluşumuna katılabilirler. Bu şekilde üretimine ve satışına destek oldukları malların pazarla-rında aktif olarak faaliyette bulunabilirler. Bu tür işlemler zaman-lamanın ve yatırım kararlarının gerektiği gibi yapılması, malın iyi seçilmesi şartıyla bu bankalara her türlü bankacılık işleminden daha fazla kâr etme, imkanını sağlamaktadır.

Bütün bu avantajlarına karşı faizsiz bankacılıkta bazı dez-avantajlar da vardır. Faizsiz bankacılık sistemi yatırım bankacılı-ğının, kooperatif bankacılığını ve ticaret bankacılığını bünyesinde toplayan melez bir yapıya sahiptir. Bu da konjonktür ile ilgili tahminlerin sağlıklı bir şekilde yapılmasını gerektirmektedir. Tah-minlerdeki ufak bir yanlışla dahi bu bankaların büyük zararlara uğramasına yol açmaktadır.

İslami esasa dayalı bankalar, mal ve ticaretine doğrudan doğruya katılmaktadırlar. Mal ticaretinin kârı bir işlem olması için çok çeşitli malların değişen piyasa şartlarına göre alımını ve satımını organize edebilmek, doğru yargıya varabilmek, kârı maksimize edecek şekilde hareket edebilmek gerekir. Bu da bu tür kuruluşların büyük bir sorumluluk yüklenmesi anlamına gelmektedir.

Faizsiz bankacılıkta en büyük riski fonlarını bu bankalara yatıran tasarruf sahipleri taşımaktadır. Geleceğe ilişkin beklentileri psikolojik ve kişisel olan bu kesimin enflasyon oranı ve yatırımlar-dan doğacak zarar konusunda tercih imkanları yoktur. Enflasyonun yüksek olduğu ve bu nedenle genelde yüksek bir faiz oranının uygulandığı ülkelerde tasarruflarını faizsiz bankalarına yatıranlar

enflasyonun altında bir gelir elde edecekleri gibi, zarar halinde zarara da katılmak zorundalar. Tasarruf sahiplerinin kârı tamamen bu bankaların başarısına bağlıdır.

Faizsiz bankacılıkta fonların akışının hızlı bir şekilde gerçekleşmesi gerekmektedir. Bunun nedeni toplanan fonların kullanılmasında faiz alınmaması, mekanizmanın kâr payı şeklinde işlenmesidir. paranın tamamını vadesinde dönüşümü sağlanamazsa faiz alınmadığından enflasyon nedeniyle paranın değeri düşecektir. Temerrüd faizi uygulamasına gitmedikleri için mutlaka iyi müşteri seçmek durumundadırlar.

Faizsiz bankacılığın başarısı, herşeyden önce fonları kullandırmada sağlam müşteri seçimine bağlı olmaktadır.

Kâr hedefi enflasyon ve masrafları karşılayacak şekilde belirlenmektedir. Bu nedenle sözkonusu kurumların dağıttıkları kâr payları bir nevi gölge faiz niteliğini taşımaktadır.

Faizsiz bankacılıkta tasarruf sahibi açısından belirsizlik vardır. Özellikle enflasyonun yüksek olduğu dönemlerde bankalar yatırılan paranın enflasyonun altında getiri getirmesi halinde tasarruf sahibinin zararı olmaktadır. Tasarruf sahibi enflasyon ve kâr beklentisinin belirsizliğine karşı parasını dövize veya altına yatırma yolunu seçebilmektedir. Bu durum özellikle İran'da görülmektedir. Çünkü, yüksek bir enflasyon karşısında bankalar tasarruf sahiplerine düşük bir kâr payı öderler. Halbuki dövize veya altına yatırırsa devalı yükselmekte olan döviz ve altın fiyatlarından dolayı daha fazla kâr elde edebilmektedir.

Bankalar kaynak fazlası olan ve bu kaynakları aktarmayan veya doğru değerlendirmeyen kişi ve kuruluşlarından fon ihtiyacı olan, yatırım fırsatı fazla olan, sermayenin kıt olduğu yerlerde getiri yüksek olan yerlere, kişilere ve şirketlere fon aktarabilmektedirler. Ancak, ülke ekonomisinin daha yararlı olabilmesi, planlı ve programlı bir kalkınma sürecini sürdürmesi ve sosyal refaha ulaşabilmesi için bu fonları daha hızlı, daha ucuz ve çok daha kolay verebilmeleri gerekmektedir. Çünkü, bu ülkenin halkı bir savaşın bıraktığı derin izlerini sırtında taşımakta ve bunu ülkenin her köşesinde görmekteyiz. Bu korkunç izleri, yalnız planlı ve hızlı bir kalkınma programlarıyla özellikle uygun bir bankacılık sistemiyle sileriz.

İran'ın bankacılık sistemine belki gerektiği kadar ilgi gösterilmemiş ve sadece katı kurallarla yönetilmiştir. Bu nedenle pek fazla başarılı olmamıştır. Ancak, artan enflasyon ve talep artışı

yanında, savaşın zararlarını kapatabilmek, ülkenin sanayi ve tarım sektörünü güçlendirerek üretim gücünü arttırabilmek açısından bankaların görevi çok önemli ve etkili olmaktadır. Yani, daha ucuz ve kolay olarak fon ihtiyacı olanlara kaynak aktararak üretim güçlerini arttırabilirler. Bu da doğrudan ülkenin gelişmesine ve kalkınmasına katkıda bulunmaktadır.

No	Kredi Türü	Kullanılan Yerler	Süre	Sermaye Kaynağı ve Ortakların Payı	En Büyük ve En Küçük Kârlılık Oranı	Sırasıyla Olarak Verilen En Fazla Miktar Gerecek Kişiler	Tüzel Kişiler	Toplam Verilen En Fazla Miktar	T e m i n a
1	Ödünç Verme İşlemleri	1- Zorunlu durumlarda: Evlenme, çeyiz, konut, onarım, eğitim, köylülerin konut ihtiyaçlarında. 2- Üretim, tarım ve hizmet kooperatiflerinde. 3- Gerçek ve tüzel kişilere ait olan üretim birimlerinde	1- Zorunlu durumlarda en fazla 3 yıl 2- Üretim ve hizmet alanlarında 5 yıl (orta vadeli)	Tümünü banka üstlenir.	1- Zorunlu durumlarda en fazla % 1 2- Üretim ve hizmet alanlarında en fazla % 1,5.	Zorunlu durumlarda 500.000 Riyal	Üretim ve hizmet alanlarında 500.000 Riyal	Krediler Genel Müdürlüğünün bütçelerine bağlıdır.	1- Zorunlu durumlarda kefil, borç senetleri 2- Üretim ve hizmet alanlarında bankaların kabul ettiği t
2	Mudaraba	Ticaret sektöründe, malların üzerinde fiziksel veya kinyal olarak herhangi bir değişiklik yapılmadan sadece malların alım-satım için verilir (ithalat, ihracat, ticaret). Not: Özel sektörle ithalat üzerinde mudaraba yapmak yasaklanmıştır.	En fazla 1 yıldır. İran Merkez Bankası özel durumlarda bu süreyi uzatabilir (kısa vadeli)	Tümünü banka üstlenir.	İthalat ve iç ticaretle en az % 12, ihracatta ihracatta % 8	50 milyon Riyal	1- Kooperatif ve anonim şirketlere 500 milyon riyal, diğer şirketlere 200 milyon Riyal 2- % 49'un üzerinde sermayesi bankalara ait olan şirketlere 1 milyar riyal verilir	---	Bankanın kabul ettiği ve geçer olduğu teminatlar ve ipotekler.
3	Modeni Mıharaka	1- Üretim sektöründe (tarım, sanayi, maden, mesken ve inşaat). 2- Ticaret sektöründe (ithalat, ihracat, ticaret). 3- Hizmet sektöründe.	(kısa vadeli) 1- En fazla 1 yılda bitecek. 2- Üretim sektöründe en fazla 3 yıl olabilir. Merkez Bankası süreyi uzatabilir.	Tarım bankasının payı en fazla % 90. Sanayi ve madende % 85, ticaret, konut, inşaat % 80.	Tarım sektöründe en az % 8, sanayi ve madende % 8. Mesken ve inşaat % 10. Hizmette en az % 12, ithalat ve iç ticaretle en az % 12. ihracatta en az % 8.	Bütün sektörlerde 50 milyon Riyal	1- Tarım, sanayi ve maden alanında çalışan anonim ve koop. şirketlere 1 milyar riyal ve tic. alanında 500 milyon riyal 2- Üretimde değişik alanlarda 200 milyon riyal	---	Bankanın kabul ettiği ve geçer olduğu teminatlar
4	Self Sözleşmesi	İç üretim sektöründe döner sermayesinin temini için verilir. (Endüstri, maden, tarım).	(Kısa dönemli) Bir üretim dönemi en fazla 1 yıl.	Tümünü banka üstlenir. (Toptan ödeme)	1- Tarım sektöründe en az % 4, en fazla % 8. 2- Sanayi ve maden sektöründe en az % 8, en fazla % 12.	50 milyon Riyal (Tarım, sanayi, maden)	500 milyon Riyal (Tarım, sanayi, maden)	---	Bankanın kabul ettiği ve geçer olduğu teminatlar
5 A	Hammadde, yedek parça ve malz. taksitli satışları	Üretim birimlerinin döner sermayesini temin edebilmek amacıyla hammadde, malzeme, yedek parça gibi menkul mallarına taksitli satışları için verilir	(Kısa vadeli) 1- Bir üretim dönemi en fazla bir yıl (özel durumları Merkez Bankası karar verir). 2- Tarım ve hayvancılıkta 2 yıldır. 3- Yeni projelerde süre bankaya bağlıdır	Tümünü banka üstlenir. Ancak müşterinin isteği üzerine taratların kararıyla müşteri belirli bir miktarını peşin ödeyebilir.	Tarım sektöründe yıllık kâr payı en az % 4, en fazla % 8. Sanayi ve madende yıllık kâr payı en az % 8, en fazla % 12'dir.	50 milyon Riyal (Tarım, sanayi, maden)	500 milyon Riyal (Tarım, sanayi, maden)	---	Ana paranın geri ödenmesini güvence altına alabilen için bankaların kabul ettiği ve geçerli olduğu teminatlar.
5 B	Makina, teçhizat, tesisatın taks. satışları	Üretim sektörlerinin (sanayi, maden, tarım ve hizmet) ekonomik ömür 1 yıldan fazla olan makina, teçhizat gibi menkul malların taksitli satışları için verilir.	Ekonomik ömürüne göre kısa ve orta vadeli.	1- Tarım sektöründe müşterinin ödediği en az peşinat % 10'dur. 2- Sanayi ve mad. % 15. 3- Hizmet Sekt. 'de % 20	Tarımla yıllık en düşük kâr payı % 6, en fazla % 8, sanayi ve madende en az % 8, en fazla % 10, hizmette en az % 10, en fazla % 12	100 milyon Riyal (tarım, sanayi, maden, hizmet)	Bir milyar Riyal (Tarım, sanayi, maden, hizmet)	---	Sözleşme sözleşme maddeleri ve diğer bankaların kabul ettiği teminatlar ve ipotek

No	Kredi Türü	Kullanılan Yerler	Süre	Sermaye Kaynağı ve Ortakların Payı	En Büyük ve En Küçük Kârlılık Oranı	Bireysel Olarak Verilen En Fazla Miktar		Toplam Verilen En Fazla Miktar	T e m i n
						Gerecek Kişiler	Tüzel Kişiler		
6	Taksitli Konut Satışı	Çeşitli bankacılık sözleşmeleriyle veya doğrudan bankalar tarafından yapılmış olan bireysel konutları için verilir.	(Uzun vadeli) En fazla 25 yıl	Bir bölümünü banka ve bir bölümünü müşteri peşinat olarak öder.	---	---	---	---	Sözkonusu konut ipotek alınır
7	Milkiyet devriyle sonuçlanan ortaklık (leasing)	1- Üretim (Tarım, sanayi, maden) ve hizmet alanlarında ekonomik ömrü iki yıldan fazla olan menkul ve gayrimenkul malların kiraya verilmesi için verilir. 2- Çeşitli bankacılık sözleşmeleriyle veya doğrudan bankalarca yapılmış olan bireysel konutlar için verilir.	(Orta ve uzun vadeli) Üretim ve hizmet sektöründe sözkonusu kiralık malın ekonomik ömrüne göre belirlenir. Mesken sektöründe en fazla 25 yılda	Tarım, sanayi, maden ve hizmet sektöründe müşteri en az % 20 sini peşinat olarak öder.	Tarımla yıllık en düşük % 6 en fazla %8, sanayi ve madende en az %8 en fazla %10. Hizmette en fazla %10 en fazla %12'dir.	1-Tarım, sanayi, maden sektörüne 100 milyon riyal 2- Hizmet sektörüne 50 milyon riyal	1- Tarım, sanayi, maden sektörüne 1 milyar riyal 2- Hizmet sektörüne 500 milyon riyal	---	Bankanın temin ettiği ve geçerli teminatlar.
8	Hukuki Müşaraka	Ülkenin ekonomik büyümesi doğrultusunda üretim, hizmet ve ticari sektörlerinin faaliyetlerini genişletmek için verilir. NOT: Hizmet sektöründe hukuki müşaraka merkez bankasının onayı ile uygulanır.	(Uzun vadeli) Süre sonsuzdur.	Sermayenin belirli bir bölümü banka ödenir. 1-Yeni kurulan anonim şirketlerinde sermayenin % 49'unu 2- Mevcut olan anonim şirketlerin % 20'sini 3- Mevcut olan şirketlerde işlerin tamamlanması genişletmesi, ödenmesi için son sermayenin % 49'unu banka öder.	Beklenen en az kâr oranı tarım sektöründe %8, sanayi ve madende %8, konut ve inşaat %10, hizmet ve ticaretle %12.	---	1-Tarım, sanayi, maden, konut ve inşaat sektöründe en fazla bir milyar riyal 2- Hizmet ve ticaret sektörüne en fazla 500 milyon riyal	Özel sektörün bir önceki yılın toplam mevduatından en fazla %2'sine kadar verilir.	---
9	Doğrusal Yatırım	Lüks ve zorunlu olmayan malların üretim için yatırım yapması yasaktır. Ülkenin ekonomik büyümesi doğrultusunda üretici inar, kalınma projelerinin uygulanması için bankalarca sermaye temin edilebilir.	(Uzun vadeli) Süre sonsuzdur.	Sermayenin tümünü banka üstlenir. Üretim sektörlerinde bu süre en fazla bir milyar Riyal'dir.	Beklenen en az kâr payı tarım sektöründe %4, , sanayi ve madende %6, konut ve inşaat %8'dir.	Gerecek kişiler bu ortaklığa katılmazlar.	Tüzel kişiler bu ortaklığa katılmazlar (bankalar hariç)	Özel sektörün bir önceki yılın toplam mevduatından en fazla yüzde birine kadar verilir.	---
10	Ceale Sözleşmesi	Üretim, hizmet ve ticaret sektörlerinin faaliyetlerini genişletmek amacıyla iki şekilde ceale uygulanır. 1- Sunulan bankacılık hizmetleri karşılığında banka belirli miktar para alır. 2- Üretim faaliyetlerinin uygulanmasını ve işin ücretini alabilmesi karşılığında belirli miktarda kredi açılır.	(Kısa vadeli) 1- İzin yapılması ve alacakların kapatılması en fazla iki yıl sürer. 2- Üretim ve hizmet alanlarında bu süre bankanın yönetim kuruluna bağlıdır.	Tarım, sanayi ve maden sektörlerinde alınan en az hizmet peşinat miktarı % 10, mesken, inşaat ve hizmet sektörlerinde % 20'dir.	Beklenen kârlılık oranı tarımla en az %6, en fazla %8, sanayide en az %8, en fazla %10, mesken inşaat ve hizmette en az %10, en fazla %12.	Bütün sektörlerde 50 milyon riyal	Bütün sektörlerde 1 milyar riyal	---	İşleten taraf olursa bu bankanın geçerli ve yetkili teminatlar alınır

No	Kredi Türü	Kullanılan Yerler	Süre	Sermaye Kaynağı ve Ortakların Payı	En Büyük ve En Küçük Karlılık Oranı	Bireysel Olarak Verilen En Fazla Miktar		Toplam Verilen En Fazla Miktar	T e m i n
						Gerecek Kişiler	Tüzel Kişiler		
11	Muzareaa	Banka tarım arsalarının sahibi olursa, yada elde edilen kazançları ona ait ise tarım ürünlerinin miktarını arttırmak için bu yola başvurur.	(Kısa vadeli) En fazla 1 yıldır. Ancak özel durumlarda bir üretim dönemi olabilir.	Bankalar topraktan baş- ka üretim araçları veya belirli mibir miktar na- kit para işletmeye isteyebilir.	Projenin karlılık değe- rlendirmesine bağlıdır.	—	—	—	Banka yeterli geçerli gör- teminatları bilir.
12	Borçun Alışı	1-Müşterilerin ticari ve üretim mallarının satışı veya borç se- netleri karşılığında onların kaynak ihtiyaçlarının gideril- mesi amacıyla uygulanır.	(Kısa vadeli) En fazla 1 yıl.	Ticari senetlerinde belirtilen miktarın tü- mü müşterinin hesabına yatırılır	Kâr payı yılda en fazla % 12'dir.	50 milyon Riyal.	1 milyar Riyal	(Bir önceki yı- lın) kamu dışı mevduatların % 5'ine kadar ve- rilir.	Sözkonusu borç ticari senetli teminat olarak tır.
13	Mesagat Sözleşme- si	Banka toprak sahibi olursa yada elde edilen kazançları ona ait ise tarım ürünlerini arttırmak amacıyla bu yola başvurulur.	(Kısa vadeli) En fazla bir yıl yada sonuç elde edene kadar süresizdir.	Ticari senetlerinde belirtilen miktarın tümünü müşterinin he- sabına yatırır.	Projenin karlılık değe- rlendirmesine bağlıdır.	—	—	—	Bankanın kabul ettiği ve geç- cildiği teminat
14	Zimman Sözleşme- si	Başkasının zimmetinde olan bir malın kefaletini banka üstlenir. Bir ticaret sözleşmesinde kefil isteyenlerden teminat olarak onların kefaletini kabul eder.	(Kısa vadeli) En fazla bir yıldır.	Tümünü banka üstlenir.	Değişik durumlarda kâr- lılık oranı da değişir.	Gerçek kişilere verilmez	Tüzel kişilere verilmez	—	Banka gerekli ve yeterli gör- teminatları isteyebilir.

Kaynak: BANK MELLAT; "Para ve Kredi Şurasının Kredi Sistemleri Hakkında
Yönetmelikleri", Bank Mellatın Eğitim Bölümü, Haziran 1984, Tahran.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

KİTAPLAR:

- ABAÇ Selçuk, IBAR Group : "Türkiye'de Bankalar ve Bankacılık Sistemi", IBAR Yayınları, İstanbul 1986.
- ABDULAZİZ EL NİCHAR Ahmed : "İslami Bankacılık Hakkında Yüz Soru ve Yüz Cevap", Çev: KHAH MEHEMED Abbas, İran'ın Merkez Bankası Yayınları, Tahran, 1989.
- ESSADR Muhammed Ben : "İslam Ekonomisi Doktrini", Çev: ERYARSOY Beşir, 2.Cilt, Yelken Matbaası, İstanbul, 1979.
- GHADİRİ ASLİ Bagher : "İktisat Biliminin Temelleri", Ferverdin Yayınları, Tahran, 1985.
- HEDEYATİ Ali, SAFARİ Ali : "İç Bankacılık İşlemleri", İran'ın Merkez Bankası Yayınları, Tahran, 1988.
- MANNAN Muhammed Ashraf : "İslam Ekonomisi Teori ve Pratik", Çev: ÖMEROĞLU, Tefvik, Özdemir Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1976.
- MOLAIY Heşmeti : "İran'ın Bankacılık Sistemi", İslam Ekonomisi Araştırma Merkezi Yayınları, Meşhed, 1988.
- REZAGHY İbrahim : "İran Ekonomisi", Ney Yayınları, Tahran, 1988.
- SEDGHİ Abbas : "Bankacılık Temelleri", İdari Bilimler ve Ticaret İşletmecilik Fakültesi, Tahran Üniversitesi Yayınları, 1.Baskı, Tahran, 1977.
- SİDDİQUİ M.Nezatullah : "Banking Without Interest", Çev: ATA ABADİ A.Mehdi Four, Soroush Press, Tahran, 1982.

BANK MELLATIN KİTAPLARI:

- BANK MELLAT : "Doğrusal Yatırım", Bank Mellat'ın Uygulama El Kitabı, Eğitim bölümü Yayınları, Tahran, 1983.
- BANK MELLAT : "Hukuki Muşaraka", Bank Mellat'ın Uygulama El Kitabı, Eğitim Bölümü Yayınları, Tahran, 1983.
- BANK MELLAT : "İslami Kredilerin Uygulama Şartları", Bank Mellat'ın Uygulama El Kitabı, Eğitim Bölümü Yayınları, Tahran, 1983.
- BANK MELLAT : "Medeni Muşaraka", Bank Mellat'ın Uygulama El Kitabı, Eğitim Bölümü Yayınları, Tahran, 1983.
- BANK MELLAT : "Mudaraba", Bank Mellat'ın Uygulama El Kitabı, Eğitim Bölümü Yayınları, Tahran, 1983.
- BANK MELLAT : "Taksitli Satışlar Kredisi", Bank Mellat'ın Uygulamalı El Kitabı, Eğitim Bölümü Yayınları, Tahran, 1983.

MAKALELER:

- BULUTOĞLU Kenan : "Faizsiz Bankacılık Hakkında Açık Oturum", Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, Yıl:22, Sayı:5, 5 Mayıs 1985.
- ÇİLLER Tansu : "Faizsiz Bankacılık Hakkında Açık Oturum", Dünya Gazetesi, 15 Ağustos 1985, İstanbul.
- ETELAAT Gazetesi : "İslami Bankacılık Sisteminde Mevduatların Artışı ve Müşterilere Sunulan Hizmetler", Bankacılık Haftası, Tahran, 5 Eylül 1990.
- ETELAAT Gazetesi : "Yeni Kurulan İslami Bankacılığın Gelişmesi", Bankacılık Haftası, Tahran, 6 Eylül 1990.
- ETELAAT Gazetesi : "Bankacılık Haftası", Tahran, 7 Eylül 1990.

- KONURALP Gürel, SARUHAN Sadi : "İslam Bankacılığı ve Faisal" Bankacılık Dergisi, İstanbul, Mayıs 1985.
- ÖZEL FİNANS KURUMLARI : "Ekonomik Diyalog", Türkiye Bankalar Birliği, Yayınları, Ankara, Mayıs 1985.

RAPORLAR :

- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI : "Yedi Senelik İkinci Kalkınma Programının Uygulama Raporu", Tahran, 1965.
- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI : "Üçüncü Kalkınma Programının Uygulama Raporu", 1965-1967, Tahran, 1968.
- İRAN'IN MERKEZ BANKASI : "İran'ın Parasal Geçmişi 1936-71", Tahran, 1972.
- İRAN'IN MERKEZ BANKASI : "Yıllık Ekonomik Raporu", Tahran, 1972.
- İRAN'IN MERKEZ BANKASI : "Yıllık Ekonomik Raporu", Tahran, 1977.
- İRAN'IN MERKEZ BANKASI : "1977 Yılı Ekonomik Raporu ve Bilançosu", Tahran, 1977.
- İRAN'IN MERKEZ BANKASI : "1978 Yılı Ekonomik Raporu", Tahran, 1978.
- İRAN'IN MERKEZ BANKASI : "Yıllık Ekonomik Raporu ve Bilançosu", Tahran, 1979, 1980, 1981.
- İRAN'IN MERKEZ BANKASI : "1977, 1980 ve 1983 Yılları Bilançoları ve Ekonomik Raporları", Tahran, 1984.
- İRAN'IN MERKEZ BANKASI : "Yıllık Ekonomik Rapor", Tahran, 1982.
- İRAN'IN MERKEZ BANKASI : "1983 Yılı Ekonomik Raporu", Tahran, 1984.
- İRAN'IN MERKEZ BANKASI : "1989 Yılı Ekonomik Raporu", Tahran, 1990.